E. M. CIORAN

Antologia portretului

DE LA SAINT-SIMON LA TOCQUEVILLE

Traducere din franceză şi note de
PETRU CREŢIA

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Coperta seriei
DONE STAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CIORAN, EMIL
Antologia portretului: de la Saint-Simon la Tocqueville / E. M. Cioran. – București: Humanitas, 2003
ISBN 973-50-0504-2

82.09
821.135.1-4

E. M. CIORAN
ANTHOLOGIE DU PORTRAIT
De Saint-Simon à Tocqueville
© Éditions Gallimard, 1995

© HUMANITAS, 1995, 2003, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973-50-0504-2

NOTA TRADUCĂTORULUI

Din iubire, din admirație, din entuziasm (nimic întîmplător în acestea), Cioran a încercat să-l facă știut pe ducele de Saint-Simon în America printr-o traducere. Nu-mi închipui că persoana căreia i-a încredințat această grijă era oricine, dar i-au fost de ajuns cîteva săptămîni ca să se dea bătută. Cioran ne spune el însuși cum a ajuns de la eșecul acesta la antologia de față, unde textelor lui Saint-Simon li se adaugă multe altele, scrise adesea în acea franceză pe care astăzi n-o mai scriu decît puțini, cu Cioran printre ei, poate, în fruntea lor. Și acum, iată, după eșecul american, ne-a fost dat nouă, românilor, vorbitorii și scriitorii limbii la care Cioran a renunțat (după ce a înzestrat-o cu cinci cărți fără pereche), să traducem în românește din limba lor subtilă, elegantă, pătrunzătoare, veninoasă și plină de primejdii, aceste texte memorabile, scrise între sfîrșitul secolului al XVII-lea și mijlocul celui de al XIX-lea. Traducîndu-le, pariul meu n-a fost unul, derizoriu, cu mine, ci cu limba aceasta a noastră de la Dunărea de Jos, un idiom de ale cărui resurse am fost, o viață de om, atît de mîndru.

Prefața antologiei de față concordă în mare cu textul din *Écartèlement* (1979) intitulat *L'amateur de mémoires*. (În românește „Amatorul de memorii", în volumul *Sfîrtecare*, Humanitas, 1995, în traducerea lui Vlad Russo.) Față de textul din 1979, cel de aici are două fragmente mai lungi în minus și unul în plus, în afară de numeroase remanieri de detaliu, în general în sensul abrevierii. Sunt toate semnele că textul prefeței este anterior celui din *Sfîrtecare*. Mi-am luat îngăduința de a retraduce întreaga prefață, constatînd cu plăcere că, în majoritatea cazurilor (evident, cînd textele de bază erau identice), soluțiile date de domnul Russo coincideau cu ale mele. Plăcerea mea s-a mai moderat cînd am constatat că, într-un număr de cazuri, soluțiile domniei sale erau mai bune decît ale mele. Pe cîteva le-am preluat fără scrupul, de dragul țelului nostru comun, și nu-mi rămîne decît să-i adresez cele mai cordiale mulțumiri pentru un rapt care nu-l păgubește, ci sper că îl omagiază.

Restul, ca de cîte ori e vorba nu atît de transferul de la o limbă la alta, ci de la o civilizație la alta, a fost un coșmar. Știa bine doamna aceea din America ce face renunțînd. Eu n-am renunțat, dar nu, firește, pentru că româna ar avea mai multe resurse decît engleza, și cu atît mai puțin pentru că m-aș socoti mai bun decît alții. N-am renunțat din îndărătnicia pe care o au, sau mai bine zis o aveau altădată, unii meșteșugari cînd primeau o comandă mai pretențioasă și mai cu ifos. Și am încheiat cu durere, dîndu-mi seama că singurul impecabil judecător al acestor traduceri nu mai este printre noi, să ne facă cinstea mustrărilor sale.

Și, vorbind de Cioran, citim în antologia aceasta a lui, uitată de el însuși, ce a ales dintr-un ansamblu imens. Citim și ne place, dar uităm, neavînd la îndemînă ansamblul, natura și calitatea alegerii sale, care îl definesc și de care exegetul lui viitor va trebui să țină seamă. Eu, din puținul cît mi-a fost dat să mă pricep, am avut impresia că alegerile lui au fost inspirate de geniu, de geniul său. Totuși, în virtutea relației privilegiate a traducătorului cu originalul, îmi iau îngăduința de a-l preveni pe cititor să nu pornească la citirea acestei antologii cu o prejudecată. În genere, în afară de cele de gust, la alegere n-au prezidat criterii legate în mod specific de felul de a gîndi al lui Cioran. N-a avut intenția să construiască o galerie de portrete negre, damnate: la sfîrșitul lecturii nu simți un gust mai amar gîndindu-te la om decît la începutul ei. Unele portrete sunt chiar tandre, ca al Doamnei de Coislin, al Juliei Talma sau al lui Le Pelletier de Morfontaine. Sainte-Beuve îi face Doamnei Récamier un portret de o rară puritate a gîndului și a liniei. Pînă și un personaj ca Talleyrand beneficiază, într-un caz din trei, de un portret aproape afectuos. Unele texte sunt scrise de oameni de o atît de lucidă generozitate încît și atunci cînd zugrăvesc persoane cu grele cusururi, sau echivoce, sau în mod natural antipatice, rezultatul poartă semnul unei forme superioare de bunătate (Brissot, Contesa de Boigne). Cu excepția Chateaubriand – Joubert, în care doar Joubert este amar, nici un caz de portrete încrucișate, în care doi oameni să se conteste sau să se ponegrească reciproc. Și s-ar fi găsit destule. Mi s-a părut că singura concesie pe care Cioran o face unui anume gust pentru caricatura groasă și, în subsidiar, pentru *Völkerpsychologie* este alegerea textului lui Philarète Chasles despre Domnul de Pradt, Philarète Chasles care, cu cîteva pagini înainte, îi face marchizului de Custine un portret de neuitat, ceva între Saint-Simon și Proust. Predomină portretiștii conștienți de complexitatea ființei umane, neînclinați să-i îngroașe o trăsătură sau alta. Tocmai de aceea cartea, abia terminată, se cere recitită, ai vrea să asiști îndelung la acest carusel rotindu-se prin ochiul minții. Patruzeci și patru de portrete, dintre care Mirabeau beneficiază de două și Talleyrand de trei, douăzeci și cinci de portretiști. Iubirea pentru Saint-Simon și pentru Tocqueville, declarate în lămurire, îi acordă fiecăruia cîte trei portrete și atît. Am spus ceva mai sus că alegerile au fost dictate — pe lîngă o extraordinară cunoaștere a culturii franceze — de geniul lui Cioran. Dar nu de geniul lui Cioran așa cum l-am aștepta în nemijlocirea lui, ci transformat într-un suveran bun-gust. Iată că fiul Rășinarilor nu este un foarte mare scriitor francez numai pentru ideile, pentru limba și pentru stilul lui. Și-a asimilat ceva și mai din adîncul acestei lumi.

P. C.

LĂMURIRE

Iată cum mi-a venit ideea de a alcătui o culegere de portrete. Acum vreo zece ani, o prietenă americancă și cu mine plănuisem să publicăm în englezește o antologie din Saint-Simon. Eu urma să aleg textele și să verific apoi traducerea făcută de ea. Pentru a începe, i-am propus să își ia curajul de a traduce portretul ducelui de Noailles. După cîteva săptămîni, mi-a răspuns că era prea greu, că nu izbutea să facă față și că renunță la proiect. În urma acestui eșec, m-am întrebat dacă cel mai bun fel de a scăpa de entuziasmul meu pentru Saint-Simon n-ar fi acela de a scrie o carte despre el. N-am scris cartea, așa că admirația mea pentru acest autor abisal a rămas intactă. Dar, tot citind și recitind portretele sale, mi-am zis că poate ar trebui dată o imagine de ansamblu a acestei arte atît de dificile de *a fixa* un personaj, de a-i dezvălui misterele atrăgătoare sau tenebroase. Era însă indispensabil, evident, să fie prezentată o mare varietate de tipuri umane, cu tot ceea ce lucrul acesta atrage după sine ca punere în lumină a unei psihologii. Saint-Simon, cel mai mare memorialist, era nedrept și profund; era nedrept pentru că era pătimaș și era profund pentru că voia să ajungă pînă la limite, pînă la zonele extreme ale ființelor. Pentru a arăta alte cazuri de nedreptate și de profunzime, trebuia să răscolesc în alte memorii și să extrag din ele portrete inspirate de prejudecăți sau de îndîrjiri diferite. Am mers pînă la Tocqueville, dintr-un motiv strict subiectiv: acela că, oricît n-ar semăna între ei, Tocqueville mi-este aproape tot atît de drag ca și nebunul acela de Saint-Simon... Pentru că am început cu un idol, se cuvenea să închei cu un altul.

E. M. CIORAN

Maxime și portrete

Misticii, cu deosebire Magistrul Eckhart, făcînd deosebirea între *omul interior* și *omul exterior*, optau în chip necesar pentru cel dintîi; cel de al doilea, ființa cuprinsă în timp, mai exact în societate, revenea de drept moraliștilor, pe el îl au în vedere, pe el îl scrutează și îl denunță, fără să le pese dacă are sau nu vreo dimensiune atemporală. Constantele pe care le descoperă în el sunt cele care decurg din decăderea lui, nu acelea care l-ar putea ajuta să o biruie. Acestui om, o suprafață fără adîncime, i-au sondat „adîncimile", dedesubturile frivolității, străfundurile aparențelor, mecanismul și secretul intereselor și entuziasmelor sale. În cruzimea cu care l-au demascat nu vom tăgădui că intră o anumită eleganță; eleganța rezidă în expresie și în stil, nu în forța observației și în analiză. Dacă indiscreția lor nu cruță misterul nimănui este tocmai pentru că, în ochii lor, nimeni nu este investit cu nici un mister, vreau să spun cu misterul acela esențial care ne leagă cu absolutul și care face din noi altceva decît niște marionete funebre sau ridicole. În ochii lor, *a explica* o ființă înseamnă a o aboli, a o reduce la neant. Dacă rămînem la omul exterior ca atare, suntem siliți să recunoaștem că gîndurile pustiitoare pe care i le-a inspirat lui La Rochefoucauld se dovedesc de o rigoare ineludabilă, o amărăciune cu care s-au impregnat toți „portretiștii", de cele mai multe ori fără să-și dea seama; cert este că schițele lor ne apar cu atît mai veridice cu cît au pus în ele mai mult din superba fiere a celui care a scris *Maximele*.

Printre moraliști, numai Pascal s-a aplecat asupra dimensiunii metafizice a existenței umane (de unde și faptul că nu observăm ca Pascal să-l fi marcat pe vreun autor de portrete). Alături de el, toți ceilalți, fără excepție, par frivoli, pentru că n-au perceput mizeria noastră, ci mizeriile noastre, suma aceasta de neajunsuri, de infirmități inevitabile și oarecare, ce nu exprimă decît un aspect al naturii noastre. Dar dacă n-au simțit răul capital, intrinsec, inerent naturii omenești, în schimb nu avea cum să le scape răul acesta mediocru și general, în luptă cu un bine de aceeași teapă. Niște manihei de salon, seduși de un dualism anecdotic, ostili acelei singurătăți, sau incapabili de ea, în care se zbate omul interior, confruntat cu sine sau cu Dumnezeu. Nu este oare semnificativ că, atunci cînd li se întîmplă să se întoarcă spre Pascal, o fac pentru a seculariza viziunea sa asupra concupiscenței, adaptînd-o la studiul moravurilor și coborînd-o la nivelul unei „psihologii" fără tenebre?

Concepute sub ocrotirea nopților lipsite de somn, fără nimic supărător luminos în ele, *Cugetările*, frămîntări ale unui insomniac, ale unui spirit care se zvîrcolește și se crispează în beznă, nu vor fi niciodată, nu zic înțelese, ci *simțite* de aceia care nu văd clar decît în plină zi. Se exprimă în ele o dezolare care nu se lasă copleșită de amărăciune, de acea tristețe diurnă, degradată și pîngărită, neînstare să se înalțe pînă la puritatea nopții. Singuraticul are arareori o viziune amară asupra naturii umane; superior dezgusturilor sale, el se gîndește la om prea de sus, prea de departe, pentru a se înjosi urîndu-l. Cu totul altul este cazul insului sociabil sau prins de treburi. Încă din Evul Mediu, cum observă Huizinga, nu în mînăstiri este deplînsă perfidia oamenilor, ci în preajma principilor, mai ales de poeții osîndiți să trăiască la o curte sau alta. Mai tîrziu, saloanele aveau să instituie tirania omniprezenței umane, existența odioasă din care solitudinea este izgonită. Cine trăiește pentru societate trăiește împotriva ei. În bună măsură, portretul ca gen provine din răzbunarea și din coșmarul omului sociabil care s-a frecventat prea mult semenii pentru a nu-i detesta. Cît de istovitoare ar fi uzanțele bunei-cuviințe, ele n-au cum să se compare cu cele ale solitarului, în toate privințele unice, inimitabile.

Cînd Māra, zeul morții, încearcă, și prin ispite și prin amenințări, să-i smulgă lui Buddha stăpînirea lumii, acesta din urmă, pentru a-l reduce la tăcere și pentru a-l face să renunțe la pretențiile sale, îi spune printre altele: „Ai suferit pentru cunoaștere?" De întrebarea aceasta, la care Māra nu putea răspunde, ar trebui să ne servim ori de cîte ori vrem să măsurăm valoarea exactă a unui spirit. În chipul cel mai vădit, un Montaigne n-a suferit pentru cunoaștere: un înțelept și doar atît. Un Pascal, dimpotrivă, *a plătit* pentru cea mai mică afirmație sau negație pe care și-a îngăduit-o; de aici faptul că tot ce afirmă are o greutate pe care cu greu am găsi-o în spusele celorlalți moraliști; toți, mai mult sau mai puțin instalați în certitudinile comode ale acreliи, toți, resemnați să accepte corupția noastră radicală, pe care nu dau semne că ar vrea s-o corecteze și nici măcar să deschidă vorba despre ea. Încă un pas și ar aluneca în cinism, într-o dezabuzare *fără scrupule*. Pasul acesta avea să fie făcut de Talleyrand care, prin forma sa de spirit, se înrudea cu La Rochefoucauld și cu Chamfort, totuși cu această diferență notabilă că, neajungîndu-i să reflecteze asupra defectelor semenilor săi, el a făcut tot ce-i stătea în putință să le exploateze, să tragă din ele folos. Lipsa lui de iluzii, sarcasmele lui neruşinate şi clarviziunea lui profitabilă fac din el un moralist demonic, un profitor al spiritului şi un parazit al epocii sale, ale cărei vicii le întrupa. Dimpotrivă, adevăratul moralist nu este niciodată interesat şi, dat fiind că denunță relele imanente indiferent cărui fel de societate, el exprimă şi atacă vremea lui totodată depăşind-o: cu alte cuvinte, veninul lui nu poartă o *dată istorică* anume. El îşi asumă datoria de a-i cunoaşte pe ceilalți şi de a se defini pe sine, întreprindere cît se poate de ingrată: naturii noastre îi repugnă să devină conştientă de ea însăşi pentru că nu poate ajunge la asta decît în paguba actelor, şi pentru că există o incompatibilitate între cunoaştere şi acțiune. Obnubilați de *faptă*, de coincidența dintre sinele nostru şi lucruri, suntem înclinați să ne manifestăm, să ne identificăm cu ceea ce ne scapă şi ne rezistă; dar, atunci cînd ne cunoaştem, suntem deopotrivă *exteriori* nouă şi lumii. Iată de ce moralistul care se dedică atît introspecției cît şi observației, spectator al propriei sale ființe şi al altuia, trăieşte întotdeauna în marginea existenței. El se pricepe la oameni pentru că este pradă *rarei* nefericiri de a se cunoaşte; acestei nefericiri i se adaugă alta: aceea de a-şi mări nemăsurat propriile sale cusururi şi nu mai puțin pe cele ale semenilor săi, prin efectul conjugat al observației minuțioase şi al imaginației. Preocupat să ia cunoştință de monstrul pe care îl ascunde în el însuşi, este firesc ca el să vadă totul în mare, şi să construiască figura omului cedînd tentației monumentalului. Îngroaşă trăsăturile, nu e greu de observat asta. Nu trebuie totuşi să uităm că obiectul observației sale nu sunt nişte ființe indiferente, ci unele *pasionate*, exemplare de umanitate la care cel mai mic defect capătă un relief deosebit. La Rochefoucauld a luat parte la Frondă, Chamfort la Revoluție. Vremurile tulburi, punînd pasiunile, goale, în văzul tuturor, le ușurează cunoașterea; ele sunt providența observatorului, pentru că meditația asupra omului cere, pentru a se naște și a se adînci, niște condiții capabile să stîrnească mirarea sau stupoarea. Seneca a fost cu adevărat contemporanul lui Nero; Marcus Aurelius n-a trăit nici el tocmai în huzurul istoriei, nici Montaigne. Pentru ca omul să se situeze în centrul preocupărilor noastre, nu ajunge să ne irite, trebuie să se și compromită, să infirme imaginea pe care ne-o facem despre el în epocile pașnice. Să recunoaștem: se străduiește din răsputeri. Cîtă pripă nu pune ca să ducă de rîpă ideea pe care filozofii au ticluit-o despre el. Le desfide sistemele, spre bucuria amară a moraliștilor, cărora le revine grija specifică de a scruta și de a judeca omul din clipa în care filozofia se dezinteresează de el și fuge de el de teamă să-l înfrunte. Mai curajoși, moraliștii îl acceptă, cu moartea în suflet, e drept, pentru că îl știu de neschimbat, în mod incurabil fidel sie însuși.

Cum el nu ridică niciodată glasul, nici nu asprește tonul, moralistul este însuși tipul omului bine crescut și dovedește asta scriind puțin… Există oare semn mai bun de respect pentru cititor decît laconismul? Să insiști, să explici, să demonstrezi — tot atîtea semne de vulgaritate. Cine aspiră la eleganță, departe de a se teme de sterilitate, trebuie dimpotrivă s-o cultive, să saboteze cuvintele în numele Cuvîntului, să știrbească tăcerea cît mai puțin cu putință, să nu renunțe la ea decît arareori, pentru a se cufunda apoi și mai adînc în ea. Maxima, care ține fără îndoială de un gen discutabil, este totuși un exercițiu de pudoare, pentru că ne permite să ne smulgem din pletora verbală și să-i vedem mai bine necuviința și zădărnicia. Mai puțin exigent, pentru că mai puțin concentrat, portretul este cel mai adesea o maximă, diluată la unii, îmbogățită la alții; totuși portretul poate, în mod excepțional, cum este cazul lui Saint-Simon, să ia înfățișarea unei maxime *explodate*, să se înalțe pînă la vervă sau înălțimi amețitoare, să evoce infinitul prin acumularea trăsăturilor și prin îndîrjirea de a fi exhaustiv: asistăm atunci la un fenomen care, înăuntrul unei literaturi, nu se produce decît o singură dată, la un caz miraculos de aberant, acela al unui scriitor care, pentru că se simte prea strîmtorat într-o limbă, o depășește și evadează din ea — cu toate cuvintele pe care le conține... Le siluiește, le smulge din rădăcini, și le însușește, ca să facă tot ce i se năzare, fără nici o considerație pentru ele, nici pentru cititor, pe care îl supune unui de neuitat, unui magnific martiriu. Cît poate fi de prost crescut Saint-Simon!

...Dar nu mai mult decît Viața căreia îi este, dacă putem îndrăzni să spunem așa, replica literară. Nici o abstracție la el, nici un stigmat clasic; situîndu-se exact la nivelul imediatului, el este spiritual cu simțurile și, dacă este adesea nedrept, nu este fals niciodată. Toate celelalte portrete, alături de ale sale, par niște scheme, niște compoziții stilizate, cărora le lipsesc vigoarea și veracitatea. Marele său atu: nu știa că are geniu, nu se considera nici măcar scriitor. Nimic nu-l stînjenește, nimic nu-l sperie; dă năvală, se lasă dus de frenezia lui, fără să-și inventeze scrupule sau rețineri. Un suflet ecuatorial, de o luxurianță exorbitantă, devastat de propriile sale revărsări, incapabil să-și impună acele îngrădiri care decurg din deliberare sau din reculegere. Portretul în maniera lui La Bruyère: omul care întrupează un viciu sau o virtute, și unul și ceilalți cu un contur bine definit, portretul înțepenit, de o exactitate *ideală*, corespondent literar al picturii italiene. La Saint-Simon, nici un plan riguros, nici o rotunjire. Crezi că citești un elogiu, dar repede îți dai seama că te-ai înșelat; subit apare o trăsătură neprevăzută, un adjectiv fulgurant care ține de pamflet; la drept vorbind, nu e vorba nici de o apologie, nici de o execuție capitală, avem în față insul așa cum este el, complex, contradictoriu și derutant, ireductibil la o formulă. Te duce cu gîndul la un Rembrandt furios.

Doamna du Deffand, care citea *Memoriile* în manuscris, găsea că au un stil „abominabil". La fel gîndea probabil și Duclos, care le citea și el, pentru a scoate de acolo detalii asupra Regenței, a cărei istorie a scris-o într-o limbă exemplar de searbădă: citim un Saint-Simon edulcorat, asistăm la spectacolul grației care strivește vigoarea! Prin limpezimea lui care usucă toate sevele, prin refuzul de a accepta orice ar fi insolit sau incorect, stufos sau arbitrar, stilul secolului al XVIII-lea ne face să ne gîndim la o cădere *în perfecțiune*, în neviață. Un produs de seră, artificial, lipsit de vlagă, refuzînd orice slăbire a frîului, nu putea cu nici un chip să producă o operă de o originalitate *totală*, cu tot ce implica aceasta ca impur, năucitor și irezistibil. În schimb, un mare număr de scrieri în care se răsfață un verb transparent, fără prelungiri sau mistere, un verb supravegheat și cenzurat de nu se știe ce Inchiziție a clarității.

Tirania gustului

„Nu am destul răgaz pentru a avea bun-gust." Vorba aceasta, al cărei autor nu-l cunoaștem, depășește înțelesul unei simple vorbe de duh. Într-adevăr, bunul-gust este apanajul leneșilor și al diletanților, al celor care au timp: societatea secolului al XVIII-lea, care avea timp să mai dea și la alții, l-a cheltuit pentru nimicuri subtile și pentru zădărnicii delicate; l-a folosit mai ales împotriva ei înseși.

„Într-o dimineață (era duminică) îl așteptam, pentru a merge la liturghie, pe prințul de Conti; ne găseam în salon, așezate în jurul unei mese; pusesem pe ea toate cărțile noastre de rugăciuni, pe care Doamna mareșal [de Luxembourg] se amuza să le frunzărească. Deodată s-a oprit asupra a două sau trei rugăciuni mai deosebite care i s-au părut *de cel mai desăvîrșit prost-gust* și care aveau într-adevăr expresii bizare" (Doamna de Genlis, *Mémoires*, t. I, p. 95).

Nimic mai fără noimă decît a cere unei rugăciuni să fie redactată în limbajul bunei societăți, să aibă eleganță și ținută. Important este să fie *adevărată*, și atît. Dar calitatea aceasta nu avea mare trecere la niște spirite deprinse cu piruetele, și care se duceau la biserică în aceeași dispoziție cu care se duceau la supeuri sau la vînătoare. Veacului îi lipsea gravitatea, indispensabilă pietății; nu-i plăcea și nu cultiva decît *l'exquis*, excelența în rafinament, gustul cel mai delicat și mai ales. Vorba doamnei mareșal ne amintește de un anume cardinal din vremea Renașterii care, spunea el, iubea prea mult latina de aur pentru a se putea folosi de aceea, grosolană, a Evangheliilor. Anumite rafinamente sunt incompatibile cu credința: bunul-gust și absolutul se exclud... Nici un zeu nu supraviețuiește surîsului unui om de spirit, îndoielii frivole; în schimb, îndoiala profundă nu așteaptă decît să se nege pe ea însăși pentru a se preschimba fulgerător în fervoare. Ar fi zadarnic să căutăm acest fel de privire amețitoare în abis în miezul unei societăți în care rafinamentul se învecina cu frivolitatea și cu acrobația. E ciudat să te gîndești că aceeași țară a putut să producă un Pascal și un Voltaire, că și-a irosit geniul într-un chip atît de derutant, pe drumuri ireconciliabile, fără nici o grijă pentru convergență și pentru unitate. De ce să fi existat *Cugetările* pentru a ajunge la *Dicționarul filozofic*?

Prin chiar structura ei, fiecare limbă conține virtualități metafizice; franceza însă, îndeosebi cea din secolul al XVIII-lea, are puține asemenea virtualități: limpezimea ei inumană, absența de ecouri, refuzul nedeterminării fac din ea o limbă gramaticală prin excelență (adică a-metafizică), care poate năzui la mister, dar care nu are cale firească spre el. Este caracteristic faptul că Mallarmé *postula* teoretic obscuritatea, că n-o obținea doar prin spontaneitatea verbului. În franceză, ininteligibilul, dacă nu este voit, este rezultatul unui deficit al spiritului sau al vreunei inadvertențe gramaticale.

O limbă moartă, spune un lingvist, se recunoaște după aceea că, exprimîndu-te în ea, *n-ai dreptul să comiți greșeli*. Ceea ce e un alt fel de a spune că nu ai dreptul să-i aduci nici cea mai mică înnoire. În vremea Luminilor, franceza ajunsese la acea limită extremă a rigidității și a desăvîrșirii. După Revoluție, devine mai puțin riguroasă și mai puțin pură: dar ceea ce a pierdut din perfecțiune a cîștigat în naturalețe. Pentru a supraviețui, pentru a dura, avea nevoie să-și rupă frîiele și să se corupă, să se îmbogățească prin noi incorectitudini și noi improprietăți, să iasă în sfîrșit din salon în stradă. Și, prin aceasta, sfera sa de influență și de răspîndire a scăzut: n-a putut să fie limba Europei cultivate decît într-o vreme în care, extrem de sărăcită, își atinsese punctul maxim de transparență și de debilitate. Un idiom nu se apropie de universalitate decît atunci cînd se emancipează de originile sale, le lasă în urmă și le reneagă; o dată ajuns aici, dacă vrea să se împrospăteze, să evite irealitatea sau scleroza, trebuie să renunțe la exigențele ei, să-și sfărîme tiparele și modelele, trebuie să accepte *prostul-gust*.

De-a lungul întregului secol al XVIII-lea se desfășoară spectacolul unei societăți măcinate pe dinlăuntru, care ar putea servi drept prototip oricui ar fi ispitit să zugrăvească portretul unei umanități ajunse la capătul evoluției sale. Putem într-adevăr să ne închipuim etape în care omul epuizat, fără resurse și fără dorințe, s-ar interesa cu zel numai de sine și s-ar prăbuși în propriul său vid. Lipsa de viitor, încetînd să se mărginească la o singură clasă, le-ar cuprinde atunci pe toate, într-o superbă democratizare a vacuității. Dar nu e nevoie de un efort prea mare de imaginație pentru a ne reprezenta acest stadiu final: sunt destule fapte care ni-l arată. Pe măsură ce omul își urmează drumul spre mai bine, dacă vede că posibilitățile sale materiale se lărgesc, vede totuși foarte limpede că șansele sale spirituale se îngustează în aceeași măsură. Îl pîndește dezastrul și el, în chipul cel mai vădit, aleargă spre el. La sfîrșitul veacului, se înalță eșafodul; la capătul istoriei, eșafodul care va fi înălțat va avea o altă măreție, pentru că pe el va urca regele creației.

O societate care se bucură fără măsură și fără rușine de bunăstarea ei se năruie la prima lovitură: lipsită de orice principiu vital, fără vigoarea de a se putea împotrivi forțelor care se năpustesc asupra ei, ea este cuprinsă de fascinația morții. Dacă Revoluția a biruit este pentru că puterea era o ficțiune, iar „tiranul" o nălucă. Revoluția s-a războit, literalmente, cu niște spectre. De altfel, o revoluție, indiferent care, nu cîștigă decît dacă se află în luptă cu o ordine *ireală*. Același lucru se poate spune despre orice însăunare a unei noi puteri, despre orice cotitură a istoriei. Alaric n-a cucerit Roma, ci un cadavru. Singurul merit al barbarului a fost de a fi avut fler. Fler au avut și iacobinii. Goți cu principii, ei au inaugurat un nou tip de umanitate: retorul sangvinar, rafinat și subtil, barbarul camuflat în ideolog.

Înaltei corupții manierate de la începutul veacului, Regentul i-a fost simbolul. Ceea ce uimește înainte de toate la el este lipsa totală de „caracter". Tratează treburile statului cu aceeași dezinvoltură ca și pe cele private: și unele și celelalte nu-l interesau decît în funcție de vorbele de duh pe care le prilejuiau; la el totul era doar pretext pentru o butadă sau o formulă. Deopotrivă de nestatornic în pasiuni ca și în vicii, el se lăsa dus de ele din indolență și parcă din lipsă de curiozitate. Metrese nenumărate, dar nici una care să-i fi marcat viața. Neînstare nici de dragoste, nici de ură, a trăit toată viața mai prejos de înzestrările sale, care nu erau deloc puține, dar pe care i se părea fără rost să le cultive; așa cum neglija tot, a neglijat și pictura, în care ar fi putut excela. „Unul dintre marile neajunsuri ale acestui principe — spune Saint-Simon — era acela de a nu se putea ține mai multă vreme de nimic, în așa măsură încît orice perseverență i se părea de neînțeles. Un altul, despre care am vorbit deja, a fost un soi de insensibilitate care nu-i stîrnea fierea nici la cele mai ucigașe ofense, nici la cele mai primejdioase; și cum coarda și principiul urii și al prieteniei, al recunoștinței și al răzbunării este același, și cum acest impuls îi lipsea, urmările erau nenumărate și vătămătoare." Cînd citești asemenea lucru, îți amintești de vorba lui Retz despre Mazarin: „N-a fost nici blînd, nici crud, pentru că nu-și amintea nici binefacerile, nici insultele."

Model de ineficiență, Regentul a înălțat pînă la geniu arta de a-și irosi talentele. În cazul lui putem chiar vorbi de un paroxism al frivolității. De aici nu putea să rezulte decît o mare dezordine în treburile statului. Contemporanii nu s-au mulțumit să-l facă răspunzător de asta, ei au mers pînă la a-l compara cu Nero; totuși ar fi trebuit să-i arate mai multă îngăduință și să se considere fericiți că au de îndurat un absolutism atenuat de anarhie și de farsă. Este de netăgăduit că a fost dominat de niște inși fără scrupule, cu abatele Dubois în frunte. Dar nu este oare mai bine să trăiești sub un regim în care un anume grad de libertate este garantat de cîțiva ticăloși decît să te sufoci sub autoritatea celor fanatici și puri? Nu avea „coardă", nu încape vorbă; dar, pe de altă parte, carența aceasta este o virtute, pentru că ea singură face cu putință exercitarea toleranței.

Abatele Galiani este unul dintre puținii care și-au dat seama că, într-o epocă în care se declama împotriva opresiunii, blîndețea moravurilor era totuși o realitate. Ceea ce a scris despre Ludovic al XV-lea ar fi putut scrie, invocînd alte elemente, și despre Regent: „Domnia lui Ludovic al XV-lea va fi cea mai vrednică de amintirea posterității, care nu va pomeni de secolul lui Ludovic al XIV-lea decît pentru a spune că, sub Ludovic al XV-lea, Voltaire vorbea despre el. De altfel, Ludovic al XV-lea este cel care i-a produs pe Montesquieu, Voltaire, Diderot, D'Alembert, Boulanger, Rouelle, Le Chalotais și tot el i-a expulzat pe iezuiți. Cînd comparăm cruzimea iezuiților față de Port-Royal cu blîndețea enciclopediștilor, se vede bine diferența dintre regnurile, moravurile și inimile celor doi regi. Cel dintîi era lacom de faimă și lua zarva drept glorie; al doilea era un om de lume care făcea meseria cea mai urîcioasă (aceea de rege) cu cît mai puțină tragere de inimă îi stătea în putință. Nu se va găsi multă vreme nicăieri asemenea domnie."

Însă ceea ce abatele pare să nu fi înțeles este că, dacă toleranța este de dorit și dacă măcar ea îndreptățește cazna de a trăi, aceeași toleranță se dovedește în schimb un semn de slăbiciune și de destrămare. Evidența aceasta tragică nu putea să i se impună unui spirit care îi frecventa pe amatorii aceia de iluzii care au fost enciclopediștii: ea urma să devină vădită unor vremuri mai dezabuzate, în chip deosebit vremii noastre. Societatea secolului al XVIII-lea, acum știm, era tolerantă pentru că îi lipseau vlaga și avîntul necesare pentru a persecuta, deci pentru a dăinui. Despre Ludovic al XV-lea, Michelet spunea că „în sufletul lui nu se află nimic". Cu și mai multă dreptate ar fi putut spune același lucru despre Ludovic al XVI-lea. Iată explicația unei epoci minunate, și osîndite. Secretul blîndeții moravurilor este un secret funest și mortal.

Revoluția a fost provocată de abuzurile unei guvernări în care privilegiile aparțineau unei clase care nu mai credea în nimic, nici măcar în privilegiile sale, sau mai degrabă care se crampona de ele din automatism, fără pasiune și fără înverșunare, pentru că avea o slăbiciune fățișă pentru ideile celor care urmau s-o nimicească. Îngăduința față de adversar este semnul distinctiv al debilității, adică al toleranței, care nu este, în ultimă analiză, decît *cochetăria unor agonizanți*.

Doamna du Deffand sau drama lucidității

„Ați trăit multe lucruri — scria marchiza du Deffand ducesei de Choiseul — dar este ceva pe care nu l-ați trăit și pe care sper să nu-l trăiți niciodată: privațiunea de sentimente, însoțită de chinul de a nu te putea lipsi de ele."

Secolul avea nostalgia naivității, adică a unor stări care îi lipsea cu desăvîrșire. De la *Scrisorile galante* ale lui Fontenelle pînă la *Legăturile primejdioase* ale lui Laclos se desfășoară comedia unei sensibilități care se istovește în artificiu și în falsitate. Cînd inteligența a devenit suverană, naivitatea, adică sentimentele adevărate, părea să fie rezervată sălbaticului sau prostului. Or, toate aceste spirite alese aveau o spaimă bolnăvicioasă de prostie; cît despre starea de sălbăticie, ele o idealizau fără să o îndrăgească de fapt, „natura" nefiind accesibilă decît celor care consimțeau din cînd în cînd să se coboare pînă la „nerozie": lor, lucrul acesta le repugna în mod absolut. Inteligența, convertită în superstiție, devine dușmana tuturor valorilor exterioare exercitării ei și nu mai oferă nici o aparență de realitate de care te-ai putea agăța: operează cu golul, este vidă. Cine i se dedică din cult sau din manie ajunge în chip necesar la „privațiunea de sentimente" și la regretul de a fi adus jertfe unui idol care nu-ți dă în schimb decît plictis și dezolare, cum stă mărturie, document capital, scrisoarea pe care Doamna du Deffand i-a scris-o lui Walpole în ziua de 1 aprilie 1769:

„Spuneți-mi: de ce, detestînd viața, mă tem de moarte? Nimic nu-mi arată că totul nu se va sfîrși o dată cu mine; dimpotrivă, observ că spiritul meu se șubrezește deopotrivă cu trupul. Tot ce se spune pentru sau contra nu-mi face nici o impresie. Nu mă ascult decît pe mine și nu găsesc decît îndoială și obscuritate. Crede, se spune, este mai sigur; dar cum să crezi ceea ce nu înțelegi? Ceea ce nu credem poate exista, nu încape îndoială; prin urmare, nu tăgăduiesc viața viitoare; sunt ca un surd și un orb din naștere; un asemenea om admite că există sunete, culori; dar știe el ce anume admite? Dacă ajunge să nu tăgăduiesc, cu atît mai bine, dar asta nu e destul. Cum poți să te hotărăști între un început și o eternitate, între plin și vid? Nici unul dintre simțurile mele nu mă poate face să știu; ce poți să știi fără ele? Totuși, dacă nu cred ceea ce se cuvine să cred, sunt amenințată că voi fi de mii și mii de ori mai nefericită după moarte decît sunt acum, trăind. Ce hotărîre să iei, și este cu putință să iei o hotărîre? Vă întreb pe dumneavoastră, care aveți un caracter atît de adevărat încît trebuie, prin afinitate, să găsiți adevărul, dacă el este de găsit. Aștept de la dumneavoastră știri din lumea cealaltă și să-mi spuneți dacă suntem sortiți să jucăm un rol în ea.

Iau asupră-mi să vă întrețin despre această lume de aici. Voi începe prin a vă spune că este detestabilă, abominabilă etc. Există cîțiva oameni virtuoși, sau care măcar pot să pară așa, atîta vreme cît nu ataci pasiunea lor dominantă, care este de obicei, la oamenii aceștia, pasiunea pentru glorie și bunul nume. Amețiți de elogii, par adesea modești; însă strădaniile pe care le fac pentru a le dobîndi le dezvăluie motivul, și lasă să se întrevadă vanitatea și orgoliul. Iată portretul celor mai buni dintre noi. Pe ceilalți îi locuiesc interesul, invidia, gelozia, cruzimea, răutatea, perfidia. Nu există un singur om căruia să-i destăinui suferințele tale fără a-i prilejui o bucurie răutăcioasă și fără a te înjosi în ochii lui. Te apuci să-i povestești plăcerile și succesele tale? Stîrnești ură. Faci cuiva un bine? Recunoștința este o povară, și găsești întotdeauna motive ca să scapi de ea. Săvîrșești cîteva greșeli? Ele rămîn de neșters; nimic nu poate să le răscumpere. Vezi oameni de spirit? Nu vor fi preocupați decît de ei înșiși; vor voi să te uluiască, dar nu-și vor da osteneala să te lămurească. Ai de a face cu spirite mărunte? Aceștia se simt la strîmtoare în rolul lor, te vor detesta pentru sterilitatea lor și pentru puținătatea inteligenței. Găsești cumva, în loc de minte, sentimente? Nici unul nu este nici sincer, nici constant. Prietenia este o himeră; recunoaștem că există numai iubirea; și ce iubire! Însă ajunge, nu vreau să-mi duc gîndurile mai departe:

sunt zămislite de insomnie; mărturisesc că aș prefera un vis."

Ar fi greu de găsit un text în care să se exprime cu mai multă energie drama lucidității, a acelei stări extreme la care ajunge desfrîul inteligenței, și unde ești rupt de tot, unde încetezi să mai fii *natură*. Iar nenorocirea este că, o dată lucid, devii mereu tot mai lucid; nu mai e chip să trișezi sau să dai înapoi. Iar acest progres are loc pe socoteala vitalității, a instinctului. „Nici aventură, nici bună cumpănire ", spunea marchiza despre sine. Înțelegem ușor de ce legătura sa cu Regentul n-a durat decît două săptămîni. Semănau primejdios de mult: erau amîndoi mult prea înstrăinați de propriile lor senzații. Plictisul, care-i rodea și pe unul și pe cealaltă, nu înflorește oare în hăul care se deschide între spirit și simțuri? Gata cu orice mișcare spontană, nici urmă de inconștiență. Prima care are de suferit este „dragostea". Definiția pe care i-a dat-o Chamfort se potrivea bine unei epoci de „fantezie" și de „epidermă". Rivarol se lăuda că este în stare, în paroxismul unei anumite activități, să rezolve o problemă de geometrie. Totul era cerebral la aceste spirite, pînă și orgasmul. Lucru însă și mai grav, o atare alienare a simțurilor, în loc să afecteze doar cîțiva indivizi izolați, a devenit deficiența și blestemul unei clase întregi, ajunsă la capătul puterilor și devenită găunoasă prin practicarea constantă a ironiei.

Cine aspiră să se instaleze într-o realitate sau să opteze pentru un crez și nu izbutește, își face o vocație din a-i ridiculiza pe cei care ajung la aceasta în chip firesc. Ironia vine dintr-un jind după candoare, frustrat, nesatisfăcut, și care, de atîtea eșecuri, se acrește și se înveninează. Ea se extinde inexorabil asupra întregului univers; și dacă se înverșunează cu deosebire împotriva religiei și vrea s-o stîrpească de la rădăcină, este pentru că, în taină, simte amărăciunea de a nu putea crede. Și mai dăunătoare este bătaia de joc mușcătoare, furibundă, degenerată în sistem și mergînd pînă la marginea distrugerii de sine. În 1726, Doamna du Deffand a însoțit-o pe marchiza de Prie în exilul ei din Normandia, ca să-i țină companie. În *Istoria Regenței*, Lemontey povestește că „cele două prietene își trimiteau una alteia, dimineață de dimineață, cuplete satirice pe care le compuneau fiecare pe seama celeilalte".

Într-o societate în care clevetirea răutăcioasă era de rigoare și unde oamenii nu dormeau de spaima singurătății („Nu era nimic pe care să nu-l fi preferat tristeții de a merge la culcare", spunea Duclos despre una dintre femeile la modă), singurul lucru sfînt erau conversația, vorbele mușcătoare, înțepăturile cu aer de glumă galantă și cu intenție ucigașă. Nimeni nu era cruțat, Montesquieu avea dreptate cînd semnala, ca pe o caracteristică a epocii, „declinul admirației". Totul se leagă: acolo unde nu există naivitate, nici cucernicie, nu este de găsit nici capacitatea de a admira, de a considera ființele în ele însele, în realitatea lor originară și unică, în afara accidentelor vremelnice; euforică, stimulantă, admirația, îngenuncherea intelectuală care nu implică nici umilire, nici vreun sentiment de neputință, este prerogativa, certitudinea și mîntuirea sufletelor pure, adică tocmai a acelor suflete care nu bîntuie saloanele.

Despotismul literaturii

Numai popoarele zavistnice, indiscrete, pizmașe, cîrtitoare au o istorie *interesantă*: cea a Franței este în cel mai înalt grad. Bogată în evenimente și, pe deasupra, în scriitori care să le comenteze, ea este norocul providențial al moralistului. Nici o altă țară n-a produs atît de mult *Amintiri*.

În politică, francezul este capricios sau fanatic, judecă după toane sau în virtutea unui sistem; dar pînă și sistemul capătă la el aparențele unei toane. Ceea ce îl definește cel mai bine este versatilitatea, cauza nestatorniciei sale, a acestui șir nesfîrșit și deconcertant de regimuri la care asistă în chip de spectator amuzat sau frenetic, foarte atent mai ales să arate că, pînă și în dezlănțuirile sale, pe el nu-l păcălește nimeni și nimic. Mereu *contra*, complăcîndu-se în opoziție, mai puțin pentru a apăra interesul obștesc cît pentru a se pune în valoare, el este victima acelui „spirit literar", admirabil definit de Tocqueville: „Ceea ce numesc spirit literar în politică constă în a căuta ceea ce este ingenios și nou, mai degrabă decît ceea ce e adevărat, a-ți plăcea ceea ce ia chip de tablou istoric decît ceea ce este util, a te arăta foarte sensibil la calitatea jocului și a dicțiunii actorilor, independent de consecințele piesei, și a te hotărî în sfîrșit bizuindu-te mai mult pe impresii decît pe argumente" (*Mémoires*, Paris, Calmann-Lévy, 1893, p. 97). Și Tocqueville adaugă: „...poporul francez, luat în întregul lui, judecă prea adesea în politică în felul unui om de litere".

Literatul este mai puțin capabil decît oricine să înțeleagă cum funcționează statul; nu dovedește oarecare competență în această privință decît în timpul revoluțiilor, tocmai pentru că autoritatea este abolită și pentru că, în absența puterii, el poate să-și închipuie că totul poate fi rezolvat prin atitudine sau frazeologie. Nu este oare revelator că oamenii din '89 s-au inspirat din Rousseau, mai literat decît oricine, și nu din Montesquieu, spirit solid și profund, care nu decade niciodată în facilitățile talentului? În *Caietele* sale, citim despre secolul său și despre influența pe care au exercitat-o femeile în acea perioadă; o observație care ar fi fost și mai exactă dacă ar fi fost făcută în privința oamenilor de litere: „Nimeni nu mai poate suferi nici o îndeletnicire cu un scop precis: oștenii nu mai pot suferi războiul, oamenii politici — politica; și la fel despre toate. Nu mai sunt cunoscute decît obiectele generale, ceea ce, în practică, înseamnă nimic. Relația cu femeile ne-a adus aici: stă în firea lor să nu se atașeze de nimic statornic."

Dacă ne gîndim mai bine, instabilitatea politică a Europei se datorează, măcar în parte, faptului că au fost luate ca model moravurile politice franceze, acelea pe care le știm după Revoluție. Dacă exemplul Angliei a fost practic nul este pentru că, de obicei, nu sunt imitate instituțiile libere, ci măsurile și cabotinajul libertății. Aici, minții îi vine în chip firesc o paralelă. În țările anglo-saxone, sectele protestante permit cetățeanului să dea frîu liber nebuniei sale, nevoii sale de controversă și de scandal; de aici diversitate religioasă și uniformitate politică. Dimpotrivă, în țările catolice, în mod special în Franța, resursele de delir ale individului nu-și pot găsi vad decît în anarhia partidelor și a facțiunilor; aici își satisface pofta lui de erezie, aici își ia revanșa asupra Bisericii. Nici o națiune n-a găsit pînă în prezent secretul de a fi deopotrivă de *înțeleaptă* în politică și în religie. Și chiar dacă secretul acesta ar fi pînă la urmă găsit, Franța ar fi ultima țară care ar vrea să profite, ea care aduce în conflictele ideologice toate viciile mediilor literare. Prestigiul literaturii n-a fost niciodată mai mare decît în secolul al XVIII-lea. Convulsiile Revoluției și chiar cele ale Imperiului nu derivă cumva de aici? Supremația omului de litere este întotdeauna abuzivă, uzurpată, provocantă. Din cîte spune abatele Maury, în cercurile *adevăratei* Academii, membrii

Academiei de Științe erau considerați drept niște valeți, chiar dacă aceasta avea ca membri pe Lagrange, Lavoisier, Laplace! Ca întotdeauna strălucirea mai presus de competență...

Francezii, dacă e să-i dăm crezare lui Talleyrand, au făcut Revoluția din *vanitate*. Am putea spune același lucru și despre celelalte evenimente din istoria Franței. Toate popoarele sunt vanitoase, nu putem tăgădui asta, dar francezii sunt mai mult decît celelalte; iar cusurul acesta este atît de înrădăcinat în ei încît devine, dacă nu o calitate, în orice caz un mobil care îi incită să producă și să acționeze, să *scînteieze* mai ales; de unde *spiritul*, parada de inteligență, patima de a-l întrece pe celălalt cu orice preț, de a avea fără greș ultimul cuvînt. Dar dacă vanitatea ascute facultățile, te ferește de locul comun și combate delăsarea, ea face în schimb din orice ins un rănit, un om jupuit de viu; așa se face că, prin suferințele pe care li le pricinuiește vanitatea, francezii au plătit pentru toate șansele de care atît de îmbelșugat s-au bucurat. Timp de o mie de ani, istoria i-a avut drept centru: un atare privilegiu se ispășește; pedeapsa lor a fost și rămîne iritația unui amor-propriu mereu nemulțumit, mereu neastîmpărat. Cîtă vreme au fost puternici, se plîngeau că nu sunt îndeajuns; acum plîng că nu mai sunt deloc. Aceasta este drama unei națiuni *răsfățate*: este ulcerată și cînd este prosperă, și cînd norocul a părăsit-o, o națiune lacomă, schimbătoare, prea favorizată de soartă pentru a cunoaște modestia sau resemnarea, neștiind să păstreze măsura nici în fața inevitabilului, nici înaintea nesperatului.

Ceea ce vor face autorii de portrete și, mai mult decît ei, moraliștii este tocmai aceasta: să descrie amorul-propriu, cutele lui, chinurile. Și vor fi amari ca și sentimentul asupra căruia se vor apleca, sentiment impur pe care îl vor discerne pînă și în supliciile noastre cele mai abstracte și cele mai dezinteresate. Potrivit lor, noi suferim ca să ne *etalăm* suferințele, după cum ne bucurăm numai ca să-i umilim pe alții cu spectacolul bucuriei noastre; chiar și „forul nostru interior" n-ar fi, tot după părerea lor, decît o *scenă* invizibilă unde jucăm un rol în fața noastră înșine. Blestemul moralistului este de a nu putea crede în nici un fel de „noblețe a sufletului", căci a crede în ea și a-i admite existența ar echivala pentru el cu o renegare, cu o entorsă provocată „sistemului" sau parcă și propriului său amar. Un sentiment lipsit de falsitate, o generozitate mai presus de orice suspiciune, asemenea lucruri moralistul nu este pregătit să le conceapă, el respectă prea mult evidența, evidența *lui*, pentru a-și pune semnătura pe inverificabil, acest temei al purității. Că ar exista un *altunde* unde oribilul nu este stăpîn absolut, o asemenea idee nu-i dă prin cap cu nici un preț, pentru bunul motiv că a meditat prea mult asupra omului. Ce este el, la urma urmelor, decît antipodul *omului eliberat*.

Pentru a scăpa de anatema pe care a rostit-o împotriva semenilor săi, împotriva noastră a tuturor, nu există alt recurs decît detașarea de realitățile omenești, decît refuzul de a le lua în considerare și de a apăsa cu gîndul asupra lor. Meditația asupra *ființei* te face mai puțin amar. Îndată ce analizezi actele și le examinezi în amănunt și fără scrutare, te situezi în afara absolutului și a mîntuirii: nu mai ai scăpare, nici nădejde, nici echilibru. Moraliștii, cu excepția lui Vauvenargues, cel mai lipsit de asprime și cel mai fad dintre ei, sunt aproape întotdeauna virulenți, chiar dacă de o virulență reținută; la fel cu memorialiștii: ai zice că în portretele pe care le zugrăvesc contemporanilor lor se străduiesc să ne arate felul în care se întrupează, se prelungește și se individualizează păcatul originar. Și dacă au recurs la ideea căderii noastre — e drept că de cele mai multe ori fără să-și dea seama — este pentru că simțeau fără îndoială că ea le oferea ca un fel de cheie a ființelor, de care nu s-ar fi putut lipsi fără să cadă în vag sau în incomprehensibil.

CIORAN

SAINT-SIMON
1675–1755

DUCELE DE NOAILLES

Șarpele care a dus-o pe Eva în ispită și, prin ea, l-a doborît pe Adam, ducînd astfel la pierzanie și neamul omenesc, este originalul iar copia lui cea mai asemănătoare, mai credincioasă, mai desăvîrșită este ducele de Noailles. În măsura în care un om se poate apropia de însușirile unui spirit de cel mai înalt rang și de căpetenia tuturor îngerilor izgoniți din cer. Ambiția cea mai nemărginită și mai nesățioasă, trufia cea mai fără de seamăn, o nešovăielnică încredere în sine și disprețul cel mai desăvîrșit pentru toți ceilalți; setea de bogății, îngîmfarea de a ști totul, patima de a se amesteca în toate, mai ales aceea de a cîrmui totul; pizma cea mai cuprinzătoare și totodată cea mai amănunțită, și cea mai arzătoare, cea mai sfîșietoare; jaful îndrăzneţ pînă la a înspăimînta, lacom să facă al său tot ce e bun, de folos, onorabil pentru altul; ura fără țărm față de meritul oricui și al tuturora la un loc; pasiunea cea mai aprinsă de a domina, o viață tenebroasă, ascunsă, dușmană luminii, folosită toată la a plănui și a găsi mijloace pentru a-și atinge țelurile, mijloace oricît de execrabile, oricît de oribile, numai să fie bune să-i împlinească voile; un hău fără capăt, asta se află înăuntrul Domnului de Noailles. Înfățișarea din afară, cum trăiește și își joacă rolul, cum este trupește alcătuit se știe: picioare, mîini, o corpolență de țăran și pasul lui greoi prevesteau namila de om care a ajuns. Chipul cu totul altfel: întreaga lui fizionomie arată spirit, belșug de gînduri, finețe și falsitate, și nu este lipsită de grație. O elocință firească, o rostire curgătoare, o expresie controlată; un om mereu stăpîn pe sine, care e în stare să vorbească din zori pînă în seară în chipul cel mai plăcut fără să spună nimic; care, în conversație, se dăruiește cu totul celui pe care vrea să-l ademenească, părînd a gîndi și a simți în chip atît de firesc ca acela, încît o potrivire atît de desăvîrșită pare o minune a întîmplării. Nu-și iese niciodată din fire, e mereu același, insinuări desfătătoare, limbaj de om de curte, știe jargonul femeilor, bun comesean, cînd trebuie nu vrea nimic anume, poate cît ai bate din palme să împrumute gusturile orișicui; aceeași ușurință în a lăuda sau a blama același om sau același lucru, potrivindu-și vorba după interlocutor; mare meșter în măgulire cu un aer de convingere și de adevăr care îl împiedică să exagereze, și o ușurătate în a se preface convins care îl face ca, dinadins, să pară că se lasă cîștigat fără voia lui de părerea celui cu care stă de vorbă sau, dimpotrivă, cînd îi vine la socoteală să ți se împotrivească; aceeași ușurință în a se preface neclintit în părerea lui, personală, deopotrivă de falsă, dar cu același aer de sinceritate, sau de a se strădui, parcă fără voia lui, să te atragă într-acolo unde este el însuși atras. Mereu la modă: părînd cucernic, desfrînat, cumpătat, hulitor de cele sfinte, după cum îi vine la socoteală; statornic la el este faptul că se arată simplu, desprins de toate, neurmărind decît să facă bine, dăruindu-se cu dragoste statului și cetățean cum nu erau decît la Sparta. Fruntea senină, aerul liniștit, conversația ușoară și voioasă, cît ar fi de frămîntat și cu gîndul la altele; plin de bunăvoință, săritor, într-un gînd cu tine, în timp ce chibzuiește cum să te strivească cu născocirile cele mai infernale, și, oricît de lung ar fi răstimpul dintre uneltirile lui și urmarea lor, nu îl stînjenește cu nimic să fie mereu aproape de tine, în bună înțelegere și conlucrare cu tine în orice privință, pe scurt în prefăcătoria fără cusur a celei mai sincere prietenii și a celei mai neșovăielnice încrederi; spirit are cît nu se poate spune și, în spiritul său, cele mai felurite resurse, dar toate hărăzite răului, poftelor sale, celor mai profunde orori, și mîrșăviilor celor mai îndelung plănuite și cîntărite pînă în cel mai mic amănunt ca să izbîndească. Puneți-l pe omul acesta alături de Satana: seamănă leit.

Este surprinzător că, avînd atîta spirit, atîtea haruri, atîtea însușiri de preț, atîta dorință de a se folosi de ele cît mai mult cu putință, atîta dîrzenie în a reuși și atîtea mijloace prin poziția lui specială, de ranguri, de funcții, de familie, de alianțe și de avere, n-a fost în stare să-și facă un singur prieten, nici măcar printre oamenii care îi erau cel mai aproape. Dintre aceștia nu i-a tratat cu considerație decît pe sora lui, ducesa de Guiche, pentru faptul că se bucura de favoarea deosebită a Doamnei de Maintenon, și pe ducele de Guiche, care, prin rangul lui, putea exercita influență în favoarea lui și care, la rîndul lui, avea respect pentru spiritul ducelui de Noailles. Nu este mai puțin uimitor faptul că acest om atît de închis, și în aparență atît de învățat, care se mîndrea că știe totul, că se pricepe la cărți, că și-a adunat o mare bibliotecă, el, care îi măgulea pe oamenii de litere și pe savanți pentru a se folosi de cunoștințele lor, pentru a-și face o cinste din legătura cu ei și pentru ca aceștia să-l proslăvească, n-a trecut niciodată, în nici o privință, dincolo de suprafața cunoștințelor, și că neputința lui de a stărui în ceva, cu excepția intrigii, nu i-a îngăduit să adîncească nimic, nici să se țină, două săptămîni în șir, de același subiect pentru care, rînd după rînd, le părăsise pe toate celelalte. La fel de ușuratic era și în treburile publice și, prin urmare, la fel de incapabil. N-a putut niciodată să scrie un memoriu despre nimic; cînd punea pe alții să le facă în locul lui, n-a fost mulțumit niciodată; îi plăcea să spună că trebuie să corectezi mereu, s-o iei mereu de la început; lucrul s-a putut vedea cu prilejul surprizei pe care i-am făcut-o la Fontainebleau. Nu numai atît: n-a putut niciodată să își stoarcă mintea pentru a scrie o scrisoare oficială. Era atît de schimbător în idei încît cei ce-l slujeau erau deznădăjduiți, luînd mereu de la început același lucru. În privința aceasta boala lui este de nevindecat, după cum foarte bine se vede prin dezordinea care domnește în expedițiile sale militare, îngrămădirea în diferite locuri, ordinele repetate și apoi schimbate de zece ori, de douăsprezece ori, de cincisprezece ori în aceeași zi, și toate contradictorii, ordine date trupelor pe care le-a comandat în ultima vreme, și întregii sale armate, să pornească sau să stea pe loc, lucru care a făcut din el pacostea trupelor și a serviciilor.

Saint-Simon, *Mémoires*,
Paris, Hachette, 1857,
t. XII, pp. 154–157.

ABATELE DUBOIS

Abatele Dubois, un om mărunțel și sfrijit, subțiratic, prefăcut, cu o perucă blondă, cu chip de dihor, cu o fizionomie plină de spirit era ceea ce într-o franceză proastă, dar în acest caz potrivită, s-ar numi un *mișel*. În el se dădea o mare bătălie: care dintre viciile lui să rămînă stăpîn. De aici, o zarvă și o înfruntare neîncetată între ele. Zgîrcenia, dezmățul, ambiția erau zeii lui; perfidia, lingușirea, slugărnicia — mijloacele sale; impietatea perfectă — odihna lui; iar principiul său de conduită se întemeia pe părerea că cinstea și corectitudinea sunt niște himere cu care te împăunezi, dar care nu pot face parte din ființa nimănui; drept care toate mijloacele erau bune pentru el. Excela în intrigi josnice; erau viața lui, nu se putea lipsi de ele, dar întotdeauna cu un scop către care toate faptele lui năzuiau, cu o răbdare care nu-și găsea odihna decît în reușită, sau în dovada repetată că nu poate reuși, dar și atunci, mergînd în felul lui în hău și în beznă, spera să vadă o rază de lumină deschizînd un alt tunel. Și astfel își petrecea viața săpînd. Minciuna cea mai sfruntată devenise la el fire, dîndu-i un aer simplu, drept, sincer, adesea sfios. Ar fi putut vorbi cu har și cu deplină ușurință dacă, doritor cum era să pătrundă gîndul celor cu care vorbea, teama de a nu merge mai departe decît plănuia nu i-ar fi dat năravul unei false bîlbîieli care îi urîțea vorba și care, înteţindu-se cînd a ajuns să joace un rol în treburi importante, a devenit insuportabilă şi uneori de neînţeles. Fără aceste fereli şi judecînd după puţinul firesc care răzbătea prin toată paza sa, conversaţia lui ar fi fost plăcută. Avea spirit, citise destul, literatură, istorie, cunoştea o grămadă de lume, murea de poftă să placă şi să se insinueze, dar toate acestea erau stricate de un iz de prefăcătorie care, fără voia lui, îi ieşea din toţi porii şi răzbătea pînă şi în veselia lui, făcînd-o tristă. Altminteri rău şi din fire şi din calcul, trădător şi ingrat, meşter preapriceput în a ticlui cele mai mari mîrşăvii, atît de neruşinat încît, atunci cînd îl prindeai asupra faptului, ţi se făcea frică; dorind tot, pizmuind tot, şi rîvnind la toate moştenirile. Lumea şi-a dat seama, mai tîrziu, îndată ce a îndrăznit să nu se mai reţină, în ce măsură era interesat, stricat, inconsecvent, ignorant în toate treburile, mereu pătimaş, nestăpînit, hulitor şi nebun, şi în ce măsură a dispreţuit, în mod public, pe stăpînul său şi statul, lumea în întregul ei şi treburile obşteşti, pentru a jertfi sieşi pe toţi şi pe toate, trecerii şi puterii sale, autorităţii absolute, măreţiei sale şi zgîrceniei, spaimelor, răzbunărilor.

Saint-Simon, *Mémoires*,
Paris, Hachette, 1857,
t. XII, pp. 103–104.

O nouă tinerețe aidoma celei dintîi, multă putere și sănătate, avînturile ieșirii de curînd de sub jugul și amărăciunea căsătoriei și trîndăviei sale, plictisul care vine din aceasta din urmă, dragostea, atît de primejdioasă la această vîrstă crudă, de eleganța și de distincția pe care le admiri orbește la alții, și pe care vrei să le imiți și să le întreci, vraja pasiunilor, a exemplelor și a tinerilor care își satisfac pe lîngă prinț vanitatea și interesele, dintre care unii chiar urmăresc cu tot dinadinsul să-l facă să trăiască la fel ca ei și împreună cu ei. Și așa s-a deprins cu desfrîul, și chiar mai mult decît cu desfrîul cu zarva lui, pînă la a nu mai putea să se lipsească de ea, și nu-l mai atrăgeau decît larma, tumultul și excesul. Asta l-a împins adesea să-o ia razna într-un chip extravagant și scandalos, să amestece în petrecerile sale vorbele cele mai neleguiute și să găsească un rafinament excesiv din a-și alege, pentru dezmățurile lui cele mai deșănțate, cele mai sfinte zile, cum i s-a întîmplat în timpul regenței sale cu precădere în vinerea mare și în zilele cele mai respectabile. Cu cît cineva era mai înrăit, mai vechi și mai excesiv în impietate și în desfrîu, cu atît se bucura mai mult de considerația lui, și l-am văzut mereu admirînd pînă la venerație pe Marele Prior, pentru că, fața bisericească fiind, de patruzeci de ani nu se culcase decît beat mort și pentru că n-a încetat să întreţină, în văzul publicului, metrese şi să hulească năprasnic cele sfinte. Cu asemenea principii şi, drept urmare, cu acest fel de a se purta nu e nici o mirare că era fals până la nesăbuinţă. Îşi făcea mare laudă şi chiar credea că este înşelătorul cel mai rafinat.

El şi Doamna ducesă de Berry se înfruntau din când în când, fiecare susţinând că, în ce priveşte înşelăciunea, el era cel mai priceput. Făceau asta, cu prilejul ceremoniei îmbrăcatului, cu Doamna de Saint-Simon de faţă şi cu cine se mai nimerea să fie acolo, chiar Domnul duce de Berry, care era un om extrem de sincer şi pe care asemenea lucruri îl îngrozeau şi îl scârbeau, şi fără ca Doamna de Saint-Simon, care suferea în aceeaşi măsură şi pentru asemenea spuse şi pentru urmările lor, să fie în stare să dea lucrurilor un aer de glumă, nici să le arate portiţa pe unde să iasă din astfel de nesocotită flecăreală. În ce priveşte nesocotinţa în a spune ce-i venea la gură, Domnul duce de Orléans avea una nemărginită, în cuprinsul vieţii obişnuite şi fără a excepta propria lui persoană. Nu pe nedrept era învinuit că nu are nici un secret. Adevărul este că, fiind crescut în lumea de gâlcevi de la Palais-Royal, între pârele şi defăimările care erau pâinea vieţii lui Monsieur şi de care Curtea lui era ticsită, Domnul duce de Orléans a luat gustul detestabil şi nărayul, până la a-şi face din aceasta un soi de maximă conduită, de a învrăjbi pe toată lumea, pentru a trage foloase: nu mai avea a se teme de legături strânse, afla ce voia prin vânzări, delaţiuni şi pâre de oameni învrăjbiţi şi încă prin uşurinţa de a-i face pe cei din jurul lui să vorbească unul împotriva celuilalt. Cât a fost în fruntea treburilor statului aceasta a fost una dintre principalele lui preocupări; a fost nespus de mulţumit de ea, dar aceasta, iute dezvăluită, i-a adus ura tuturor şi l-a vârât în nenumărate încurcături. Cum nu era deloc rău, ba chiar dimpotrivă, a rămas în nelegiuirea și în desfrâul spre care Dubois îl împinsese de timpuriu și care, cu răul învăț, prindea tot mai tare rădăcini în el, o dată cu duhul prefăcătoriei, de ațâțare la vrajbe și gâlcevi, de care n-a fost om să scape. La acestea se adăuga o neîncredere ieșită din comun, îmbinată, de aceleași persoane fiind vorba, cu o încredere fără de margini; dar n-a trecut de aceste margini fără să se molipsească de prisosul de crime care stătea în firea preceptorului său.

Revenit mai asiduu la Curte, după moartea lui Monsieur, l-a podidit urîtul, care i-a deșteptat curiozitatea pentru chimie despre care am vorbit în altă parte, și de care apoi s-au folosit împotriva lui cu atîta cruzime. Îți vine greu să crezi în ce măsură acest principe nu era în stare să adune lume în preajmă-i, vorbesc înainte ca arta infernală a Doamnei de Maintenon și a ducelui de Maine să-l fi însingurat cu totul; cît de puțin era în firea lui să țină o curte; în ce măsură, cu tot aerul lui dezinvolt, el era încurcat și plictisit de lumea mare și în ce măsură în viața lui particulară și apoi în singurătatea lui din mijlocul Curții, cînd l-au părăsit toți, s-a trezit lipsit de orice resursă cu toate talentele sale, care ar fi trebuit să-i fie izvor nesecat de amuzamente. Se născuse plictisit, și era atît de obișnuit să trăiască în afara lui încît îi era cu neputință să se întoarcă la sine, nefiind capabil nici măcar să-și găsească o preocupare. Nu putea trăi decît în frămîntarea și în iureșul treburilor, ca în fruntea unei armate, sau în focul pregătirilor pentru o campanie, sau în zarva și în vînzoleala unei petreceri deocheate. Începea să tînjească îndată ce nu se mai afla în mijlocul unei gălăgii sau al unui fel sau altul de exces sau de tumult, suferind atît de rău de asta încît timpul lui părea că e stătut. S-a apucat cu patimă de pictură după ce marea lui patimă pentru chimie a trecut sau a început să se stingă în urma crudelor dezvăluiri fără temei care s-au făcut în privința acesta. Picta aproape cît era după-amiaza de lungă, la Versailles sau la Marly. Știa foarte bine să judece un tablou, le iubea, le aduna și și-a alcătuit o colecție care, în privința numărului și a desăvîrșirii, nu era cu nimic mai prejos de tablourile coroanei. După aceea și-a trecut vremea făcînd compoziții din pietre și din peceți de cărbune, în căutarea cărora m-a pus pe drumuri cu el nu o dată; apoi compoziții făcute din parfumurile cele mai tari, care i-au plăcut nespus toată viața și de care încercam să-l îndepărtez, pentru că regele se temea rău de ele și le simțea aproape de fiecare dată. Pe scurt, niciodată vreun om născut cu atîtea frumoase însușiri de tot felul, cu atîta deschidere și ușurință pentru a se sluji de ele, n-a avut viață privată mai lipsită de noimă, nici atît de hărăzită neantului și plictisului. Astfel că Madame l-a zugrăvit la fel de bine cît o făcuse și regele prin aforismul pe care l-a formulat cu privire la el în fața lui Mareschal, și pe care l-am relatat.

Madame povestea tot felul de povești și mici basme cu zîne. Spunea că toate zînele au fost poftite în ziua în care a născut, că au venit toate, și că fiecare i-a ursit fiului ei cîte un talent, astfel că le avea pe toate; numai că din nefericire fusese uitată o bătrînă zînă dispărută de cînd lumea, încît nu-și mai aducea aminte nimeni de ea, zînă care, jignită de această uitare, a venit sprijinindu-se în cîrjuța ei, dar n-a sosit decît după ce toate zînele își făcuseră darul; atunci, din ce în ce mai înciudată, s-a răzbunat ursindu-i ca toate talentele care îi fuseseră hărăzite de celelalte zîne să fie cu totul zadarnice; astfel că, păstrîndu-le pe toate, nici unul nu i-a fost de cel mai mic folos. Mărturisesc că, luînd lucrurile în mare, portretul este grăitor.

Unul din marile neajunsuri ale acestui principe era acela de a nu se putea ține mai multă vreme de nimic, în așa măsură încît orice perseverență i se părea de neînțeles. Un altul, despre care am vorbit deja, a fost un soi de insensibilitate care nu-i stîrnea firea nici la cele mai ucigașe ofense și nici la cele mai primejdioase; și cum principiul și impulsul urii și al prieteniei, al recunoștinței și al răzbunării sunt aceleași, și cum acest impuls îi lipsea, urmările erau nenumărate și vătămătoare. Era peste măsură de timid, știa asta și îi era atît de rușine încît se prefăcea că este tocmai dimpotrivă, pînă la a se mîndri cu aceasta. Dar adevărul era, cum s-a observat în sfîrșit, printr-o experiență mai întinsă, în timpul autorității sale, că nu se putea obține nimic de la el, nici iertare, nici dreptate, decît smulgîndu-i-le prin frică, la care era extrem de sensibil, sau printr-o insistență cît mai pisăloagă cu putință. Încerca să scape cu vorbe, apoi cu făgăduințe, cu care era foarte generos prin ușurătatea lui, dar pe care nu-l putea sili să și le țină decît cine îl strîngea mai vîrtos în gheare. De aici atîtea încălcări ale cuvîntului dat încît puținele dăți cînd se ținea de vorbă nu mai intrau în socoteală, pentru a nu mai vorbi de atîtea împrejurări în care făgăduia același lucru unei sumedenii de oameni, cînd lucrul acela nu putea fi acordat decît unuia singur, ceea ce era un izvor îmbelșugat de discreditare și de nemulțumire. Nimic nu l-a înșelat mai mult și nu i-a fost mai păgubitor decît ideea aceasta pe care și-o făcuse că se pricepe să înșele pe toată lumea. Nu-l mai credea nimeni, nici cînd era de bună-credință, și felul acesta al lui de a fi flușturatic i-a umbrit calitățile lui reale. În sfîrșit, tovarășii lui obișnuiți de desfrîu, o ceată de inși fără nume, cei mai mulți dintre ei niște scelerați, și pe care nu se ferea să-i numească în mod public *ses roués*, „șmecherii“ lui, acești ticăloși buni de tras pe roată au izgonit din preajmă-i buna companie chiar și cît a deținut puterea, și i-au dăunat infinit.

Saint-Simon, *Mémoires*,
Paris, Hachette, 1857,
t. XII, pp. 105–110.

DOAMNA STAAL-DELAUNEY
1684–1750

DUCESA DU MAINE

Doamna ducesă du Maine, la vîrsta de șaizeci de ani, n-a învățat încă nimic din tot ce a trăit: are defectele și farmecul unui copil cu foarte mult spirit. Curioasă și credulă, a vrut să se instruiască în cunoștințe de tot felul; însă s-a mulțumit cu suprafața lor. Hotărîrile celor care au crescut-o au devenit pentru ea principii și reguli de care mintea ei nu s-a îndoit niciodată; s-a supus o dată pentru totdeauna. Provizia ei de idei este gata făcută; ar fi în stare să respingă adevărurile cele mai bine demonstrate și ar rezista la cele mai bune raționamente dacă ar veni împotriva lucrurilor care i s-au întipărit în minte de la bun început. Uşurătatea ei nu se împacă defel cu nici o rechibzuire a lucrurilor, iar îndoiala este o stare pe care slăbiciunea ei n-o poate îndura. Catehismul ei și filozofia lui Descartes sunt două sisteme pe care le înțelege deopotrivă de bine.

Amorul-propriu, chiar dacă excesiv, nu și-a urmat totuși drumul decît pînă acolo unde a fost călăuzită. Ideea pe care o are despre sine este o prejudecată pe care a primit-o așa cum a primit și toate celelalte păreri ale ei; crede în ea în același fel în care crede în Dumnezeu și în Descartes, fără să judece, fără să cîrtească. Oglinda nu i-a stîrnit nici cea mai mică îndoială în privința agrementelor persoanei sale. Are mai puțină încredere în mărturia ochilor săi decît în judecata celor care au hotărît că este frumoasă și bine făcută. Vanitatea ei este de un gen special; deși absurdă, face o impresie mai puțin șocantă, pentru că nu trece prin mintea și prin judecata ei.

A avea de a face cu ea înseamnă a te supune unei sclavii; tirania ei este fără ascunzișuri; nu se coboară pînă la a o colora cu aparențele prieteniei. Spune cu ingenuitate că are nenorocul de a nu se putea lipsi de niște persoane de care îi pasă prea puțin: și dovedește asta prin fapte. Poți s-o vezi aflînd cu indiferență despre moartea unor oameni care o făceau să plîngă cînd întîrziau un sfert de oră la o partidă de joc sau la o plimbare.

Nu-ți poți face iluzii în privința ei: franchețea, sau, mai exact, puțina considerație pe care o are față de toată lumea, o determină să nu-și ascundă nici unul dintre capricii. Gîndindu-se la ea, o persoană cu mult spirit a spus că prinții sunt în morală ceea ce monștrii sunt în lumea fizică: se vede la ei în chipul cel mai vădit cea mai mare parte a viciilor care, la ceilalți oameni, sunt imperceptibile.

Dispoziția ei sufletească este impetuoasă și inegală; se înfurie și se mîhnește, își iese din fire și se potolește de douăzeci de ori într-un sfert de oră. Adeseori iese din cea mai adîncă tristețe printr-un acces de veselie care o face foarte plăcută. Gluma ei este nobilă, vie, ușoară; vorbește cu elocință, dar prea vehement și prolix. Nu se poate avea o conversație cu ea; nu-i pasă dacă ceea ce spune ajunge la mintea ta: îi ajunge s-o asculți; de aceea este în totală necunoștință cu privire la spiritul, la talentele, la defectele sau la trăsăturile ridicole ale celor din preajma ei. S-a spus despre ea că n-a ieșit niciodată din casă și că nici măcar n-a stat să se uite pe fereastră.

Și-a petrecut viața ca să colecționeze plăceri și amuzamente de tot felul; nu cruță nici strădanii, nici cheltuieli pentru a-și face curtea plăcută și strălucitoare. În sfîrșit, Doamna ducesă du Maine este astfel făcută încît să poți spune despre ea, fără să nesocotești adevărul, mult bine și mult rău. Are elevație fără trufie, îi place să cheltuiască fără a fi generoasă, este religioasă fără evlavie, are o foarte bună părere despre sine fără dispreț pentru alții, are multe cunoștințe, dar nu știe nimic cu temei, și toate elanurile prieteniei fără a avea sentimente de adevărată prietenie.

Mme de Staal, *Mémoires*,
Paris, Firmin-Didot, 1928,
pp. 15–16.

GRIMM
1723–1807

Nimic din ceea ce e simplu, natural, cu adevărat sublim nu-l impresiona: era o limbă pe care n-o înțelegea deloc. Am avut deseori prilejul să observ că, de cîte ori cineva îi povestea sau îi spunea ceva, el nu aștepta decît epigrama. Insensibil la orice alt fel de frumusețe, tot ce nu se încheia printr-o întorsătură de duh era nul pentru el. Îi cunoscuse pe toți oamenii mari ai secolului lui Ludovic al XIV-lea; fusese contemporanul și chiar rivalul lor. Vorbea puțin despre ei. Am o bănuială că nu făcea mare caz nici de Molière, nici de Racine. Cît despre La Fontaine, nu-l vorbea decît de rău, de fiecare dată. Și totuși, există cutare vers de La Fontaine pe care m-aș bucura mai mult să-l fi scris eu decît toate scrierile lui Fontenelle la un loc. Nu avea respect decît pentru marele Corneille; îl punea mai presus de oricine. Dar omul acesta mare era din provincia lui, îi era unchi, și apoi ce minunat raționa! Acest fel de frumusețe era făcut pentru a trezi respectul Domnului de Fontenelle. Și-a păstrat justețea și finețea spiritului pînă la moarte. Dacă n-ar fi fost surzenia, care îl împiedica să ia parte la conversație, ar fi rămas tot atît de plăcut în societate pe cît era la treizeci de ani. Cu puțin timp în urmă îi spunea unei tinere doamne ca s-o facă să înțeleagă cît de frumoasă îi părea: „Ah! dacă n-aș avea decît optzeci de ani!“ În timpul bolii care i-a sfîrșit viața, îi spunea cuiva care îl întreba se ce anume îl face să sufere: „Nimic, decît faptul că exist. Simt o mare greutate de a trăi." Era un fel de a vorbi care nu-i stătea în obicei. O persoană cunoscută (Doamna Grimaud), în vîrstă de o sută trei ani, venise să-l vadă cu șase luni în urmă și i-a zis: „Se pare, Domnule, că Providența ne-a uitat pe pămînt." Domnul de Fontenelle și-a dus cu finețe degetul la gură și i-a răspuns: „Sst." Prin nenumărate asemenea vorbe și jocuri ingenioase prezența lui în societate ajunsese foarte agreabilă, o societate pe care o cucerise cu talentele sale. Viața lui privată a fost monotonă și liniștită. Era citat ca model al omului înțelept. De cîte ori conduita lui n-a fost comparată cu cea a Domnului de Voltaire! Numai că oamenii mari nu sunt întotdeauna oamenii cei mai chibzuiți. Putem ierta multe năzdrăvănii imaginației rapide și strălucite a celui care a scris *Zaira*; și le-a răscumpărat prin prea multe frumuseți; și, în sensul acesta, este adevărat că înțelepciunea unui spirit rece nu face doi bani pe lîngă prostiile unui geniu clocotitor.

...Un reproș care i s-a făcut adesea Domnului de Fontenelle este acela că are inima prea puțin sensibilă. Se spunea despre el, și era adevărat, că n-a rîs și n-a plîns niciodată. Este o trăsătură care îl caracterizează îndeajuns pe un om. Era străin de freamătul pasiunilor, al emoțiilor violente, de toate acele porniri impetuoase care îi stăpînesc adesea pe oamenii cei mai mari; dar e la fel de adevărat că inima lui rece și stearpă n-a simțit niciodată vraja frumuseții, impresiile vii și delicioase ale virtuții, nici farmecul și dulceața prieteniei. Cînd, avînd aceste predispoziții, respecți cu religiozitate legile societății, ale onoarei și ale bunei-cuviințe publice, nimeni nu-ți poate reproșa nimic, dar ești vrednic de milă. Milord Hyde, om plin de merite, care, din Cabinetul lui de la Paris, a condus cîtăva vreme Camera Comunelor din Londra, și care a murit aici, la noi, dintr-o căzătură de pe cal, nefiind încă un om vîrstnic, spunea, referindu-se la lunga carieră a Domnului de Fontenelle, că, în ceea ce-l privește, el trăia o sută de ani într-un sfert de oră. Vorbă frumoasă care atît de bine arată avantajele unui suflet sensibil asupra unei inimi care nu simte nimic. E greu să trăiești o întindere mare de timp în răstimpul unui sfert de oră cînd nu ți-e dragă decît epigrama; epigrama făcea întotdeauna impresie asupra Domnului de Fontenelle; însă nimeni nu spune că ar fi fost vreodată impresionat de pictură, de muzică, de prestigiile artei și ale imitației. Domnul Diderot, cînd l-a văzut, acum doi–trei ani, pentru întîia oară în viața lui, nu s-a putut împiedica să verse cîteva lacrimi asupra deșertăciunii gloriei literare și a lucrurilor omenești îndeobște. Domnul de Fontenelle a observat și l-a întrebat de ce plînge. „M-a cuprins un sentiment ciudat", i-a răspuns Domnul Diderot. La cuvîntul „sentiment", Domnul de Fontenelle l-a oprit și-a spus, surîzînd: „Domnule, sunt optzeci de ani de cînd am surghiunit sentimentul în poezia pastorală." Răspuns numai bun să usuce lacrimile pe care dragostea de omenire și tandrețea unei inimi sensibile le făcuseră să curgă. Domnul de Fontenelle se mîndrea adesea cu faptul că nu ceruse niciodată un serviciu nimănui. Ar fi putut să adauge: „nici n-am făcut vreunul". O doamnă cu mult spirit și talent (Doamna Geoffrin), în care avea mare încredere și pe care o numise executoarea lui testamentară, spune că, pentru a-l convinge să facă un serviciu cuiva, singura cale era aceea de a-i porunci să facă ceea ce avea de făcut. La cuvîntul „trebuie" nu avea replică. N-ar fi simțit niciodată lucruri care să nu fie convenabile sau potrivite. Însă povestea cea mai oribilă care se citează este aceea a sparanghelului. Domnul de

Fontenelle se dădea în vînt după el, mai ales gătit cu ulei. Unul dintre prietenii săi, căruia îi plăcea să-l mănînce cu unt (pare-mi-se că este vorba de abatele Terrasson), venind într-o zi să se invite la masă, Domnul de Fontenelle i-a spus că îi făcea marele sacrificiu de a-i ceda jumătate din porția lui de sparanghel și a dat ordin ca această jumătate să fie gătită cu unt. Puțin înainte de a se așeza la masă, abatelui i se face rău și face neîntîrziat un atac de apoplexie. Domnul de Fontenelle se ridică în grabă, dă fuga pînă la bucătărie și strigă: „Totul cu ulei, totul cu ulei!" Poate cel mai odios aspect al acestei întîmplări este că, la puțin timp după aceea, fiind la masa aceluiași milord Hyde de care am pomenit, și văzînd că se servește sparanghel, a spus: „Iată, vorba mea l-a făcut să fie la modă"; și, cu felul acesta de a gîndi, este probabil că ar fi avut și mai puțini prieteni dacă vanitatea de a fi legat de un om celebru nu i-ar fi păstrat cîțiva. Această mare indiferență era fondul caracterului său; și-o manifesta în orice privință și dăuna adesea justeței spiritului său, îndeosebi în toate lucrurile care țineau de sentiment. Spunea că, dacă ar fi ținut adevărul în mîinile sale ca pe o pasăre, l-ar fi sugrumat, în așa măsură socotea cel mai frumos dar al cerului inutil și primejdios pentru oameni. Nu avea nici o părere în materie de religie, și această indiferență, pe care a păstrat-o toată viața, este mai lesne de înțeles la un spirit cu adevărat filozofic decît sentimentele lui căldicele față de adevăr. Și mai spunea adesea că, dacă ar avea în scrinul său o scrisoare sau un act oribil și capabil să-l dezonoreze în ochii posterității, nu și-ar da osteneala să-l scoată de acolo și să-l ardă cîtă vreme ar fi sigur că n-o să știe nimeni de el, atîta vreme cît se află în viață. Nu este un sentiment natural. Rușinea este unul dintre primele sentimente ale omului în societate, iar rușinea ne face să ne temem de dispreț chiar și dincolo de moarte, din cîte ne spune Domnul Diderot într-una dintre scrierile sale care stă să apară. Era o vorbă cu atît mai ciudată în gura Domnului de Fontenelle, cu cît îi plăcea peste măsură de mult să fie lăudat. În privința aceasta accepta orice, și el, spiritul cel mai ingenios, cel mai epigramatic, cel mai rafinat în materie de galanterie nu se ofensa cîtuși de puțin de elogiile cele mai plate și cele mai greoaie cu care îl copleșeau anumiți inși. Cineva i-a spus într-o zi: „Aș vrea să vă laud, dar mi-ar trebui pentru asta finețea spiritului dumneavoastră." „Nu contează — i-a răspuns Domnul de Fontenelle — laudă-mă oricum." L-am auzit plîngîndu-se de faptul că străinii, și cu deosebire englezii, făceau mai mult caz de el decît propriii compatrioți. Doamna Geoffrin i-a răspuns la asta în chipul cel mai agreabil: „Vedeți, noi vă vedem prea de aproape. Știți prea bine — a adăugat ea — că nici un erou nu trece drept om mare în ochii valetului său." Aceste trăsături sunt poate de ajuns pentru a vă da o idee despre caracterul acestui om celebru, căruia, pentru a fi un om mare, nu-i lipsea decît o imaginație vie, încălzită de o inimă simțitoare. E drept că, lipsindu-i acestea, nu-i lipsea puțin. Cu atîta lumină în spirit, el n-a putut să intre în cariera geniului, iar lipsa de sensibilitate l-a lăsat fără gust; ea l-a expus, cum am remarcat, la condiția de a sluji drept model unei întregi clase de scriitori proști; ea a făcut ca judecățile sale în materie de gust să fie superficiale, false și de neluat în seamă. Se știe cu cîte strădanii Domnul de Fontenelle și Domnul de La Mothe au combătut meritul autorilor antici. Și totuși, doi atleți de forța aceasta n-au stîrnit decît milă, în ciuda pătrunderii și a logicii cu care se mîndreau și din care și-au făcut zadarnică podoabă în această dispută deșartă și ridicolă. Ar fi greu de îngrămădit asupra unui subiect mai multe platitudini decît cele care au fost tipărite pentru a dovedi superioritatea modernilor asupra celor vechi. Ai fi zis că Domnul de Fontenelle, Domnul de La Mothe și abatele Terrasson n-au făcut toate aceste eforturi decît pentru a dovedi mizeria și sărăcia spiritului atunci cînd nu este călăuzit de sentiment. Este un orb care merge încrezător prin întuneric, care se rătăcește metodic și ai cărui pași îl duc, fiecare, la o nouă greșeală. Nefericit poporul ai cărui Fontenelle și ai cărui La Mothe ar reuși să răstoarne statuia lui Homer și pe cea a lui Sofocle, a lui Cicero și a lui Virgiliu.

Gazette littéraire de Grimm,
Paris, Didier, 1854, pp. 58–63.

DOAMNA DU DEFFAND
1697–1780

MARCHIZA DU CHÂTELET

Închipuiți-vă o femeie înaltă și uscățivă, cu tenul încins, cu obrazul ascuțit, cu nasul la fel, iată cum arată frumoasa Émilie; fel de a arăta de care este atît de mulțumită, încît nu cruță nimic pentru a-l pune în valoare: coafuri, pompoane, pietre de preț, sticlărie, de toate din belșug; doar că, vrînd ea să fie frumoasă în ciuda naturii și vrînd să fie magnifică în ciuda sărăciei, este silită, ca să-și poată acorda prisosul, să se lipsească de strictul necesar, cum ar fi cămășile sau alte fleacuri de felul acesta.

S-a născut înzestrată cu mult spirit; dorința de a părea că are și mai mult a făcut-o să prefere cunoștințelor agreabile științele cele mai abstracte: își imaginează că prin această particularitate va ajunge la o reputație mai mare și la o superioritate de netăgăduit asupra tuturor femeilor.

Nu s-a mărginit la această ambiție, a vrut să fie prințesă; și a devenit, dar nu prin grația lui Dumnezeu, nici prin aceea a regelui, ci prin propria ei hotărîre. Ridicolul acesta i-a fost iertat ca toate celelalte, lumea s-a obișnuit să o considere o prințesă de teatru și aproape că a uitat că este o femeie de bună condiție.

Depune atîtea eforturi pentru a părea ceea ce nu este încît nu se mai știe exact ce este cu adevărat; poate că nici măcar defectele ei nu-i sunt naturale, poate că și ele țin de pretenții; neglijența ei față de statutul de prințesă, uscăciunea față de cel de savantă, zăpăceala față de acela de femeie frumoasă.

Oricît de celebră ar fi Doamna du Châtelet, n-ar fi mulțumită dacă n-ar fi și celebrată; a reușit și în privința aceasta, devenind prietena declarată a Domnului de Voltaire; el este cel care dă strălucire vieții ei și lui o să-i datoreze nemurirea.

Correspondance
de la marquise du Deffand,
Paris, Plon, 1865,
t. II (Appendice), pp. 762–763.

DUCESA D'AIGUILLON

Doamna ducesă d'Aiguillon are gura suptă, nasul strîmb, privirea zănatică și cutezătoare, și cu toate acestea este frumoasă. Strălucirea tenului produce o impresie mai puternică decît neregularitatea trăsăturilor ei.

Talia îi e grosolană, bustul, brațele sunt enorme; totuși nu are aerul greoi și îndesat: forța o face să pară ușoară.

Spiritul îi seamănă mult cu înfățișarea trupului: este, ca să spun așa, la fel de stîngaci desenat ca și chipul, și la fel de strălucitor: belșugul, hărnicia, avîntul sunt calitățile ei spirituale dominante. Fără bun-gust, fără grație și fără dreaptă judecată, ea miră, surprinde, dar nici nu place, nici nu interesează.

Fața ei nu are nici o expresie; tot ceea ce spune pornește dintr-o imaginație dezordonată.

Este uneori ca un profet pe care îl agită un demon și care nici nu prevede, nici nu poate hotărî liber ceea ce urmează să spună: o adunătură de instrumente zgomotoase din care nu rezultă nici o armonie. Ducesa este un spectacol încărcat cu mașinării și cu decoruri, unde se pot găsi cîteva fragmente minunate, fără suită și fără ordine, un spectacol pe care parterul îl admiră, dar pe care lojile îl fluieră.

Doamna ducesă d'Aiguillon ar putea fi comparată cu acele statui făcute pentru interiorul bisericilor și care, puse afară, par monstruoase. Nici înfățișarea, nici spiritul ei nu trebuie văzute, nici examinate din apropiere; pentru a părea frumoasă, este nevoie s-o vezi de la o anumită distanță: numai niște judecători ale căror minți nu sunt prea luminate și al căror gust nu este deosebit de rafinat pot fi favorabili spiritului ei.

Asemenea trâmbiței de la judecata de apoi, ea a fost plăsmuită pentru a învia morții: o iubesc de bună seamă neputincioșii și o aud surzii.

Correspondance
de la marquise du Deffand,
Paris, Plon, 1865,
t. II (Appendice), pp. 741–742.

PRINȚESA DE TALMONT

Doamna de Talmont este frumoasă și plină de spirit; are o inteligență vie, și tonul de ușoară glumă care este al nației noastre pare a-i fi natural. Înțelege atît de repede ideile celorlalți că uneori cazi în cursă și îi faci onoarea de a crede că a produs ceea ce n-a făcut decît să audă. Imaginația ei nu are nici o fecunditate, și spiritul cît îl are nu se poate exercita decît asupra lucrurilor agreabile și frivole: nu are nici coerența, nici rigoarea necesară pentru ceea ce reclamă raționament. Conversația ei e facilă și are tot farmecul francez și grația franceză. Nici înfățișarea ei nu este a unei străine: este distinsă fără a avea ceva deosebit. Un singur lucru o deosebește de moravurile, de uzanțele și de caracterul nației noastre: vanitatea ei. Nu te poți înșela: vanitatea noastră este mai sociabilă; trezind în noi dorința de a plăcea, ea ne învață cum să reușim: în schimb, vanitatea ei, cu adevărat fermecătoare, este lipsită de artă și de strădanie. Nu s-ar hotărî în ruptul capului să-i măgulească pe cei de care vrea să fie admirată. Omagiile, laudele, preferințele i se par un drept natural pe care se cuvine să-l aibă asupra a tot ce-o înconjoară. Se crede perfectă: spune asta, și vrea să fie crezută. Numai cu prețul acesta te poți bucura de aparența prieteniei sale: spun „aparență" pentru că nu are nici un sentiment că s-ar putea descărca asupra celorlalți: sunt toate bine închise în ea. Şi totuşi, ar vrea să fie iubită; dar nevoia aceasta îi vine numai din vanitate, inima ei nu are nevoie de nimic.

Gelozia ei este tot atît de mare cît şi vanitatea: trebuie neapărat ca ea şi numai ea să fie obiectul atenţiei şi al elogiilor celor care i se află în preajmă. Dacă îţi vine ideea să vorbeşti măgulitor despre cineva, se umbreşte, protestează împotriva judecăţii rostite şi atunci se laudă pe ea însăşi cu atît de puţină măsură şi modestie încît nu te poţi împiedica, în ciuda indignării pe care o inspiră orgoliul ei, să rîzi de lipsa de meşteşug şi de ingenuitatea amorului ei propriu.

Dispoziţiile ei sufleteşti sunt atît de excesive încît o fac să fie cea mai nefericită persoană din lume şi adesea cea mai ridicolă: nu ştie niciodată ce vrea, de ce se teme, ce urăşte, ce iubeşte.

Ţinuta ei nu are nimic degajat, nici natural, bărbia o ţine în sus, coatele către spate. Privirea ei este studiată; ea este cînd tandră, cînd dispreţuitoare, mîndră sau distrată; se vede bine că nu este expresia nici unei stări interioare, ci doar o afectare, pentru a fi mai emoţionantă, mai impozantă etc.

Ora cînd se găteşte, cînd mănîncă, ora vizitelor sale, totul poartă pecetea bizareriei şi a capriciului, fără deferenţă faţă de cei care îi sunt superiori, fără consideraţie sau politeţe pentru egalii săi, fără blîndeţe sau omenie pentru servitori. E temută şi urîtă de toţi cei siliţi să trăiască în preajma sa. Nu acelaşi lucru se întîmplă cu cei care n-o văd decît în treacăt, mai ales cu bărbaţii. Înfăţişarea ei plăcută, cochetăria manierelor, nobleţea şi turnura expresiilor seduc multă lume; însă impresia bună pe care o face nu este durabilă: firea ei te previne prompt de primejdia de a te ataşa mai trainic de ea.

Şi totuşi, printre atîtea defecte, ea are şi mari calităţi: mult adevăr, un suflet elevat şi nobil, curaj spiritual, cinste; în sfîrșit, este un amestec de atîta bine și de atîta rău, că n-ai putea avea pentru ea nici un sentiment bine hotărît: place, șochează, este iubită, este detestată, oamenii o caută și o evită. Ai putea crede că ea transmite și celorlalți bizareria caracterului ei.

Correspondance
de la marquise du Deffand,
Paris, Plon, 1865,
t. II (Appendice), pp. 737–738.

Spiritul Doamnei ducese de Chaulnes este atît de ciudat încît este cu neputință de definit: el nu poate fi comparat decît cu spațiul; are, ca să spunem așa, toate dimensiunile lui, adîncimea, întinderea și neantul; ia tot felul de forme și nu păstrează nici una; conține o abundență de idei, toate independente unele de altele, care se nimicesc și se regenerează neîncetat. Nu duce lipsă de nici un atribut al spiritului, și totuși nu poți spune că posedă vreunul, rațiune, judecată, istețime etc. Observi toate aceste calități la ea, dar așa cum te-ai uita la o lanternă magică; ele dispar pe măsură ce se produc: tot aurul din Peru trece prin mîinile ei fără să fie mai bogată cu ceva. Lipsit de sentiment și de pasiune, spiritul ei nu este decît flacără fără foc și fără căldură, care totuși răspîndește o mare lumină.

Este frapată de toate obiectele, însă nici unul nu o atrage puternic și nu o fixează; impresiile ei sunt trecătoare. Extrema activitate a imaginației o face să se abandoneze fără chibzuință și fără rezerve primelor ei porniri. Este în stare să intre într-o legătură galantă și să se desprindă de ea cu atîta pripă, încît poate foarte bine să uite pînă și numele, sau chiar figura unui fost amant. Dacă participă la un proiect, la unele intrigi unde este necesar să acționezi prompt, ardoarea, inteligența, dibăcia, nimic nu-i lipsește, și poate contribui la succes; dar dacă împrejurările cer răbdare, un răstimp de inacțiune, ea părăsește neîntîrziat întreprinderea.

Nu va fi niciodată preocupată sau interesată decît de lucrurile care cer o anumită formă de efort; științele cele mai abstracte sunt singurele care o atrag, nu pentru că îi luminează spiritul, ci pentru că i-l exersează. Nu tinereții îi putem atribui defectele sale; ele nu sunt efectul unor pasiuni: sufletul îi este insensibil, simțurile îi sunt rareori afectate, nimic, din cît se pare, n-ar trebui s-o împiedice de la a reflecta; numai că aceasta este o mult prea lentă operație a spiritului. Reflecția implică facultatea de a-ți aminti și a prevedea, în timp ce ea nu trăiește niciodată decît în clipa prezentă.

Este ușor de tras încheierea că nu este nimic de spus despre caracterul ei; el este și va fi întotdeauna după cum îi va porunci închipuirea.

Doamna ducesă de Ch... este o făptură care are în comun cu celelalte ființe omenești numai forma exterioară: este o aparență dincolo de care nu se află nici o realitate definită.

Correspondance
de la marquise du Deffand,
Paris, Plon, 1865,
t. II (Appendice), pp. 745–746.

MARMONTEL
1723–1799

BRIENNE

Brienne s-a distins în Adunările din Languedoc; a dovedit acolo talentul necesar poziției sale și, într-un cerc restrîns de administrație, a putut trece drept priceput. Ca și Calonne, avea spiritul sprinten, mobil, hotărît, care impune mulțimii. Avea de asemenea ceva din abilitatea lui Maurepas; nu avea însă nici caracterul suplu și agreabil al unuia, nici aerul de bonomie și de cordialitate al celuilalt. Era prin firea lui fin, subtil, pătrunzător. Nici nu știa, nici nu voia să-și ascundă intenția de a fi astfel. Privirea lui, observîndu-te, te prindea; pînă și veselia lui avea ceva neliniștitor și era în fizionomia lui ceva greu de definit, un exces de șiretenie care trezea neîncrederea. Dinspre partea talentului, o agerime care semăna cu șiretenia; limpezime în idei și destulă întindere, însă în suprafață; cîteva scînteieri, dar răzlețe; mai mult aprecieri sumare decît vederi aprofundate; un spirit cu fațete, dacă pot să mă exprim așa; și, în treburile importante, facilitate în perceperea amănuntelor, însă nici o capacitate de a cuprinde întregul; în ce privește moravurile, egoismul ecleziastic în toată puterea lui, și asprimea zgîrceniei unite în cel mai înalt grad cu aceea a ambiției. Într-o lume care trece ușor pe suprafața lucrurilor și nu aprofundează nimic, Brienne știa să se folosească de un anume fel de limbuție politică, concisă, rapidă, întretăiată de niște reticențe misterioase care te fac să presupui că mai este ceva dincolo de vorbe și lasă opiniei pe care o produc un *ce* vag, indefinit. Felul acesta de a se da în vileag prefăcîndu-se că se sustrage, această suficiență amestecată cu discreție și cu rezervă, alternanța de lucruri spuse pe jumătate și de tăceri afectate, și uneori o critică ușoară și disprețuitoare la adresa a tot ceea ce se făcea fără el, mirîndu-se că soluția mai bună nu sare în ochi, aceasta era cu adevărat arta și secretul lui Brienne. Nu dezvăluia din sine decît eșantioane: unde mai pui că adesea nu erau mostre luate din propria lui stofă. Totuși, în aproape toate cercurile de unde se împărțeau reputațiile, nimeni nu se îndoia că va ajunge un ministru cu capul plin de idei mari și cu portofoliul plin de proiectele cele mai luminoase. Și a ajuns, dar atît portofoliul cît și capul său erau deopotrivă de goale.

După naufragiul lui Calonne, părea că a adunat sfărîmăturile; a prezentat Parlamentului edictele aceluia privitoare la timbru și la impozitul teritorial. Putea să-și găsească un sprijin în autoritatea notabililor; și, între cele două mari primejdii: Adunarea generală a Stărilor și falimentul, avea un mijloc puternic de a-i sili să recunoască necesitatea impozitelor. Nu s-a priceput decît să le amîne. În acea ședință a Parlamentului nu s-a hotărît și nu s-a legiferat nimic.

A auzit strigătul națiunii care cerea rechemarea lui Necker; și, dacă ar fi solicitat-o el însuși din partea regelui, s-ar fi onorat, s-ar fi întărit poziția eminentă pe care o ocupa, s-ar fi ușurat de povara finanțelor, și-ar fi asigurat odihna, ar fi făcut ca avansarea de care se bucura să fie binecuvîntată, ar fi acoperit cu o hlamidă de demnitate indecența averii pe care o adunase, ar fi ascuns după voia inimii incapacitatea lui trîndavă; într-un cuvînt, s-ar fi comportat ca un om abil și ca un om de onoare. N-a avut niciodată curajul. Spaima lui fatală de a cădea în umbră, de a nu mai avea întîietatea, l-a împiedicat. Zadarnic stăruiau prietenii săi să cheme în ajutor pe omul invocat de glasul public; el răspundea: „Regele și regina nu vor să audă de Necker." „Depinde de dumneata — i-a spus Montmorin — s-o convingi pe regină că Necker îți este necesar, iar eu iau asupra mea să-l înduplec pe rege." Brienne, strîns cu ușa, a răspuns: „Pot să mă lipsesc de el." Așa pier imperiile.

Sîcîit să tot audă că publicul îl cere cu insistență pe Necker, îi făcea plăcere să-l vadă atacat de niște autori famelici, pe care, zice-se, îi plătea pentru a-l calomnia. Numai că, între timp, se vedea pierdut în vidul său de idei. În mai puțin de cinci luni, a încercat doi controlori generali, Villedeuil și Lambert; nici unul dintre ei n-a putut remedia situația. Un nou consiliu al finanțelor, un comitet consultativ, toate i se păreau bune, cu excepția lui Necker, și totul era zadarnic. Pînă la capătul capătului, a crezut că se poate folosi de expediente; nu i-a reușit nimic. Rătăcit, plutind fără busolă și neștiind în ce sens să miște cîrma statului, în sfîrșit, în conduita și în caracterul său, în permanentă contradicție cu sine, nehotărît în cutezanțe, temător în tot ce încerca; îndrăznind tot și abandonînd totul o clipă după ce se încumetase, el a compromis și a slăbit fără încetare autoritatea regală, s-a făcut totodată detestat pentru despotismul său, disprețuit pentru zăpăceala și pentru nestatornicia lui.

Marmontel, *Mémoires*,
Paris, Librairie des Bibliophiles, 1891,
t. III, pp. 131–134.

DOAMNA GEOFFRIN

Destul de bogată pentru a face din casa ei locul de întîlnire al literelor și artelor, și văzînd că acesta era pentru ea un mijloc de a-și oferi la bătrînețe o societate amuzantă și o existență onorabilă, Doamna Geoffrin a ctitorit la ea acasă două dineuri: unul (lunea) pentru artiști, celălalt (miercurea) pentru oamenii de litere. Un lucru destul de remarcabil este că, fără spoială nici de arte, nici de litere, această femeie, deși nu citise în viața ei și nu învățase nimic decît pe apucate, aflîndu-se în mijlocul uneia sau al celeilalte dintre aceste companii, nu le era deloc străină; era chiar în largul ei; avea însă chibzuința să nu vorbească niciodată decît despre ceea ce știa foarte bine, lăsînd pentru tot restul cuvîntul oamenilor instruiți, întotdeauna atentă cu toată politețea, fără măcar să pară plictisită de ceea ce nu înțelegea; dar încă și mai priceputăsă prezideze, să supravegheze, să țină în frîu aceste două societăți libere prin natura lor; să traseze limite acestei libertăți, să o aducă la supunere, cînd părea să-i scape, printr-o vorbă sau printr-un gest, ca printr-un fir nevăzut. „Domnilor, să zicem că ajunge" era de obicei semnalul de cumpătare pe care îl dădea convivilor săi. Și, oricît de mare ar fi fost însuflețirea unei conversații care întrecea măsura, despre ea se putea spune ce-a spus Virgiliu despre albine:

Hi motus animorum atque haec certamina tanta
*Pulveris exigui iactu compressa quiescent.**

Avea un caracter special femeia aceasta, greu de înțeles și de zugrăvit, pentru că era făcut tot din semitonuri și din nuanțe; totuși ferm, dar fără nici una din acele trăsături marcante prin care se distinge și se definește un caracter. Era bună, însă nu deosebit de sensibilă; binefăcătoare, dar lipsită de vreunul dintre farmecele bunăvoinței; gata oricînd să-i ajute pe nefericiți, dar fără să-i vadă, de teamă să n-o emoționeze prea tare; se putea conta pe fidelitatea și chiar pe promptitudinea prieteniei sale, era timidă, făcea servicii prietenilor săi cu oarecare neliniște, din teamă de a nu-și compromite fie trecerea, fie tihna. Avea gusturi simple, atît în îmbrăcăminte cît și în mobilier, dar simplitatea ei era căutată, avînd pînă și rafinamentul unui lux delicat, dar nimic din ostentația și din vanitățile lui. Modestă în aerul, în ținuta, în manierele sale, dar cu un fond de mîndrie și chiar de puțină trufie deșartă. Nimic nu o flata mai mult decît relațiile ei cu cei mari. Îi vizita rar; nu se simțea în largul ei; dar știa foarte bine să-i atragă la ea, cu o cochetărie imperceptibil măgulitoare; și în aerul degajat, natural, în amestecul de respect și de familiaritate cu care îi primea, mi se părea că văd o extremă abilitate. Mereu liberă cu ei, mereu pe limita bunei-creșteri, n-o depășea niciodată. Pentru a fi în relații bune cu Cerul, fără să se pună rău cu lumea, trăia într-un fel de cucernicie clandestină: se ducea la biserică așa cum te-ai duce la ghicitoare; avea un apartament într-o mînăstire de maici și o strană în biserica ținută de capucini, dar se ducea acolo cu tot atîtea precauții cu cîte femeile galante ale vremii mergeau la întîlniri.

---

* *Aceste mișcări ale viețuitoarelor și aceste nu puține vrajbe*
Se potolesc apăsate prin aruncarea unui pumn de nisip.

Îi repugna orice formă de fast. Grija ei cea mai mare era să nu facă nici un zgomot. Dorea din tot sufletul să se bucure de celebritate și să-și cîștige o mare considerație în lumea bună, dar le voia în bună liniște. Semănînd puțin cu acel englez zănatic care se credea de sticlă, ea evita ca pe niște stînci primejdioase tot ce ar fi expus-o la șocul pasiunilor omenești; de aici lipsa de rîvnă și timiditatea ei de îndată ce avea de făcut un serviciu care cerea curaj. Cutare om pentru care cu bună inimă și-ar fi dezlegat punga nu era tot atît de sigur că o să-i dezlege și limba; și, în privința aceasta, își găsea scuze ingenioase. De pildă, avea drept maximă că, atunci cînd în societate se clevetea pe socoteala prietenilor, nu trebuie niciodată să le iei cu hotărîre apărarea, înfruntîndu-l ferm pe bîrfitor, pentru că prin asta ațîțai vipera și îi întăreai veninul. Dorea ca prietenii ei să nu fie lăudați decît cu multă cumpătare și pentru calitățile, nu pentru acțiunile lor. Se gîndea că, dacă se aude că cineva este sincer și făcător de bine, oricine poate spune despre sine: „Și eu sunt făcător de bine și sincer." „Însă — spunea ea — dacă menționezi o faptă lăudabilă a cuiva, o acțiune meritorie, cum nu oricine poate spune că le-a făcut și el, lauda aceasta poate fi luată drept un reproș și va fi depreciată." Ceea ce prețuia cel mai mult la un prieten era o prudență atentă să nu-l compromită niciodată; și, drept exemplu, îl cita pe Bernard, un om într-adevăr extraordinar de rece și de măsurat în acțiunile și în spusele sale. „Cu el — spunea Doamna Geoffrin — poți să fii liniștit, nimeni nu se plînge de el; nu e nevoie niciodată să-i iei apărarea." Era un avertisment pentru mințile mai înfierbîntate, ca a mea, și se găseau în societatea ei mai multe decît una de felul acesta; și, dacă vreunul din cei la care ținea se găsea în primejdie sau la necaz, indiferent din ce cauză și dacă avea sau nu vreo vină, primul ei impuls era să-l acuze chiar pe el: văzînd eu așa, într-o zi mi-am luat libertatea de a-i spune, poate pe un ton prea aprins, că ar trebui să aibă numai prieteni fără cusur și mereu fericiți.

Marmontel, *Mémoires*,
Paris, Librairie des Bibliophiles, 1891,
t. III, pp. 83–86.

DOAMNA DE GENLIS
1746–1830

Rousseau venea aproape în fiecare zi să ia cina cu noi, și, timp de cinci luni, n-am remarcat la el nici susceptibilitate, nici capriciu, cînd deodată era gata să ne certăm pentru un subiect bizar. Îi plăcea mult un soi de vin de Sillery, de culoarea foii de ceapă; Domnul de Genlis i-a cerut permisiunea de a-i trimite acasă din acest vin, adăugînd că și el îl primea în dar de la unchiul său. Rousseau a răspuns că i-ar face mare plăcere să primească două sticle. A doua zi dimineața Domnul de Genlis a trimis la el un coș cu douăzeci și cinci de sticle de vin, ceea ce l-a șocat pe Rousseau în asemenea măsură că a trimis imediat întregul coș înapoi, însoțit de un bilețel bizar, de trei rînduri, care mi s-au părut nebunești, pentru că exprimau cu energie disprețul, mînia și un resentiment implacabil. Domnul de Sauvigny, venind la noi, ne-a uluit și ne-a consternat la culme spunîndu-ne că Rousseau era cu adevărat furios și declara că nu mai vrea să ne mai vadă vreodată. Domnul de Genlis, năucit de faptul că o atenție atît de simplă poate fi socotită atît de criminală, l-a întrebat pe Domnul de Sauvigny cum explica Rousseau acest capriciu; Domnul de Sauvigny a răspuns că lui Rousseau i se năzărise că, deși el nu acceptase, cu modestie, decît două sticle, noi am crezut de bună seamă că el a cerut un *plocon* și că aceasta idee era injurioasă etc. Domnul de Genlis mi-a spus că, de vreme ce eu nu eram complice al *impertinențe*i sale, poate că Rousseau, luînd în seamă inocența mea, ar putea consimți să revină. Ne era drag, și regretele noastre erau sincere. Am scris, așadar, o scrisoare destul de lungă, pe care am trimis-o cu două sticle dăruite din partea-mi. Rousseau s-a lăsat înduplecat; a revenit la noi și a fost extrem de amabil cu mine, dar sec și glacial cu Domnul de Genlis, al cărui spirit și a cărui conversație le gustase pînă atunci, iar Domnul de Genlis n-a putut niciodată recîștiga pe deplin bunăvoința lui.

Două luni mai tîrziu, Domnul de Sauvigny a dat la Comedia Franceză o piesă intitulată *Zeflemistul*. Rousseau ne spusese că nu merge la spectacole și că evită cu grijă să se arate în public; însă, cum părea că ține mult la Domnul de Sauvigny, am insistat să vină cu noi la premiera acestei piese, iar el a acceptat, pentru că împrumutasem o lojă cu grilaj de lîngă scenă, a cărei scară și al cărei coridor de intrare nu erau cele ale publicului. Am rămas înțeleși că îl vom duce la teatru și că, dacă piesa avea succes, vom pleca înainte de mica piesă de încheiere și vom reveni să supăm cu toții la mine acasă. Proiectul acesta deranja oarecum viața obișnuită a lui Rousseau, dar a acceptat acest aranjament cu toată grația imaginabilă. În ziua reprezentației, Rousseau a venit la mine cu puțin înainte de ora cinci și am plecat cu el. Cînd ne-am aflat în trăsură, Rousseau mi-a spus, zîmbind, că eram prea bine coafată pentru a rămîne într-o lojă cu grilaj. I-am răspuns pe același ton că mă gătisem pentru el. De altfel, această toaletă a capului consta din a fi coafată ca o femeie tînără: aveam flori în păr; în rest, eram îmbrăcată foarte simplu. Insist asupra acestui mic amănunt, căruia urmarea acestei relatări îi va da importanță. Am sosit la teatru cu mai bine de jumătate de oră înainte de începerea spectacolului. Intrînd în lojă, primul meu gest a fost să cobor grilajul; Rousseau, pe loc, s-a opus energic, spunîndu-mi că era sigur că acest grilaj coborît îmi va displăcea. Eu am declarat că dimpotrivă, adăugînd că de altfel acesta era un lucru convenit. A răspuns că se va așeza în spatele meu, că îl voi ascunde perfect și asta era tot ce dorea. Am insistat cu cea mai mare bună-credință din lume, dar Rousseau ținea tare de grilaj și mă împiedica să-l cobor. Cît au durat aceste dezbateri, rămăsesem în picioare; loja noastră, în primul rînd, lîngă orchestră, dădea spre parter. M-am temut să nu atrag privirile asupra noastră; am cedat, ca să închei discuția, și m-am așezat. Rousseau s-a așezat în spatele meu. După o clipă am observat că își scotea capul între Domnul de Genlis și mine, pentru a fi văzut. L-am prevenit cu simplitate. O clipă după aceea el a făcut de două ori aceeași mișcare, a fost zărit și recunoscut. Am auzit mai multe persoane spunînd, uitîndu-se spre loja noastră: *Este Rousseau!*… „Dumnezeule mare — i-am zis — ați fost văzut!" Mi-a răspuns pe un ton sec: „Așa ceva este cu neputință." Între timp se repeta din aproape în aproape, la parter: *E Rousseau! E Rousseau!* și toți ochii se aținteau asupra lojii noastre; dar lucrurile n-au mers mai departe. Acest mic murmur s-a stins fără să stîrnească aplauze. Din orchestră s-a auzit primul sunet de arcuș; lumea nu se mai gîndea decît la spectacol, iar Rousseau a fost uitat. I-am propus încă o dată să coborîm grilajul; mi-a răspuns pe un ton acru că nu mai era timp. „Nu este vina mea", i-am răspuns. „Nu, nici vorbă", mi-a spus cu un surîs ironic și forțat. Răspunsul acesta m-a rănit; era extrem de nedrept. Eram foarte tulburată, și, în ciuda puținei mele experiențe, întrezăream destul de limpede adevărul. M-am liniștit la gîndul că această ciudată indispoziție a lui Rousseau se va risipi neîntîrziat și am simțit că nu aveam ceva mai bun de făcut decît să mă prefac că n-am remarcat-o. S-a ridicat cortina; spectacolul a început. Tot interesul meu s-a concentrat asupra piesei, care a fost o deplină reușită. Autorul a fost chemat la rampă de mai multe ori; succesul lui era mai presus de orice îndoială.

Am ieșit din lojă; Rousseau mi-a dat mîna; chipul îi era sumbru, îți făcea frică. I-am spus că autorul era desigur foarte bucuros și că vom petrece cu toții o seară plăcută. N-a scos nici o vorbă. Sosind la trăsura mea, am urcat. După aceea Domnul de Genlis a rămas în spatele lui Rousseau ca să-l lase să treacă lîngă mine; însă Rousseau, întorcîndu-se, i-a spus că n-o să vină cu noi. Domnul de Genlis și cu mine am protestat cît am putut, însă Rousseau, fără să ne răspundă, a făcut o reverență, ne-a întors spatele și a dispărut.

A doua zi, Domnul de Sauvigny, rugat de noi să se ducă la Rousseau și să-l întrebe ce a fost această necuviință, a fost peste măsură de uimit cînd Rousseau i-a spus, cu ochii scînteind de mînie, că nu are de gînd să mă mai revadă vreodată, pentru că nu l-am dus la teatru decît pentru a-l da în spectacol, pentru a-l arăta publicului așa cum se arată fiarele la bîlci. Domnul de Sauvigny i-a răspuns, potrivit cu ce-i povestisem eu în ajun, că eu am vrut să cobor grilajul. Rousseau a susținut că am făcut-o fără mare tragere de inimă și că de altfel coafura mea strălucitoare și alegerea lojii erau destulă dovadă că n-am avut nici o clipă intenția să mă ascund. Degeaba i-a spus și i-a repetat Domnul de Sauvigny că nu era nimic căutat în coafura mea și că o lojă împrumutată nu era o lojă pe care s-o alegi — nimic nu l-a putut potoli. Povestea aceasta m-a șocat în atare măsură că, la rîndul meu, n-am vrut să fac cel mai mic demers pentru a recîștiga un om atît de nedrept față de mine. De altfel, îmi era foarte limpede că în reproșurile sale nu se afla nici urmă de sinceritate. De fapt, în speranța de a stîrni mare senzație, a vrut să se arate, iar supărarea lui nu avea altă pricină decît ciuda de a nu fi produs mai mult efect. Nu l-am mai revăzut niciodată de atunci.

Mme de Genlis, *Mémoires*,
Paris, Firmin-Didot, 1928,
t. I, pp. 101–105.

RIVAROL
1753–1801

PORTRETUL DUCELUI DE ORLÉANS ȘI AL DOAMNEI DE G...[1]

Acesta a fost prințul pe care toate viciile sale nu l-au putut duce la crimă; și acesta este efectul lașității sufletului, al surpării totale a facultăților noastre, rod al desfrîului, al lingușirii și al tuturor otrăvurilor; cine a fost insensibil la glorie devine sensibil la infamie. Mirabeau, Laclos, crima în sfîrșit, cu toate pîrghiile ei, n-au putut să înalțe sufletul acesta cufundat în mlaștina lui: ura, disprețul și toate torturile opiniei au fost neputincioase împotriva acestei forme de insensibilitate, care ar fi culmea filozofiei dacă n-ar fi ultima treaptă a abrutizării și simptomul destrămării.

L-am văzut în 6 octombrie pe străzile din Versailles, înconjurat de asasini și mîngîind faimosul *Taie-cap*: asistam la spectacolul corupție cerșind ajutorul barbariei; și-a plătit însă crima, care nu i-a servit la nimic: conspiratorul nu era decît un laș, acoliții săi doar niște tîlhari, iar trădarea lui n-a găsit, ca să-l slujească, decît trădători.

Nu numai dintre toți prinții, ci dintre toți oamenii, el ar fi rămas cel mai adînc scufundat în disprețul Europei, dacă opinia publică n-ar fi descoperit în spatele lui o femeie, sfetnică a crimelor și suflet al hotărîrilor sale, instigatoare a uneltirilor, apologetă a ticăloșiei sale și corupătoare a copiilor lui: o femeie care nu l-a părăsit decît cînd ducele a urcat pe eşafod; a asistat la moartea lui cum asişti la pierderea unei partide. Într-adevăr, supliciul acestui mizerabil a fost mai degrabă pedeapsa unui plan neizbutit decît o satisfacţie pe măsură pentru regi, pentru popoare şi pentru morală. Ea, femeia aceasta, a luat asupră-şi povara faimei lui şi ea, recunoscîndu-se drept cauză a atîtor nenorociri şi a atîtor crime, nu-i lasă decît titlul de abject instrument al unei furii care mai durează încă, fără să fie în stare nici să plîngă, nici să roşească pentru ea.

---

[1] Doamna de Genlis.

O curiozitate fatală şi nu ştiu bine ce atracţie amestecată cu spaimă ne trezesc fără voia noastră interesul pentru asemenea produse monstruoase care apar în anumite epoci; am vrea să ştim amănunte despre atare făpturi perverse care sunt, în lumea aceasta, scandalul providenţei; aşadar, n-aş fi deloc surprins dacă mi s-ar cere să fac portretul întreg al aceleia care a fost imaginea completă a viciului. Il voi face în două cuvinte: tînără, s-a folosit de frumuseţea ei; bătrînă, a făcut negoţ cu spiritul ei; însă cum cerul îi refuzase tinereţii ei farmecul inocenţei şi producţiilor sale literare magia talentului, n-a găsit în revoluţie despăgubire pentru ultragiile timpului şi pentru această zgîrcenie a naturii.

Rivarol, *Œuvres complètes*,
Paris, Collin, 1808,
t. V, pp. 301–303.

Omul acesta mare a simțit de timpuriu că cea mai mică virtute putea să-i stea în cale pe drumul gloriei și, pînă în ziua de azi, nu și-a permis nici una. N-a considerat onoarea și probitatea decît ca pe doi tirani în stare să pună piedici geniului său și a căutat să rămînă surd la glasul lor; a renunțat la orice formă de curaj, pentru a nu-și face destinul prea nesigur; în sfîrșit, a profitat de lipsa lui de suflet pentru a-și ticlui principii la adăpost de orice remușcare. Mii și mii de francezi s-au devotat patriei lor; el, s-a vîndut pentru patria lui, ceea ce este mult mai sigur: geniul este atît de nestatornic în drumul său încît un mare stat republican nu poate conta pe el decît plătindu-l foarte bine. De altfel, cînd este vorba de libertate, nu trebuie să te scumpești; iar fidelitatea contelui de Mirabeau dovedește generozitatea partidei pe care o apără. Dacă a vorbit de cîteva ori în favoarea autorității regale, n-a făcut-o decît pentru a dovedi că jargonul său ar fi avut căutare oriunde, și că elocvența lui cîștiga sută la sută cînd era îndreptată împotriva conștiinței sale. Națiunea i-a lăsat deci plăcerea să combată din cînd în cînd împotriva ei, iar starea mizerabilă a regelui a liniștit-o întotdeauna; contele de Mirabeau, în ciuda acestor derogări, trece drept unul dintre cei mai mari făuritori ai revoluției, și nu s-a comis nici o mare crimă al cărei sfetnic să nu fi fost el cel dintîi.

Rivarol,
Paris, Mercure de France, Coll.
«Les plus belles pages», 1906, p. 212.

ÉTIENNE DUMONT
1759–1829

N-am cunoscut prea bine viața privată a lui Mirabeau, relațiile lui de familie cu tatăl, cu mama și cu soția sa... Violența pasiunilor sale de tinerețe va fi îndreptățit severitățile părintelui său; însă marchizul de Mirabeau, la fel de violent ca și fiul său, nu se pricepuse niciodată să stăpânească aprigul caracter al acestuia din urmă; în loc să-l câștige prin afecțiunea la care era sensibil, a vrut să-l țină în frâu printr-o forță împotriva căreia se răzvrătea. El însuși spunea că familia lui era aceea a lui Atreu și Thieste: vrajba dintre tată și mamă, dezbinând copiii în două facțiuni dușmane, i-a deprins de timpuriu cu reținerea și cu prefăcătoria; iar exemplul desfrâului acționase cu putere asupra unui temperament ca acela al lui Mirabeau, precoce în toate și depravat de femei mult înainte ca puterea lui de judecată să se fi copt îndeajuns. Dacă ar fi vrut să-și descrie educația, am fi avut secretul acestei rare combinații de calități contradictorii care s-a văzut întotdeauna la el.

Am auzit spunându-se că, pentru a-și dobândi soția, a recurs la mijloace care dovedesc foarte puțină delicatețe: părinții fetei nu voiau să i-o dea și era vorba de a elimina un rival primejdios. Se spune că, după ce a câștigat de partea lui o fată în casă, cu care avea întâlniri, mergea noaptea cu trăsura pe o stradă vecină pentru a da purtărilor sale un aer de mister care să stîrnească în preajmă curiozitatea: trăsura rămînea acolo cîteva ceasuri la rînd, iar spionii rivalului l-au informat curînd că Mirabeau vizita casa doritei sale și rămînea acolo pînă dimineața. Reputația domnișoarei a fost compromisă, rivalul a bătut în retragere și părinții s-au socotit norocoși că pot preveni un scandal printr-o căsătorie: această unire, care începuse prin dragoste altoită pe fraudă, s-a desfăcut foarte curînd prin infidelități reciproce și o separație fără întoarcere.

Corespondența pe care a întreținut-o cu Doamna Mounier, pe vremea cît a fost închis în donjonul de la Vincennes, dezvăluie mai multă senzualitate decît sentiment. Cîteva dintre aceste scrisori ofensează în așa măsură pudoarea încît ele pîngăresc și pe acela căruia îi sunt adresate, căci un bărbat n-ar îndrăzni să ia acest ton de libertinaj cu o femeie față de care ar fi păstrat un dram de stimă. Garat făcuse asupra acestei corespondențe o cercetare destul de curioasă, pe care am auzit-o citită acasă la Domnul de Talleyrand; era o examinare a furturilor și a plagiatelor din care era alcătuită. Autorul, scriindu-i metresei sale, din focul inimii, copia pagini întregi din mai multe scrieri care apăreau pe atunci. „Ascultă-mă, prietena bună a mea, o să-mi vărs inima într-a ta"; această confidență intimă era transcrierea cuvînt cu cuvînt a unui articol din *Mercure de France* sau a unei pagini dintr-un roman de curînd apărut.

În această vreme de singurătate, în care imaginația lui se devora pe ea însăși, a compus o altă scriere erotică: nu era decît o adunătură din tot ce era mai impur în toți autorii Antichității.

E uimitor să vezi cum din această mocirlă obscenă poate ieși un om așa cum s-a arătat a fi Mirabeau; atîta că moravurile sale erau vicioase fără să fie josnice: avea nevoie de afecțiune și de sensibilitate, și mi-a spus chiar el că nu s-a uitat niciodată fără silă la nefericitele victime ale prostituţiei publice; dar nu-şi făcea din asta un merit, pentru că se credea mai vinovat faţă de societate: era făcut să inspire pasiuni şi să le resimtă la rîndul său. În Olanda avusese o relaţie strînsă cu o femeie de inimă care se trăgea dintr-o familie respectată şi care îşi legase soarta de a lui, sub imperiul unei pasiuni mai puternice decît toate chibzuinţele de pe lume. Nu era căsătorită; tînără, frumoasă, plină de graţie şi decenţă, era făcută să împodobească virtutea şi, în ceasul iubirii, să merite indulgenţă: cei care au cunoscut-o nu i-au iertat niciodată lui Mirabeau că a putut să sacrifice această femeie deosebită pentru o scorpie care avea sfruntarea stricăciunii şi se împăuna cu păcatele ei. Însă Doamna Le Jay era meşteră în intrigi, în prefăcătorii, în răutăţi; era linguşitoare şi pătimaşă; n-a profitat de ascendentul pe care îl avea asupra lui Mirabeau decît pentru a-i aţîţa violenţa naturală şi a-şi servi propriile ei interese; prietenii lui roşeau pentru el văzîndu-l la cheremul unei femei care nu avea nici o calitate cu care să-şi răscumpere rătăcirile.

Mirabeau avea în sinea lui un sentiment de forţă care îl susţinuse în poziţiile cele mai înjositoare pentru un alt caracter; imaginaţia lui se complăcea în măreţie, spiritul lui intuia adevărul: avea bun-gust de la natură, şi îl cultivase prin citirea autorilor clasici din mai multe limbi. Ştia puţin, dar puţinul acesta îi era întotdeauna de folos. În vîrtejul vieţii sale furtunoase n-a avut răgazul să studieze; însă în închisoarea de la Vincennes a citit cărţi de cultură generală, s-a exersat făcînd cîteva traduceri, a alcătuit o culegere de extrase şi de pasaje din cîţiva mari autori. Toate abia de cuprindeau fondul de cunoştinţe obişnuit al unui om de litere, şi cînd vorbea cu inima deschisă, nu era mîndru de cunoştinţele lui; ceea ce îi era însă propriu era un suflet elocvent și pătimaș care îi însuflețea toate trăsăturile feței îndată ce era cuprins de o emoție, și nimic nu era mai ușor de emoționat decît imaginația sa. Era obișnuit încă din tinerețe să se ocupe de marile probleme ale politicii și ale guvernării; nu era născut să le aprofundeze; truda dezbaterii, a cîntăririi, a îndoielii nu erau făcute pentru el: prea încins și prea clocotitor îi era spiritul pentru o metodă didactică și o harnică strădanie; sufletul lui înainta prin salturi și prin sărituri, dar avea avînturi viguroase și îndrăznețe; abunda în expresii pline de relief, și chiar își studia efectele în acest scop. Se născuse tocmai pentru asta: să strălucească într-o adunare politică, într-o epocă vijelioasă, cînd era nevoie de îndrăzneală și de forță.

Dacă îl considerăm ca pe un autor, trebuie să fim de acord că toate scrierile lui, fără excepție, sunt adunături din care puțin lucru ar rămîne dacă fiecare dintre colaboratori și-ar relua ce-i al lui; avea însă meritul de a da mai multă strălucire la ceea ce trecea prin mîna lui, de a produce din loc în loc dîre luminoase, expresii originale, apostrofe pline de foc și de elocvență. Îi trebuie cuiva o formă anume de talent pentru a scoate din întuneric talente obscure, pentru a-i aplica fiecăruia dintre acești executanți specia de încurajare de care avea nevoie, pentru a-i însufleți cu zelul de care clocotea el și de a-i face să conlucreze cu înflăcărare la o activitate a cărei glorie urma să-i revină doar lui.

Era absolut incapabil să scrie la șir, dacă nu era susținut și călăuzit de o lucrare anterioară împrumutată: stilul său, prea încordat, degenera curînd în emfază, și i se făcea silă de vidul și de incoerența ideilor sale; cînd avea însă un material de bază, știa să-l despovăreze de prisosuri, să facă apropierile necesare, să dea mai multă forță și viață, și să-i imprime întregului mișcarea interioară a elocvenței. Este ceea ce el numea *a pune sare* într-o scriere; *sarea* putea fi o expresie neașteptată, o imagine, o vorbă de duh, o epigramă, o ironie, o aluzie, ceva tranșant și viu pe care îl socotea absolut necesar pentru a susține atenția cititorilor. Se simte că această manie a *sării* e primejdioasă pentru bunul-gust și că ea poate duce degrabă la afectarea secolelor de decadență.

Ca orator politic, Mirabeau avea, în anumite privințe, talentele cele mai strălucite: o forță de observație promptă, un tact sigur, arta de a discerne imediat adevăratul spirit al întrunirii și de a-și aplica întreaga forță asupra punctului de rezistență, fără să-l irosească inutil asupra neesențialului. Nimeni n-a făcut mai mult cu un singur cuvînt, nimeni nu și-a izbit ținta cu mai multă precizie și n-a antrenat mai adesea după sine părerea tuturor, fie printr-o insinuare nimerită, fie printr-o trăsătură care îi intimida adversarii. La tribună era imobil; cei ce l-au văzut știu că valurile se revărsau în jurul lui fără să-l emoționeze, și că rămînea stăpîn pe pasiunile sale pînă și în mijlocul unui noian de injurii. Îmi amintesc că l-am auzit rostind un raport asupra orașului Marsilia: fiecare cuvînt îi era întrerupt dinspre dreapta de injurii; se auzea numit, cu mare zarvă, calomniator, mincinos, asasin, scelerat, cu întreaga elocvență populară a Halelor. S-a oprit o clipă și, adresîndu-i-se celui mai furibund, cu o voce mieroasă: „Aștept, domnilor, ca aceste cuvinte de răsfăț să se sfîrșească”, a continuat liniștit, ca și cînd i s-ar fi făcut primirea cea mai favorabilă. Nu s-a considerat niciodată provocat pînă la punctul de a uita buna-cuviință oratorică. Ceea ce îi lipsea însă ca orator politic era arta de a discuta atunci cînd subiectul o cerea: nu putea să cuprindă cu mintea un șir de raționamente și de dovezi, nu se pricepea să respingă cu metodă argumentele; de aceea era silit, după ce își citise discursul, să abandoneze moțiuni importante și, după o intrare în scenă strălucită, dispărea, lăsînd cîmp liber adversarilor săi; defectul acesta ținea în parte de faptul că voia să spună prea multe cu același prilej și nu medita îndeajuns. Se înscria la cuvînt cu un discurs care fusese făcut pentru el, dar asupra căruia reflectase prea puțin: nu-și dăduse osteneala de a prevedea obiecțiile și de a discuta amănuntele, astfel că, din acest punct de vedere, era mult inferior acelor atleți pe care îi vedem în Parlamentul Angliei. Forța prin care triumfă, de exemplu, Fox este aceea de a respinge argumentele adversarului. Reia toate argumentele contrare, nu se ferește să le pună într-o nouă lumină, să le dea mai multă forță, să se situeze în poziția cea mai dificilă, pe care apoi le face praf unul după altul, și nu-și arată niciodată mai bine forța decît atunci cînd toți îl credeau pe punctul de a fi înfrînt. Singurii argumentatori din Adunarea Națională care aveau ceva din talentul acesta erau Maury, Clermont-Tonnerre, Barnave și Thouret. Barnave îndeosebi era înarmat cu logică sau cu dialectică și urmărea pas cu pas raționamentele antagoniștilor; dar nu avea imaginație, culoare, de fapt nici măcar reală elocvență. Într-o zi se făcea o paralelă între talentele sale didactice și talentele oratorice ale lui Mirabeau, și cineva a zis: „Cum puteți compara acest pom dichisit artificial cu un copac zbuciumîndu-se în plin vînt care își arată întreaga lui frumusețe naturală?" Nu încape îndoială că acești doi oameni nu erau făcuți din aceeași plămadă; dar Mirabeau simțea bine care este partea lui slabă și, într-o zi cînd vorbise folosindu-se de genul acesta de respingere a argumentelor cu oarecare succes, ne-a spus: „Văd bine că, pentru a improviza într-o chestiune, trebuie să începi prin a o stăpîni bine de tot."

Glasul lui Mirabeau era plin, bărbătesc, răsunător; umplea și măgulea urechea: nu-i scădea forța niciodată, dar era flexibil, se făcea auzit deopotrivă de bine coborînd tonul ca și atunci cînd îl ridica; putea să străbată toată gama și pronunța finalele cu atîta grijă că ultimele cuvinte nu se pierdeau niciodată. Maniera lui obișnuită era puțin tărăgănată: începea cu oarecare șovăială, ezita adesea, dar într-un fel care trezea interesul; putem să spunem că, sub ochii noștri, își cîntărea, își alegea și își îndepărta cuvintele, pînă cînd se însuflețea și foalele fierăriei intrau în funcțiune. În momentele cele mai impetuoase, sentimentul care îl făcea să apese pe cuvinte pentru a le exprima forța îl împiedica să fie rapid; disprețuia din tot sufletul volubilitatea franceză și falsa căldură pe care o numea „tunetele și furtunile Operei". Nu și-a pierdut niciodată gravitatea de senator și defectul lui era, poate, la începuturile lui, acela de a fi puțin scorțos și cu ifos; își înălța capul cu prea mult orgoliu și își manifesta uneori disprețul ajungînd la insolență. De necrezut pare faptul că, în timp ce vorbea, i se trimiteau la tribună bilețele scrise cu creionul (cum se scriau nenumărate în timpul Adunării), și că el avea capacitatea de a citi aceste note vorbind și de a le introduce cu cea mai mare ușurință în cuprinsul discursului său. Garat îl compara cu acei șarlatani care sfîrtecă o hîrtie în douăzeci, o înghit în ochii tuturor și o scot apoi întreagă. Se folosea de tot ce-i venea la îndemînă: spiritul altora îi slujea la fel de bine ca și al său. Avea o facultate miraculoasă de *intus-susceptiune*: o vorbă auzită în treacăt adineaori, o reminiscență istorică, un citat, totul devenea pe loc proprietatea lui. Într-o zi, cînd Barnave, care era foarte mîndru de promptitudinea lui de a vorbi, tocmai răspunsese, improvizînd, unui discurs pregătit, Champfort, care stătea de vorbă cu Mirabeau pe treptele tribunei, spunea că facilitatea este un talent minunat cu condiția de a nu te folosi de el. Mirabeau a prins din zbor această formulare pentru exordiul său, începînd astfel: „Am spus dintotdeauna că facilitatea este unul dintre cele mai frumoase daruri ale naturii, cu condiția să nu te folosești de el; iar ceea ce am auzit adineaori nu-mi schimbă părerea etc...“

Număra printre avantajele sale aerul său robust, belșugul făpturii sale, o față puternic însemnată și ciuruită de vărsat. „Oamenii nu-și dau seama — spunea — de toată forța urîțeniei mele“; o urîțenie pe care, de altfel, el o credea foarte frumoasă. Se îmbrăca foarte îngrijit: își lăsase să-i crească păr mult de tot, aranjat cu artă, și care îi mărea volumul capului. „Cînd scutur — spunea el — teribila mea coamă, nimeni nu cutează să mă întrerupă.“ ... Se așeza adesea în fața unei mari oglinzi și se privea vorbind cu multă plăcere, dîndu-și capul înapoi și lărgindu-și umerii. Avea tical acela al oamenilor vanitoși care aud cu plăcere sunetul numelui lor și cărora le place să-l repete ei înșiși: își imagina dialoguri în care interlocutorul era întotdeauna el: „Contele de Mirabeau vă va răspunde etc.“

Cel puțin la început, Mirabeau nu avea calitățile necesare unui șef de partid într-o adunare: îi plăcea prea mult să strălucească numai și numai el, să facă el tot ce era de făcut, să înhațe totul; nu știa să menajeze amorul-propriu al altora, nu avea un plan general, trăia de la o zi la alta și devenise groaza drepței fără să atragă încrederea intimă a stîngii. Nu avea o falangă a lui, deși îi plăcea mult să vorbească de partidul său. N-a fost în stare niciodată să se supună asiduității necesare pentru ședințe, nu se arăta mai niciodată la cele de seară, și conta prea mult pe puterile lui pentru a consimți să ceară sfatul unor oameni sau să-și cîștige dinainte aprobarea lor. A fost, cel puţin o lungă vreme, cu totul izolat, şi nu cunoştea acea tactică pregătitoare care duce la constituirea unui corp permanent şi solid într-o adunare. Totuşi, în multe privinţe, s-a format foarte repede. Nu ştiu pe nimeni care să fi cîştigat atît de mult din experienţă. Reybaz, care scria mult pentru el, care îi redactase discursurile asupra asignatelor şi altele cîteva, mi-a spus că, în ultimele şase luni, în comparaţie cu începuturile lui, părea un vultur, adică de cînd avea un plan sistematic şi voia să formeze o grupare puternică împotriva iacobinilor şi în favoarea monarhiei.

S-a vorbit mult de venalitatea sa. Ai fi putut crede, plecînd urechea la ce spuneau unii, că talentele lui Mirabeau erau în mod absolut la dispoziţia cui plătea mai mult. „De cînd mă vînd — zicea — trebuie să fi cîştigat bani să cumpăr un regat; nu ştiu cum am reuşit să fiu toată viaţa atît de sărac cînd regii nu aşteptau decît porunca mea ca să-mi pună averile la picioare." Din păcate este prea sigur că, în materie de bani, nu era prea scrupulos; însă mîndria îi ţinea loc de cinste şi ar fi aruncat pe fereastră pe oricine ar fi luat asupra lui să-i facă vreo propunere umilitoare. A fost stipendiat al lui Monsieur şi apoi al regelui; se considera însă un fel de agent însărcinat cu interesele lor. Şi le încasa banii pentru a-i domina şi nu pentru a se lăsa dominat de ei. Domnul de Narbonne îmi povestea într-o zi că îl auzise spunînd: „Un om ca mine ar putea lua o sută de mii de scuzi, dar pe un om ca mine nu-l cumperi cu o sută de mii de scuzi." E cu putinţă ca această declaraţie să nu fi fost decît efectul vanităţii sale care îl putea face să găsească un farmec — ca o balerină — în preţul care se punea pe favorurile ei. Dacă Spania şi Anglia l-au cumpărat, ce s-a întîmplat cu sumele pe care le-a primit? De ce a murit insolvabil? Cheltuielile casei sale erau mari faţă de averea lui, dar nu acopereau mai mult decît felul de viață al unui om de o opulență mijlocie; și, dacă a risipit bani pentru a-l sluji pe rege, nu lăcomia trebuie să i-o reproșam, pentru că în acest caz n-ar fi fost decît bancherul coroanei.

Îmi imaginez cum a plătit cu acest gen de reputație recursul lui obișnuit la cîteva rele procedee. În codul opiniei publice exagerarea este prima pedeapsă. Își dădea atît de bine seama că, dacă s-ar fi bucurat de o considerație personală, întreaga Franță ar fi fost la picioarele lui, că în unele clipe ar fi vrut să treacă prin flăcări pentru a purifica numele de Mirabeau. L-am văzut plîngînd, pe jumătate sufocat de durere și spunînd cu amărăciune: „Greu îmi ispășesc rătăcirile tinereții!"

Vanitatea lui, care nu-și găsea odihnă decît în intimitatea prieteniei, îl făcea în multe privințe ridicol, lucru pe care nimeni nu mai îndrăznea să-l observe cînd a devenit un mare personaj. Lesne puteai găsi în el subiectul unui număr de comedii: *Autorul*, *Nobilul*, *Tribunul poporului* etc. Îi plăcea să fie lăudat în mare și în mic, nu era sătul de laude niciodată și nu era zgîrcit nici cu lauda de sine, sub toate formele pe care un om de spirit i le putea da. Își făcea o glorie din a ști să mînuiască armele, din a declama tirade de teatru, din a face corecturi de tipar, într-un cuvînt, din toate. Îi spuneam într-o zi rîzînd că, în materie de laude, a mîncat la prînz un elefant și la supeu un struț. Puțin a lipsit ca această glumă să nu ducă la o ceartă serioasă. Istoricul revoluției va fi poate pus în mare încurcătură în situația de a descrie caracterul public al lui Mirabeau. El a fost esențialmente monarhist, s-a opus marii operații prin care comunele au făcut revoluția în Franța, adică decretului care nimicea reprezentarea pe stări sociale și le topea în Adunarea Națională. Apoi a susținut necesitatea unui *veto absolut*, pentru că în ochii lui regele era o parte integrantă a puterii legislative. Este adevărat că după ședința din 21 iunie a fost cel dintîi care a susținut Adunarea împotriva regelui, iar acest moment a fost hotărîtor; dar acțiunea aceasta trebuie judecată în lumina împrejurărilor de atunci, și nu prin nenorocirile care au transformat răsturnarea monarhiei într-un act funest: ceea ce am spus dovedește îndeajuns că în momentul acela trebuia să ne temem de triumful unui partid care voia să dizolve Adunarea și să nimicească speranța libertății naționale. Această mare măsură a fost atît de prost pregătită încît a alarmat întreaga națiune, astfel că, dacă vrem să facem procesul lui Mirabeau, trebuie să facem procesul Franței întregi.

Voia să-i dea Franței o constituție atît de asemănătoare cu cea a Angliei cît îngăduiau împrejurările celor două state; însă trebuie să recunoaștem că pasiunile lui, dorința sa de popularitate, slăbiciunea Curții, reținerea de a se folosi de serviciile lui, neîncrederea Domnului Necker și repulsia regelui l-au provocat la niște exagerări, l-au făcut să descrie în cariera lui politică o curbă neregulată și întortocheată, imposibil de raportat la un singur plan, și în care ar fi greu de văzut perseverența și fermitatea care îl caracterizează pe un mare cetățean. Dacă ar fi trăit, este probabil că i-ar fi îngrădit și chiar zdrobit pe iacobini: este iarăși probabil că în revizuirea constituției ar fi exercitat o influență majoră. Ar fi întărit puterea executivă și mai ales ar fi împiedicat decretul absurd prin care membrii Adunării, declarîndu-se ineligibili pentru a doua legislatură, și-au abandonat înfăptuirile într-un moment cînd acestea erau prea slabe pentru a se menține fără ajutorul lor. Mirabeau a împiedicat de două ori votarea acestui decret, propus mai întîi de aristocrați și apoi de stînga Adunării.

Mirabeau este singurul om căruia i s-a putut face onoarea de a crede că, dacă ar fi trăit, destinul Franței ar fi luat alt curs. Moartea lui a dat curaj tuturor răzvrătiților; Robespierre, Pétion și mulți alții, care nu erau nimeni în comparație cu el, au devenit curînd oameni mari.

Mirabeau n-a fost un om mare, a fost un om extraordinar: ca scriitor nu găsește loc în rangul întîi; ca orator nu poate fi comparat nici cu Cicero, nici cu Demostene, nici cu Pitt, nici cu Fox; majoritatea scrierilor sale sunt deja uitate, iar discursurile lui din Adunare, cu excepția cîtorva, nu mai prezintă interes. Dar, căutînd trăsătura caracteristică a geniului său, eu o găsesc, după o lungă reflectare, în sagacitate politică, în prevederea evenimentelor, în cunoașterea oamenilor, pe care mi s-a părut că o are într-o măsură mai rară și mai eminentă decît toate celelalte calități ale spiritului. Din punctul acesta de vedere, cei mai distinși dintre colegii săi îi rămîneau departe în urmă. Erau momente în care spunea că se simte profet, și părea într-adevăr că avea o viziune inspirată a viitorului. Nu era crezut, pentru că nimeni nu vedea atît de departe ca el, și pentru că mîhnirea lui era adesea atribuită iubirii sale de sine; eu știu însă că, tocmai în timp ce prevestea dezastrul monarhiei, avea ideea cea mai înaltă despre soarta viitoare a națiunii. Se poate vedea în *Scrisorile către maiorul Mauvillon* că o credea în stare să înfrunte întreaga Europă, și această corespondență conține cîteva pasaje ciudate care dovedesc întinderea orizontului său politic. În 1782, i-a întîlnit la Neuchâtel pe exilații noștri din Geneva și le-a vorbit despre Adunarea generală a Stărilor Franței ca despre un eveniment care nu avea cum să nu aibă loc: „Voi fi deputat — le-a spus — și voi restabili patria voastră..." Nimeni ca el n-a văzut toate urmările ședinței regale și n-a pătruns toate vederile partidului popular al comunelor. Îmi aduc aminte de două discursuri cu adevărat profetice în care a zugrăvit toate consecințele separării lor de rege: „Veți avea masacre, măceluri, vă va lipsi pînă și execrabila onoare a unui război civil." Se știu care au fost neliniștile sale în cursul gravei maladii care l-a răpus atît de grabnic. „Duc cu mine — i-a spus episcopului d'Autun — ultimele fîșii ale monarhiei." Prin aceeași putere de intuiție descurca ițele spiritului Adunării și îi punea atît de adesea în încurcătură pe adversarii săi dezvăluind motivul lor ascuns, demascînd ceea ce trebuia să rămînă ascuns de toate privirile: putem spune că pentru el nu exista enigmă politică. Ajungea din capul locului la secretul cel mai bine ascuns și agerimea lui singură era mai de preț decît o armată de spioni. Am crezut nu o dată că judecățile sale severe nu erau decît urmarea urii sau a invidiei sale; dar evenimentele i-au dat dreptate și nu se află om important în Adunare a cărui conduită totală să nu fi corespuns ideii pe care și-o făcuse el.

Étienne Dumont,
Souvenirs sur Mirabeau,
Paris, Charles Gosselin, 1832,
pp. 269–293.

BRISSOT
1754–1793

MARAT

...Experiențele pe care le anunța Marat asupra luminii și asupra focului mi-au stîrnit curiozitatea; l-am văzut, și mîndria de caracter pe care omul acesta, devenit de atunci atît de celebru, a arătat-o înaintea mea m-a făcut să caut să-l cunosc. Ne-a legat o strînsă prietenie. Marat mi-a povestit cîteva împrejurări din viața lui care au sporit stima pe care i-o purtam; s-a anunțat ca un apostol fervent al libertății. În 1775, publicase în Anglia o scriere cu acest subiect, al cărei titlu era: *Lanțurile sclaviei*. Demasca acolo corupția Curții și a guvernului. Lucrarea aceasta — îmi spunea el — făcuse mare senzație în insula britanică și fusese răsplătit pentru ea cu strălucite daruri și prin admiterea lui în breslele și în burghezia cîtorva orașe. Îmi vorbea de legăturile sale cu vestita Kaufman, al cărei talent pentru muzică nu-l lăuda mai puțin decît pe cel pentru pictură, și despre care mi-a povestit cîteva anecdote interesante pe care nu le-am dat uitării; îmi vorbea de succesele sale prodigioase în domeniul medicinei, atît de mari încît, la debutul său în Paris, i se plăteau treizeci și șase de franci pentru fiecare vizită, și că nu pridîdea cu toate consultațiile care i se cereau într-o singură zi. Deși locuia foarte bine, totuși nu vedeam la el luxul care trebuia să rezulte din bogățiile de care zicea că este copleșit. Dar, așa cum am spus deja, am fost întotdeauna credul, și doar depănînd în amintire diferitele împrejurări ale legăturii mele cu omul acesta odios, apropiindu-le de rolul pe care l-a jucat în timpul revoluției, mi-am dat seama de șarlatania care, întreaga sa viață, a cîrmuit și a ascuns faptele și scrierile sale.

Marat mi-a spus că, de vreme ce făcuse mari descoperiri în fizică, abandona medicina, care, la Paris, nu era decît o meserie de șarlatani nevrednică de el; dar, oricît renunțase el la medicină, tot mai vindea din cînd în cînd leacuri și sticluțe a căror eficacitate o garanta, și era foarte grijuliu să ceară banii cuveniți pentru asemenea marfă. Îmi amintesc că am avut la un moment dat o iritație a pielii la o mînă, care i-a atras atenția; mi-a trimis o sticlă cu o apă foarte limpede pentru care i-am mulțumit, întrebîndu-l cît îi datorez: douăsprezece livre; nu m-am folosit de lichidul acela. Marat îmi inspirase puțină încredere, dacă nu pentru succesele cu care se mîndrea, cel puțin pentru cunoștințele lui medicale. Într-o zi, mi-a povestit că, pentru a se vindeca de o colică, avusese de gînd să-și deschidă pîntecele. Din fericire pentru el, chirurgul n-a acceptat operația aceasta, pe care poate doar se prefăcea că o reclamă.

Trebuie să fim drepți cu el: duritatea pe care o avea pentru alții o exercita și asupra lui însuși; insensibil la plăcerile mesei și la agrementele vieții, consacra toate mijloacele de care dispunea experiențelor sale de fizică. Ocupat zi și noapte să le repete, s-ar fi mulțumit cu pîine și cu apă pentru a avea plăcerea de a umili într-o bună zi Academia de Științe. Acesta era *nec plus ultra* al ambiției sale. Iritat de faptul că academicienii disprețuiseră primele sale încercări, singura lui dorință arzătoare era aceea de a se răzbuna, răsturnîndu-l pe idolul lor cel mai venerat, Newton. Nu se ocupa decît de experiențe menite să distrugă principiile de optică ale lui Newton. Să combată și să nimicească reputația oamenilor celebri era pasiunea lui dominantă. Acesta fusese motivul care îl făcuse să scrie cea mai importantă dintre lucrările sale, *Tratat despre principiile omului*, care a apărut în 1775, în trei volume, și pe care Voltaire l-a persiflat într-un jurnal al vremii.

Sistemul lui Helvétius era atunci la cea mai mare modă, și împotriva lui Helvétius voia să lupte Marat. De bună seamă, Voltaire a avut dreptate să ridiculizeze câteva afirmații și câteva extravaganțe ale lui Marat, dar din alte puncte de vedere nu i-a făcut dreptate. O dreptate pe care Marat n-a obținut-o în cursul vieții sale: o rară fatalitate pe care o datora orgoliului său nemăsurat și diatribelor sale scandaloase. De exemplu, academicienii s-au înverșunat împotriva experiențelor asupra luminii, a focului, a electricității, dar nu l-am văzut pe nici unul distingînd și declarînd ce anume era nou în aceste experiențe; nimeni nu voia nici măcar să-i pronunțe numele, atîta teamă era de a nu contribui prin critică la *celebritatea* lui. Mărturisesc că această nedreptate a fizicienilor în privința lui m-a revoltat multă vreme și acest lucru mi-a dictat un capitol din *Tratatul despre adevăr*, asupra prejudecății academice. Am scris capitolul ca urmare a unei lungi și prea aprige dispute pe care am avut-o cu geometrul Laplace. Ce-am scris este relatarea fidelă a acestei înfruntări. Ajunge să pui în locul scepticului numele meu și în locul geometrului numele lui Laplace.

Poate în acest dialog i-am răspuns lui Laplace cu prea multă asprime; poate în fond el este cel care avea dreptate; dar nu puteam suporta să-l văd tratînd cu insolență și cu despotism un fizician doar pentru că nu se bucura, ca el, de un fotoliu academic. Cunoșteam de trei ani experiențele lui Marat și credeam că i se datorează puțină stimă unui om care se îngropa în tenebre pentru a lărgi hotarele științei. Totuși nu pretind că acesta era motivul lui; nu se vedea pretutindeni decît pe sine, nu se preocupa de știință decît pentru gloria sa, voia cu orice preț să-și facă o reputație pe seama altora.

Absorbit de sine, de descoperirile sale și de celebritatea pe care își închipuia că o merită, Marat nu-mi făcea impresia unui om sensibil la frumusețe. Cu o înfățișare de maimuță-capuțin, părea puțin făcut ca să placă, și totuși găsise secretul de a și-o atașa pe Doamna marchiză de L..., femeie a cărei delicatețe de spirit îi făcea conversația foarte atrăgătoare. Despărțită de bărbatul ei, care, copleșit de datorii, dezonorat în urma unor escrocherii infame, pîngărise patul conjugal aducînd în el o boală rușinoasă, Doamna de L... apelase la îngrijirile lui Marat, care, nemărginindu-se la rolul de medic, a hotărît să fie urmașul soțului. O asemenea legătură m-a mirat multă vreme. Doamna era blîndă, amabilă, bună și, în viața de familie, nu exista nimic mai aspru, mai violent și mai sălbatic decît Marat.

...Cînd am părăsit Parisul pentru a întemeia liceul din Londra, prietenia lui Marat m-a urmat dincolo de Canalul Mînecii; instituția mea putea să-i fie utilă în multe feluri. Îmi scria adesea. E mare deosebire între stilul scrisorilor pe care mi le adresa pe atunci și acela al articolelor infame pe care le-a publicat mai apoi împotriva mea. Cineva își poate face o idee mai ales citind prima scrisoare pe care mi-a trimis-o după publicarea *Tratatului asupra adevărului*. De altfel, aceasta a fost singura împrejurare cînd a părut sensibil la niște elogii care, în ochii lui, erau întotdeauna prea moderate.

...Marat a observat foarte bine că ziariștii sunt cei care au privilegiul de a împărți reputațiile; însă morga sa, pretențiile, insolența l-au făcut să fie respins de toți cei pe care îi cultivase. Mă știa legat de unii dintre ei și am impresia că felul de atașament pe care mi l-a arătat timp de cîțiva ani se datorează mai mult acestei împrejurări decît stimei pe care zicea că mi-o poartă. Îmi trimitea mereu extrase, elogii ale lucrărilor sale scrise chiar de mîna lui. Mi-era greu să înțeleg cum poate avea cineva nerușinarea de a se tămîia pe sine în felul acesta. Dar, neluînd în seamă decît nedreptatea a cărei victimă îl credeam, făceam tot ce-mi stătea în puteri pentru a-i publica scrierile; și am izbutit adesea. Abia dacă mi-a mulțumit, o singură dată, și iată de ce: în ciuda prețuirii mele pentru cunoștințele și pentru descoperirile sale, nu împărtășeam pe de-a-ntregul admirația cu care se onora el însuși și, îndoindu-mă uneori de adevărul afirmațiilor sale, îmi luam îngăduința să-i mài tai din exagerări, mai ales cînd era vorba de autoelogii; nu-mi purta nici o recunoștință pentru această modestie pe care credeam că sunt dator s-o am în locul lui.

Dornic să-l văd prosperînd, i-am făcut cunoștință cu cît mai mulți oameni, ca să fie martori ai experiențelor sale. Nu știu prin ce fatalitate toată lumea pleca de la el, de fiecare dată, mulțumită de tururile sale de forță și prea puțin mulțumită de autorul lor. Se exprima cu greutate, ideile lui erau confuze, iar susceptibilitatea lui, care era ușor de stîrnit prin cea mai mică obiecție, prin cel mai mic semn de desconsiderare sau de indiferență, susceptibilitatea aceasta, făcîndu-l să ia foc, îl îndemna la violență, îi tulbura toate ideile și îl făcea să piardă firul. Am văzut într-o zi un efect frapant al acestei irascibilități. Volta, atît de vestit prin experiențele sale asupra electricității, avusese curiozitatea de a le vedea pe cele pe care Marat le anunța ca răsturnînd teoria lui Franklin. Abia a repetat Marat cîteva dintre ele și abia a auzit una sau două observații, că, bănuindu-l pe Volta de incredulitate, în loc să răspundă la obiecțiile lui, l-a acoperit cu injurii.

Cît era de apucat, și-a dat seama de greutatea cu care se exprima și de neputința lui de a avea o discuție moderată. Căuta un om de litere care să aibă talentul vorbirii și care să fie în stare să-i dezvolte în locul lui teoria. După expunere, el ar fi apărut în templul său, ca un zeu, pentru a fi tămîiat de simplii muritori. Mi-a făcut de mai multe ori propunerea de a fi purtătorul lui de cuvînt, marele său preot; i-am obiectat timiditatea mea, ignoranța mea în materie de fizică; mi-a promis să mă inițieze, într-un răstimp scurt, în misterele cele mai abstracte ale descoperirilor sale.

Am stăruit cu încăpățînare în refuzul meu. Fizica nu m-a atras niciodată prea mult, pentru că simțeam că nu sunt destul de îndemînatic pentru a face cum trebuie experiențele, pentru că, în sfîrșit, simțul meu interior mai mult mă îndepărta decît mă apropia de Marat. Curiozitatea, dorința de a învăța, de a cunoaște m-au îndemnat să îi caut compania; dorința de a-i fi de folos, pentru că mi se părea oprimat, m-a îndemnat să întrețin relația cu el; mărturisesc însă că nu mi-a inspirat niciodată nici unul dintre sentimentele care fac desfătarea prieteniei. Din sentimentul acesta de omenie îi mijloceam uneori vînzarea cărților și a cutiilor cu experiențe. Ardoarea cu care strîngea micul profit al lucrărilor sale mă făcea să cred că este strîmtorat, deși era prea mîndru ca să-mi mărturisească asta. Ei bine! serviciul pe care am căutat atît de dezinteresat să i-l fac i-a dat prilej pentru injuriile cele mai infame, cu care m-a răsfățat apoi, generos, într-unul dintre numerele sale. Nu, nu i-am reținut banii proveniți din scrierile sale: să fi avut bani destui, aș fi fost în stare să-i împart cu Marat.

Am fost drept cu Marat tot timpul și aș fi și acum, deși îi datorez în parte unele persecuții pe care le am de îndurat acum. Era un muncitor neostenit, priceput în arta de a face experiențe. L-am auzit într-o zi pe Franklin făcîndu-i acest omagiu. Experiențele sale asupra luminii îl încîntaseră. Nu voi spune același lucru despre cele asupra focului sau a electricității. Marat și-a închipuit că a făcut descoperiri care distrugeau sistemul lui Franklin; dar acesta din urmă nu s-a lăsat păcălit de șarlatania lui. Academicianul Leroi, numit comisar pentru a examina descoperirile sale asupra luminii, a convenit și el că cele privitoare la prismă erau ingenioase și că Marat avea o pricepere admirabilă pentru a le face. Raportul lui îi era în unele privințe prielnic, însă cîțiva academicieni l-au forțat să-l retragă.

Marat era înverșunat să obțină un elogiu al Academiei de Științe, iar această înverșunare i-a sugerat ideea unei viclenii care urma să-l coste o muncă uriașă. S-a apucat să facă o nouă traducere a *Principiilor de optică* ale lui Newton. Era cea mai bună manieră de a le distruge, pentru că n-am nici cea mai mică îndoială că traducerea lui conține falsuri. Voia, pentru această traducere, aprobarea Academiei. Semnînd-o, ar fi stîrnit bănuieli și ar fi făcut ca traducerea să fie examinată cu severitate. Pentru a evita aceste dificultăți, a propus cîtorva dintre prietenii săi să-i împrumute numele lor. A reușit cu grămăticul Bauzée, om slab și blînd, căruia manevra lui Marat nu i-a trezit bănuieli. Văzînd numele lui Bauzée, comisarii Academiei n-au șovăit să dea, fără să citească, aprobarea și elogii cărții dușmanului lor. Nu-mi dau seama ce folos a scos din asta. Traducerea este ignorată, deși superb imprimată. Marat mi-a dăruit un exemplar pe hîrtie velină, pe la începuturile revoluției.

În vremea aceea, Marat era sărac și trăia mizerabil și, deși de la întoarcerea mea din America l-am văzut rareori la el acasă, nu cred că și-a schimbat principiile. A fost acuzat de venalitate, de corupție. Cum n-am încetat să spun niciodată, omul era mai presus de corupție. Marat nu avea decît o singură pasiune, aceea de a fi cel dintîi în cariera pe care o străbătea. Boala lui era setea de glorie, de bani nu-i păsa. Cu un temperament coleric, cu un caracter atrabiliar, era neclintit în sentimente și își vedea neabătut de drumul lui. Putem judeca încăpățînarea lui prin acest fapt: vorbind atît de greu cît vorbea, a urcat totuși pe toate tribunele. Vedea numai obiectul preocupării sale, pentru asta uita tot.

Dorința de a-și atinge scopul îl făcea să folosească tot felul de mijloace, minciuni, calomnii. A jucat teatru tot timpul. A apărat poporul așa cum apărase adevărul în fizică, nu pentru a-i fi de folos poporului, Marat îl disprețuia, ci pentru a-și atinge țelurile. Lingușirea mulțimii era mijlocul cel mai bun, l-a folosit. Dacă i-ar fi fost mai ușor să ajungă tiran, tiran ar fi ajuns. Doar că pentru a fi tiran trebuia să fii întîi tiran.

Mișcările lui erau, toate, ale unui saltimbanc. Ți se părea că vezi o marionetă trasă cînd de cap, cînd de picioare. Totul, în discursurile și în gesturile sale, era frînt, destrămat. Pentru că nimic nu-i ieșea din suflet, totul îi venea din cap, totul era artificial.

Marat nu iubea pe nimeni, iar în virtute nu credea; nu se iubea decît pe sine. Nu mi-a lăudat niciodată vreun scriitor. Ai fi zis că toate talentele, tot geniul s-au concentrat în el. Se credea, cu toată seriozitatea, singurul capabil să guverneze Franța, cea ce a și spus cîtorva prieteni. Obligat să meargă în dîra lui Robespierre și a lui Danton și să susțină partidul care îl proteja, avea pentru șefii săi cel mai adînc dispreț.

Am spus că era îndrăzneț și totuși nu era viteaz; nu avea nici curajul unui spadasin, nici acela al unui filozof. Deși a vrut într-o zi să se bată în duel cu fizicianul Charles, pentru că nu dovedise destul respect pentru experiențele sale, deși, cu alt prilej, la Convenție, a amenințat că-și zboară creierii la picioarele tribunei cu un pistol care nu era încărcat, deși, în fine, vorbea mereu de sânge și sfida pămîntul întreg, n-am luat niciodată în serios fanfaronadele sale. Îl văzusem prea de aproape, era violent, dar nu era curajos. Sub despotism se temea de bastilii și a continuat să-i fie frică de pușcării și sub regimul libertății. O să citez două întîmplări care îi vor vădi în această privință caracterul. În 1780, Marat concurase la premiul înființat de Societatea economică din Berna, în problema reformării legilor criminale. Societatea sus-numită amîna în fiecare an să-și pronunțe verdictul. În 1782, am anunțat apariția *Bibliotecii legilor criminale*, în zece volume. Marat m-a rugat să inserez acolo memoriul pe care îl adresase Societății. Textul acesta conținea niște îndrăzneli care ar fi nemulțumit de bună seamă guvernămîntul. L-am întrebat pe Marat dacă voia să-i apară numele: „Nici gînd — mi-a răspuns — Bastilia e aici, la un pas, și n-am deloc chef să merg acolo." Și astfel m-a lăsat să înfrunt riscul singur, cu numele meu în fruntea acestei culegeri.

L-am întîlnit într-o zi la Tuileries, în 1786 sau 1787. Nu-l văzusem de multă vreme. Am stat de vorbă despre lucrările sale. L-am întrebat de ce se încăpățîna să se ocupe de fizică, în timp ce avea împotriva lui toate academiile și pe toți fizicienii; l-am îndemnat să se consacre politicii. „Este vremea — îi spuneam — să ne gîndim la răsturnarea despotismului; unește-ți eforturile cu ale mele, cu cele ale oamenilor de bine care au jurat că îl vor zdrobi, este o întreprindere care te va acoperi de glorie." Marat mi-a răspuns că prefera să-și continue în liniște experiențele, pentru că fizica nu te ducea la Bastilia, și m-a făcut să înțeleg foarte bine că poporul francez nu era nici destul de copt, nici destul de curajos pentru a face față unei revoluții.

Cînd Bastilia a fost dărîmată, Marat a încetat să se mai teamă și a ieșit din bîrlog; ba chiar, la vreo două–trei luni după aceea, a pretins că are toate onorurile acestui eveniment glorios; și, născocind nu știu ce istorie cu un colonel de dragoni pe care îl arestase pe Pont-Neuf, a stăruit să i-l public în *Patriotul francez*. Numai că se înălța în slavă într-un mod atît de extravagant încît nu m-am putut hotărî să-i fac acest serviciu. Am șters elogiile, am imprimat faptul; chiar astfel modificat, articolul rămînea destul de neverosimil.

...În această relatare, din care am eliminat comparații ca aceea cu Horatius Cocles „stăvilind, ca Marat, o întreagă armată pe un pod"; „chipul neînfricat al lui Marat îi făcea pe husari și pe dragoni să pălească, așa cum altă dată geniul său pentru fizică făcuse să pălească Academia", mai rămînea desigur pentru Marat încă destulă onoare. Am vrut din toată inima ca această complezență a mea să-l pună în valoare; dar nu voiam ca ea să ne facă ridicoli și pe unul, și pe celălalt. Marat nu mi-a iertat niciodată pudoarea acestor tăieturi.

Pierzînd speranța de a găsi jurnaliști adulatori, a înființat el însuși un ziar. L-am anunțat cu elogii, pentru a-i atrage abonați. Făcîndu-i acest serviciu, pe care de altfel nu l-am refuzat nici unuia dintre confrații mei, mă gîndeam că sunt de folos publicului. Doamne, ce groaznică greșeală am făcut! Citind cîteva dintre numerele sale am rămas năucit! Oare cum putea un autor care se respectă să se coboare pînă la un ton atît de josnic, atît de scandalos, atît de atroce? Recunosc că îl socoteam pe Marat scriitor mediocru, logician incoerent, incredul în morală, ambițios și dușman al oricărui talent; dar nu-l credeam în stare să violeze toate principiile, toate legile, mergînd pînă la a-i calomnia pe oamenii cei mai onorabili, pînă la a incita la masacru și la jaf. Mă opresc aici și închei cu acest gînd: orice rău mi-ar fi făcut Marat, îl iert; dar n-o să-l iert niciodată că a corupt morala poporului și că i-a stîrnit gustul pentru sînge.

Brissot, *Mémoires*,
Paris, Firmin-Didot, 1877,
pp. 173–187.

BEUGNOT
1761–1835

DOAMNA ROLAND

Sosirea ei la Conciergerie era un eveniment, și mi s-a trezit atunci curiozitatea de a o cunoaște pe această femeie, care, obscură cu cincisprezece luni în urmă, avea să obțină într-un răstimp atît de scurt numeroși prieteni, dușmani și mai numeroși, un rang foarte înalt, o mare celebritate, închisoarea și moartea. Doamna Roland avea între treizeci și cinci și patruzeci de ani. Avea un chip nu de o frumusețe canonică, ci extrem de plăcut, un păr blond frumos, ochii albaștri și larg deschiși. Talia ei avea o linie grațioasă, iar mîinile îi erau de o formă desăvîrșită. Avea o privire expresivă; și, chiar cînd stătea liniștită, figura ei avea ceva nobil și insinuant. N-avea nevoie să vorbească pentru a-ți da seama că este inteligentă; dar nici o femeie nu vorbea cu atîta puritate, grație și eleganță. Obișnuinței de a vorbi curent în italienește îi datora talentul de a da francezei un ritm, o cadență cu adevărat noi. Și mai sublinia armonia glasului ei prin gesturi pline de noblețe și de adevăr, prin expresia ochilor, care se însuflețeau în timp ce vorbea. Ascultînd-o, în fiecare zi simțeam un farmec nou, mai puțin prin ceea ce spunea cît prin magia felului ei de a vorbi. Ea adăuga, la înzestrările acestea, și așa destul de rare, mult spirit natural, cunoștințe întinse de literatură și de economie politică. Așa am văzut-o eu pe Doamna

Roland, și voi mărturisi că o vedeam prevenit în sens defavorabil.

Din cîte spunea ea, dobîndise gustul său, pentru a-i folosi cuvintele, pasiunea libertății, citindu-i pe marii autori ai Antichității. Acolo, în scrierile lor, văzuse ea omenirea ajunsă la un grad de elevație la care a rîvnit încă de cînd era foarte tînără. Cato cel Bătrîn era eroul ei preferat, și probabil din respect pentru acest ultim mare reprezentant al libertății romane l-a determinat pe soțul ei să-i adopte asprimea și costumul. Nu mi-e greu să cred că pasiunea Doamnei Roland pentru libertate provenea în parte dintr-o sursă atît de pură; totuși, cînd o transportai din istoria antică în istoria modernă, îți dădeai seama că felul în care vechiul guvernămînt îi ignorase talentele, produse sub numele soțului ei, contribuise și el cu ceva la pasiunea ei pentru cel nou. Ea nu-și ascundea bucuria pe care i-o adusese numirea soțului ei, în două rînduri, ca ministru, și punea atîta artă în a dovedi că în faimoasa ei scrisoare către Ludovic al XVI-lea nu se afla nici urmă de resentiment, încît orice observator judicios își dădea seama că demonstrația ei dovedea tocmai contrariul.

De altfel, femeia aceasta cu idei vii, antrenată de minte mai departe decît ar fi mers la îndemnul inimii, punea în opiniile sale violența unei pasiuni; ținea la toți cei care le împărtășeau și îi detesta pe toți ceilalți. Din acest punct de vedere era de o nedreptate suverană. Nu recunoștea talent, cinste, virtute, idei luminate decît lui Roland și admiratorilor acestuia; la toți ceilalți nu vedea decît josnicie, ignoranță sau trădare. Ea a inspirat întregului partid această înfierbîntare părtinitoare care a contribuit din plin să-i înstrăineze spiritele și să suscite împotrivă-i uri. În multe rînduri i-am făcut reproșuri în această privință Doamnei Roland, și subiectul stîrnea între noi discuții destul de aprinse. Îmi amintesc printre altele de o zi cînd vorbeam despre Ludovic al XVI-lea; ea îi sfîşia amintirea cu înverşunare. Eu îi aminteam de respectul pe care se cuvine să-l arătăm nefericirii; eu consideram că omul căruia nu voia să-i facă nici o concesie dovedise totuşi, în culmea nenorocirii, un curaj destul de înalt, şi că s-a dus spre moarte cu o măreţie de suflet adevărată: „Nimic de zis — mi-a replicat ea — s-a purtat destul de frumos pe eşafod; dar nu trebuie să-i facem un merit din asta: de copii, regii sunt crescuţi pentru a şti cum să se poarte la ceremonii." Ironie extrem de crudă care are mai degrabă izul de corupţie al vechiului regim decît sinceritatea şi omenia republicană.

Iubirea de sine era mobilul care a ridicat-o pe femeia aceasta pînă unde am văzut; o frămînta fără încetare şi nici n-o ascundea. Cu riscul de a-l coborî pe soţul ei la rolul unui automat şi de a nu-i lăsa ca proprie decît îndoielnica lui virtute, Doamna Roland îşi atribuia pe faţă partea cea mai bună a producţiei literare a acestui om, precum şi toată gloria lui politică. Îi lipsea pe ceilalţi de plăcerea de a o omagia, luîndu-le-o înainte. Nimic nu i se părea mai firesc şi, din acest punct de vedere, se credea urmaşa celor mai ilustre personaje ale Antichităţii. Nu voia să vadă că era tot atîta diferenţă între soţia lui Roland şi consulul roman cîtă era între Brutus al Tribunalului revoluţionar şi cel de pe Capitoliu.

Toată vremea cuprinsă de avîntul de a-i transforma pe francezi în greci sau în romani, nu voia cu nici un preţ să recunoască absurditatea sistemului ei, pe care îl apăra cu o căldură pe măsura graţiei sale şi, de cîte ori această femeie mă uimea prin frumuseţea gîndurilor şi elevaţia cuvintelor ei, n-o mai puteam recunoaşte pe cea care, cum mărturisea chiar ea, frecventa tribunele iacobinilor și se mînjea în tina Societăților frățești.

Separați-o pe Doamna Roland de revoluție, ea nu mai pare a fi aceeași. Nimeni nu definea mai bine decît ea datoriile de soție și de mamă și nu demonstra mai elocvent că o femeie nu-și putea găsi fericirea decît în îndeplinirea acestor datorii sacre. Tabloul bucuriilor casnice căpăta în vorba ei o tentă fermecătoare și blîndă; cînd vorbea de fiica și de soțul ei, îi curgeau lacrimi: femeia de partid dispăruse; regăseai o femeie sensibilă și tandră, care celebra virtutea în stilul lui Fénelon. N-am cunoscut-o destul de bine pe Doamna Roland, prin urmare nu știu dacă îndreptățea în practică sublimitatea teoriilor sale. Îmi spunea, vorbindu-mi despre unirea dintre inimile virtuoase, lăudînd energia pe care o inspiră: „Răceala francezilor mă uimește. Dacă aș fi fost liberă și dacă soțul meu ar fi fost dus la moarte, m-aș fi străpuns cu pumnalul la picioarele eșafodului; și sunt convinsă că, atunci cînd Roland va afla de moartea mea, își va străpunge inima." Nu se înșela.

Sunt dator să adaug în favoarea ei că, pînă și în fundul temniței, își crease un domeniu al ei, foarte onorabil. Erau aruncate pe aceleași paie, și după aceleași lacăte, fără deosebire, ducesa de Grammont și o hoață de batiste, Doamna Roland și o femeie de stradă, o călugăriță cucernică și o recidivistă de la Salpêtrière. Amestecătura aceasta era crudă pentru femeile de rang înalt, expuse astfel la spectacolul zilnic al unor scene dezgustătoare sau oribile. Eram treziți în fiecare noapte de strigătele nefericitelor care se sfîșiau între ele. Camera unde locuia Doamna Roland devenise, în miezul acestui infern, un azil al păcii. Cînd cobora în curte, prezența ei instaura ordinea, iar aceste femei, asupra cărora nici o putere cunoscută nu mai avea nici o forță, se purtau cu reținere, de teamă să nu-i displacă. Ea împărțea ajutoare bănești celor mai amărîte dintre ele și, tuturor, sfaturi, consolări și speranțe. Mergea înconjurată de femeile acestea, care se înghesuiau în jurul ei ca în preajma unei divinități tutelare; cu totul deosebită de curtezana aceea josnică, oprobriul lui Ludovic al XV-lea și al veacului său, de acea du Barry, care se găsea atunci în aceeași incintă, și pe care o tratau cu o energică egalitate, deși își păstrase pînă aici minele lubrice și tonul trufaș al unei tîrfe regești.

În ziua în care Doamna Roland urma să apară la tribunal, Clavières m-a însărcinat cu un comision pentru ea. Eu încercam să-l refuz; Clavières a insistat, arătîndu-mi că o întrevedere între ea și el într-un asemenea moment putea să le dăuneze amîndurora. Am cedat; am pîndit momentul cînd urma să iasă din camera ei și m-am alăturat ei în timp ce trecea. Ea aștepta la gratiile porții să fie chemată. Era îmbrăcată cu o anumită căutare; avea pe ea o rochie de stil englezesc din muselină albă, împodobită cu dantelă de mătase și încinsă cu o centură de velur negru. Coafura îi era îngrijită; purta o bonetă-pălărie de o simplitate elegantă, și părul ei frumos îi plutea pe umeri. Figura mi s-a părut că îi este mai însuflețită decît de obicei; obrajii aveau o culoare încîntătoare, și mergea cu surîsul pe buze. Cu o mînă își susținea trena rochiei, iar pe cealaltă o abandonase unei gloate de femei care se buluceau să i-o sărute. Cele care știau mai bine ce soartă o așteaptă hohoteau de plîns în jurul ei și o recomandau Providenței. Nimic nu poate evoca acest tablou: trebuie să fi fost văzut. Doamna Roland răspundea fiecăreia cu o caldă afecțiune; nu le făgăduia întoarcerea ei; nici nu le spunea că merge la moarte; ultimele cuvinte pe care le adresa erau de fiecare dată recomandări mișcătoare. Le îmbia să fie pașnice, să aibă curaj și speranță, să exercite acele virtuți care sunt potrivite cu nenorocirea. Un bătrîn temnicer cu numele de Fontenay, a cărui inimă bună rezistase la treizeci de ani de asemenea crudă meserie, a venit să-i deschidă grațiile plîngînd. Eu m-am achitat în trecere de comisionul lui Clavières; mi-a răspuns scurt, pe un ton ferm. Tocmai începea o frază, cînd doi paznici din interior au chemat-o pentru a merge la tribunal. La acest strigăt, teribil pentru oricine în afară de ea, s-a oprit și mi-a spus: „Rămas bun, domnule, să facem pace, e vremea." Ridicînd ochii spre mine, a văzut că abia îmi țineam plînsul, și că eram pradă unei emoții violente; a părut mișcată, dar n-a mai adăugat decît cuvîntul „Curaj!"

Comte Beugnot, *Mémoires*,
Paris, E. Dentu, 1889,
pp. 160–164.

DUCELE DE LÉVIS
1764–1830

DOAMNA DE MONTESSON

Niciodată vreo căsătorie nu s-a bucurat de mai multă publicitate decît aceea, secretă, a Doamnei de Montesson cu ducele de Orléans; însă, cum regele n-a consimțit s-o lase să-și ia rangul de prințesă, ea s-a trezit într-o poziție intermediară care o expunea cîteodată ridicolului și invidiei. Printr-o conduită abilă și stăruitoare, a izbutit să le dezarmeze pe amîndouă. Afabilă cu inferiorii, de o politețe nobilă și nuanțată cu persoanele sus-puse, respectuoasă fără să fie slugarnică față de prinți, îndatoritoare cu toți, și-a dobîndit totodată bunăvoința și considerația. Să fi fost prea umilă, ar fi fost disprețuită; arogantă, ar fi fost detestată; în sfîrșit, niște aere de prințesă ar fi părut la fel de deplasate ca manierele libere ale unei metrese. Poziția unei soții fără titlu era greu de dobîndit și greu de păstrat; ea a scos-o cumva la capăt.

Doamna de Montesson nu avea totuși înzestrări spirituale superioare; natura i-a făcut însă daruri mai prețioase, o judecată sănătoasă, răbdare și chibzuință. Acestea i-au fost călăuzele în cariera lungă și grea pe care a avut-o de străbătut și, cînd și-a atins țelul, tot bunei sale judecăți i-a datorat faptul de a se putea bucura de avantajele poziției sale în toată plenitudinea lor. Casa ei se înfățișa cu o splendoare fără fast, temperată de o eleganță care te împăcă ușor cu luxul; compania ei era o școală de bun-gust și de politețe.

Deși era o iubitoare a literelor, pe care chiar le cultiva, nu avea mania de a străluci în privința aceasta, iar tonul ei era simplu și fără pretenție. La oraș sau la țară, cine se afla printre oaspeții ei se bucura de toate agrementele bogăției și de diferitele plăceri pe care le poate procura, fără să sufere de sațietatea care însoțește risipa; căci o cercetare activă și interesată a invențiilor noi și aplicarea mai mult sau mai puțin ingenioasă a progreselor pe care le aduc comodităților științei meșteșugurile și chiar științele, interesau spiritul și plăceau nestatorniciei.

Iată, așadar, cum Doamna de Montesson, satisfăcîndu-i gusturile, folosea imensele venituri ale prințului care o iubea într-un chip pe cît de agreabil, pe atît de folositor societății. Favorizînd, încurajînd perfecționările și îmbunătățirile de toate felurile, cei bogați procură o activitate mereu înnoită fabricilor și acelei mulțimi de artiști pe care luxul îi folosește în marile capitale. Moravurile, în vremea aceea, nu erau prielnice prosperității acestui fel de relații care fac să trăiască, la Paris și la Lyon, mii de muncitori de amîndouă sexele. Traiul lesnicios și libertatea, pătrunzînd în cercurile sociale, au adus cu ele simplitatea care le întovărășește întotdeauna; fastul în materie de mobilier și îmbrăcăminte erau înlocuite prin eleganță; formele consacrate de obiceiurile străvechi: rochiile cu partea de jos amplă, pusă pe sîrme, costumele fastuoase erau proscrise; Curtea însăși dăduse sau mai degrabă urmase un exemplu fatal pentru industria națională, și doar în zilele de ceremonie se mai vedeau unele urme din fastul care, odinioară, înconjura tronul clipă de clipă. Singurul lucru care mai dădea o activitate manufacturilor era vivacitatea modei, care făcea să se schimbe mereu cîte ceva.

Poate aceste regrete pe care le am pentru lux îmi vor fi reproșate; mi se va spune, potrivit vorbei de demult, că luxul este răufăcător, că este ruina imperiilor. — Dar, dacă ați luat-o pe un drum atît de frumos, de ce să vă opriți? Orice mare adunare de oameni produce în mod necesar corupția și viciul: unde sunt mulțimi de oameni, virtutea se corupe ca aerul pe care îl respirăm. Concluzia: să nu mai fie orașe, și mai ales orașe de cinci sau șase sute de mii de suflete; să le părăsim și să ne întoarcem pe cîmpuri, sau, și mai bine, în păduri, să mîncăm ghindă, ca străbunii noștri. Ca să vorbim serios, în starea în care este astăzi Europa, cînd toate popoarele se apasă unele pe altele ca părțile constitutive ale aceluiași fluid, trebuie neapărat să ne gîndim la balanța comerțului, să încercăm să vindem mult vecinilor noștri pentru a putea să cumpărăm mult, să stîrnim dorințele lor pentru produse de bună calitate și solide... Dar bag de seamă că mă rătăcesc în domeniul vast și cam arid al economiei politice. Dacă această digresiune, spre care am alunecat pe nesimțite vorbind de înnoirile modei și de frivolități, nu va părea prea nelalocul ei, aceasta va fi dovada că moravurile sunt un întreg în care totul depinde de totul. Să ne întoarcem la cea care este subiectul acestui articol. Spuneam, așadar, că Doamna de Montesson ținea o casă excelentă, unde reunea agrementele societății cu cele ale unui lux ingenios. Lucrul era cu atît mai prețios cu cît casele deschise, altădată atît de numeroase la Paris, erau aproape toate închise; ambasadorii nu mai aveau și, printre francezi, nu mai puteau fi menționate decît dineurile mareșalului de Biron și supeurile de vineri ale Doamnei de La Vallière. Aceste mari adunări, de obicei cu mult mai puțin agreabile decît reuniunile particulare, unde te bucuri, cu toate îmbierile lor, de farmecele intimității, sunt necesare într-o capitală; ele dau persoanelor de rang înalt prilejuri de apropiere și păstrează între marile familii legături de bunăvoință și mijloace comode de a forma alianțe matrimoniale; ele au și avantajul de a concentra, ca în niște temple, cultul politeții nobile și de a întreține uniformitatea în manierele clasei înalte; cu același scop au fost instituite academiile, pentru a menține puritatea limbii.

Cei cărora le plac comparațiile (și nu sunt puțini) au comparat-o pe Doamna de Montesson cu Doamna de Maintenon. Dibăcia, manevrele și răbdarea pe care le-au pus amîndouă în joc pentru a fixa, la o vîrstă cînd nu mai faci cuceriri, niște principi pînă atunci foarte nestatornici; căsătoria secretă cu numele, dar de fapt publică, care a fost răsplata iscusitelor lor stăruințe, iată incontestabile puncte de asemănare; comparația nu se extinde însă dincolo de poziții. Cînd ne referim la persoane, nu mai găsim decît contraste. Într-adevăr, este cu neputință să-l compari pe Ludovic al XIV-lea, atît de impozant, și care, independent de rangul său suprem, imprima un caracter de grandoare celor mai neînsemnate acte ale sale, cu acela dintre strănepoții lui care nu era remarcabil decît prin bonomia și cordialitatea sa. Nu semăna cu marele monarh nici măcar așa cum un pitic poate avea trăsăturile unui uriaș; căci, în locul formelor atît de pline de demnitate, în locul taliei nobile și înalte ale lui Ludovic cel Mare, acesta avea niște maniere la fel de joviale ca și persoana sa și, fără să fie mărginit, spiritul lui era lipsit de orice distincție. Cît despre Doamna de Montesson, dacă o comparăm cu Doamna de Maintenon, aveau în comun inferioritatea spiritului, a frumuseții și chiar a taliei. Ar fi avut mai curînd oarecare asemănare de caracter cu femeia care a guvernat Franța sub Ludovic al XV-lea, cu marchiza de Pompadour. Amîndouă erau înzestrate cu blîndețe și grație, cu bunătate, cu o judecată destul de sănătoasă, cu dragostea pentru litere și pentru arte, însă nu știau să vadă departe, iar spiritul lor se îngustase datorită faptului că se dedaseră la manevre și la uneltiri. Asta nu te împiedică să-ți gospodărești bine casa. Astfel că Doamna de Montesson, care n-a avut influență decît în viața privată, s-a făcut iubită și respectată, în timp ce marchiza și-a atras indignarea întregii națiuni, care a pus insuccesele noastre pe seama sfaturilor ei funeste sau mai degrabă a greșitelor sale alegeri. Putem oare presupune în mod rezonabil că, în asemenea împrejurare, Doamna de Montesson, cu caracterul pe care i l-am zugrăvit, ar fi guvernat mai bine? Nu, nu încape îndoială.

Nu știu care să fie cauza, dar numai la alte națiuni găsim femei totodată abile și puternice care știu să poarte o coroană și să-i egaleze pe regii cei mai mari; așa au fost, în Nord, Elisabeta a Angliei, Margareta de Valdemar și Ecaterina a II-a; la Viena — Maria Tereza. În schimb, franțuzoaicele știu să se facă iubite mai bine decît oricare femeie din lume; iar a plăcea înseamnă a domni.

Doamna de Montesson este autoarea mai multor piese de teatru care au fost toate reprezentate acasă la Domnul duce de Orléans, și adesea atît el cît și ea s-au numărat printre actori. Aceste piese aveau, cum e ușor de așteptat, un succes fără greș. Spectatorii nu aveau nevoie de cine știe ce politețe pentru a le aplauda, pentru că ele nu erau tocmai rele, și totuși de ceva politețe era trebuință, pentru că ele nu erau nici de tot bune; se remarca la ele mai mult tîlc decît vervă, mai multă pricepere decît talent; nici urmă de ceva șocant sau ridicol, dar nimic care să iasă în relief, nici o formulare memorabilă, nici un cuvînt cu sare. Deznodămîntul venea la capătul a cinci acte, așa cum le vine moartea bătrînilor, pentru că toate au un sfîrșit…

Duc de Lévis,
Souvenirs et portraits,
Paris, Firmin-Didot, 1857,
pp. 399–403.

DOAMNA VIGÉE LE BRUN
1755–1842

DOMNUL LE PELLETIER DE MORFONTAINE

Domnul Le Pelletier de Morfontaine, care a fost multă vreme staroste al negustorilor sub Ludovic al XVI-lea, avea inteligență, cultură, franchețe, un ton fără cusur, și totuși n-am cunoscut pe nimeni mai împovărat de ridicol decît el.

Era destul de înalt, foarte slab. La vreo cincizeci și cinci de ani cîți avea cînd l-am cunoscut, chipul lui era palid și veșted; ca să-și mai însuflețească tenul, își punea un strat gros de pudră roșie pe obraji, pînă și pe nas. Lucrul era evident, și el nu-l tăgăduia, spunîndu-ne că, dacă nu s-ar farda, ne-am speria de el. Această față, deja destul de comică, era înconjurată de o coafură atît de stranie încît, atunci cînd l-am văzut pentru întîia oară, am izbucnit în rîs. Era o imensă perucă fiscală al cărei moț se înălța ca o căpățînă de zahăr garnisit cu niște bucle lungi, pudrate cu alb, care îi cădeau pe umeri. Asta nu este tot. Domnul Le Pelletier avea niște infirmități nefaste care nu se datorau vîrstei, ci unei naturi nefericite: era obligat să țină tot timpul în gură pastile bine mirositoare și să se ferească de a vorbi prea aproape de cineva. Se spăla pe picioare de mai multe ori pe zi, se spăla chiar și noaptea și purta tot timpul cîte două perechi de pantofi cu talpă dublă. Cu toate aceste precauțiuni, era imposibil să șezi alături de el într-o trăsură închisă; am avut o dată de îndurat acest chin, ca și cumnata mea, revenind de la Morfontaine. Ei bine, așa cum îl înfățișez, Domnul Le Pelletier avea cele mai mari pretenții în ce le privea pe femei și nu credea că, pentru ele, se găsește pe lume om mai primejdios decît el. Nu ostenea povestindu-și iubirile, succesele, cuceririle, ceea ce stîrnea nu puțin rîs.

Cavalerul de Coigny mi-a povestit că, ducîndu-se într-o dimineață să-l vadă pe Domnul Le Pelletier, l-a găsit pe un șezlong, lîngă o masă plină de sticluțe, de medicamente, de săculețe etc. și atît de palid, pentru că încă nu se fardase cu roșu, încît, intrînd în camera lui, Domnul de Coigny l-a crezut pe moarte. „O, dragul meu cavaler — spuse de îndată —, ce mult mă bucur să vă văd! Aștept de la dumneavoastră sfaturi bune într-o chestiune care mă preocupă mult. Trebuie să știți că tocmai mi-am rupt toate legăturile; sunt liber, absolut liber, iar dumneavoastră, care le cunoașteți pe cele mai frumoase femei de la Curte, o să-mi spuneți căreia din ele să-i adresez solicitudinea mea." Cavalerul de Coigny era poate, din toată societatea noastră, cel care se amuza cel mai mult de ridicolul Domnului Le Pelletier; ușor de văzut cît a profitat de prilejul care i se oferea acum. S-a apucat să treacă în revistă cu el pe femeile cele mai remarcabile prin frumusețea lor; numai că Domnul Le Pelletier îi găsea fiecăreia cîte un cusur care o îndepărta. Scena a durat multă vreme: „Ei bine, dragul meu domn — spuse în sfîrșit cavalerul izbucnind în rîs —, dacă sunteți atît de dificil, vă sfătuiesc să-l imitați pe frumosul Narcis și să vă îndrăgostiți de dumneavoastră însivă."

Podul din Piața Ludovic al XV-lea a fost clădit pe vremea cînd Domnul Le Pelletier de Morfontaine era în funcție și, cu acest prilej, regele i-a acordat Cordonul Albastru, care nu putea fi dobîndit decît prin rang, atunci cînd cineva nu făcea parte din înalta nobilime.

Acest Cordon Albastru i-a sucit în așa hal mințile încît îl purta mereu; sunt ispitită să cred că și-l punea dis-de-dimineață, pe halat. Într-un rînd l-am zărit cățărîndu-se pe stîncile care mărginesc lacul de la Morfontaine, îmbrăcat cum îi era obiceiul, ca și cînd stătea să plece la Versailles. De jos, pe unde mă plimbam, cufundată în reveriile mele cîmpenești, i-am strigat că, în mijlocul acestei atît de frumoase naturi, Cordonul său Albastru era cu totul ridicol. Nu mi-a luat în nume de rău nici o clipă că l-am făcut să-și simtă cusurul; pentru că, la urmă de tot, trebuie spus că bietul Domn Le Pelletier era omul cel mai bun din lume.

Mme Vigée Le Brun,
Souvenirs,
Paris, Charpentier, 1869,
t. II, pp. 309–312.

Iată un om ale cărui treburi, plăceri, într-un cuvînt a cărui întreagă existență se mărginea la a ști, zi de zi, tot ce se petrecea în Paris. Contele d'Espinchal era întotdeauna primul care afla de o căsătorie, de o intrigă amoroasă, de un deces, de acceptarea sau de respingerea unei piese de teatru etc.; în atare măsură încît, dacă aveai nevoie de o informație oarecare asupra a orice-ar fi fost pe lume, îți spuneai de îndată: trebuie să-l întreb pe d'Espinchal. E lesne de închipuit că, pentru a fi atît de bine informat, era nevoie să cunoască o mulțime de lume, astfel că nu putea merge pe stradă fără să salute la fiecare pas oameni de toată seama, de la marele senior pînă la băiatul de teatru, de la ducesă pînă la fetele ușuratice sau întreținute.

În plus, contele d'Espinchal se ducea peste tot. Puteai fi sigur că, măcar pentru o clipă, îl vei vedea, dimineție, la locurile de promenadă, la cursele de cai, la expoziții și, serile, la două sau trei spectacole. Nu mi-am putut niciodată da seama cînd se odihnea și chiar cînd dormea; pentru că aproape toate nopțile și le petrecea pe la baluri.

La Operă, precum și la Comedia Franceză, știa exact cui aparținea fiecare lojă. E drept că pe vremea aceea cele mai multe erau închiriate cu anul. Îl puteai vedea intrînd la șir în ele pentru a zăbovi cîteva minute în fiecare; prea multe treburi îl așteptau din toate părțile ca să-și îngăduie vizite lungi. Stătea pretutindeni tocmai timpul cît să afle cîteva noutăți.

Din fericire, contele d'Espinchal nu era rău din fire, altfel ar fi putut strica multe case, rupe multe legături de dragoste sau de prietenie, cu un cuvînt ar fi putut dăuna multora. Nici măcar nu era foarte flecar și știa să tacă în fața celor implicați în misterele nenumărate pe care izbutea să le dezvăluie. Ca să fie mulțumit îi ajungea să fie la curent cu absolut tot ce se petrecea la Paris și la Versailles; doar că, pentru a atinge acest țel, nu neglija nimic, și nu încape îndoială că știa mai multe decît locotenentul de poliție.

O asemenea manie este atît de bizară încît, pentru a o face crezută, voi povesti un fapt pe care, la vremea lui, l-a știut tot Parisul. Într-o zi, sau mai degrabă într-o noapte, contele d'Espinchal se găsea la balul Operei. Pe vremea aceea, balul Operei nu era ceea ce a devenit acum; îl frecventa și lumea bună, iar femeile cele mai respectabile ale Curții și ale orașului nu-și refuzau plăcerea de a se duce acolo, mascate pînă-n dinți, cum se spunea; numai că pentru Domnul d'Espinchal măștile nu ascundeau nimic; recunoștea pe oricine la prima vedere: toate dominourile fugeau de el ca de ciumă. Se plimba prin sală cînd a observat pe cineva *pe care nu-l cunoștea*, și care tot mergea grăbit de ici-colo, palid, buimăcit, apropiindu-se de toate femeile în domino albastru, apoi îndepărtîndu-se cu un aer deznădăjduit. Contele nu ezită să-l abordeze și îi spune cu solicitudine: „Domnule, mi se pare că aveți un necaz. Aș fi încîntat dacă v-aș putea fi de folos." „Vai, domnule, sunt cel mai nefericit dintre oameni. Închipuiți-vă, azi-dimineață am sosit de la Orléans cu soția mea, care a dorit cu orice preț s-o duc la balul Operei. În această mulțime, am pierdut-o, și mititica de ea nu știe numele casei și nici măcar numele străzii unde ne aflăm aici, la Paris!" „Liniștiți-vă, liniștiți-vă — i-a spus contele d'Espinchal — vă voi călăuzi pînă la ea. Soția dumneavoastră se află așezată în foaier, la a doua fereastră." Era chiar doamna, într-adevăr. Soțul, în culmea bucuriei, nu mai știe cum să mulțumească: „Totuși cum se face, domnule, că v-ați dat seama?..." „Nimic mai simplu — i-a răspuns contele d'Espinchal —, doamna era singura femeie din tot balul pe care n-o cunoșteam, chiar mă gîndisem că trebuie să fi venit foarte de curînd din provincie."

Cînd m-am înapoiat la Paris, sub Consulat, l-am revăzut pe contele d'Espinchal: „Ei bine — i-am spus —, mă tem că sunteți dezorientat rău de tot; nu mai cunoașteți pe nimeni din lojile Operei și ale Comediei Franceze." Drept orice alt răspuns, a ridicat ochii la cer. A murit curînd după aceea, fără îndoială de urît; căci bătrîn de tot nu era. Se dă drept fapt sigur că, înainte de a muri, a ars o cantitate enormă de însemnări pe care obișnuia să le scrie în fiecare seară. Într-adevăr, am auzit vorbind despre însemnările acestea pe mai multe persoane care păreau înspăimîntate de existența lor. Neîndoielnic este că ar fi putut oferi materia unei scrieri foarte picante, dar totodată, nu încape îndoială, din cale-afară de scandaloasă.

Mme Vigée Le Brun,
Souvenirs,
Paris, Charpentier, 1869,
t. II, pp. 274–277.

TALLEYRAND
1754–1838

SIEYÈS

Nimeni nu are un spirit mai viguros decît Sieyès; inima îi e rece, iar sufletul nevolnic; inflexibilitatea o are doar în cap. Poate să fie neomenos, pentru că orgoliul îl împiedică să dea înapoi, iar frica îl ține în mrejele crimei. Nu profesează egalitatea din dragoste de oameni, ci dintr-o ură violentă împotriva puterii celorlalți. Și totuși, nu se poate spune că exercitarea puterii îi convine, pentru că nu s-ar simți în largul său în fruntea nici unui guvern, dar ar dori să-i fie inspiratorul, și anume unicul inspirator. Acaparator, dominant, nu se constrînge la o acțiune continuă și regulată; disprețuind ceea ce e gata știut, vrea să străbată mai departe. Orice piedică îl revoltă, disprețuiește orice tranzacție. Ceea ce el numește principiu este în mîinile sale un sceptru de bronz care nu ține seamă nici de imperfecțiunile naturii, nici de slăbiciunile omenești. Cît despre sensibilitate, ignoră în aceeași măsură atît virtuțile cît și slăbiciunile pe care le poate inspira. O dată ce a hotărît ceva, nici un sentiment nu-l poate opri. În ochii lui, oamenii sunt niște piese de șah de mișcat pe o tablă; îi ocupă mintea, dar nu spun nimic inimii lui. Cînd redactează o constituție, el tratează țara căreia îi este destinată ca pe o suprafață ai cărei locuitori sunt niște abstracțiuni.

Singurul sentiment care exercită cu adevărat o influență asupra lui Sieyès este frica. În timpul Convenției, se temea de moarte; de atunci încoace, îl stăpânește frica de războinicii Casei de Bourbon.

Sieyès este normal în moravuri, metodic în conduită, tenebros în felul său de a fi. Viața lui privată nu are nimic remarcabil din punct de vedere filozofic. Nu e lipsit de oarecare căutare în gusturile sale, este dificil în privința serviciului, a locuinței, a mobilierului. Nu este lacom, dar nu are un suflet destul de elevat pentru a disprețui averea; nici măcar orgoliul lui n-a fost destul de puternic pentru a evita ca reputația lui politică să fie umbrită din acest punct de vedere. Spiritul lui nu este abil; nu discută, pentru că nu știe decât să ordone. Nu știe să stea de vorbă; nu dorește să convingă, vrea doar să-și impună voința. Dispoziția lui este posomorâtă; e posibil să contribuie la aceasta un neajuns de la natură care îl oprește să aibă relații cu femeile: totuși nu consideră că e mai presus de el să glumească cu ele, și atunci ajunge să aibă chiar un fel de grație; poate surâde, este în stare de o zeflemea răutăcioasă, măsurată și destul de picantă, dar nu va comite niciodată excesul de a fi cu adevărat amabil. Orgolios și lipsit de curaj, este în chip necesar invidios și bănuitor; prin urmare, nu are prieteni, dar este înconjurat de oameni supuși și fideli.

Sieyès poate fi îndrumător de opinie; șef de partid nu va fi niciodată. Spiritul lui este mai mult trufaș decât activ. E lipsit de suplețe; dacă nu i se face voia, stă îmbufnat în colțul lui, unde se consolează cu gândul că cei care îl văd așa îl compătimesc. Nu are o fizionomie atrăgătoare; chipul lui are amprenta unui caracter dur și meditativ. Privirea lui este o privire de sus, semeață și nu se însuflețește decât atunci când zâmbește. Tenul pal, silueta lui fără forme precise, mersul lui lent și neapăsat, în genere toată înfățișarea lui pare comună atâta timp cât nu vorbește, și nu încetează să mai fie așa pentru că ar fi un bun vorbitor. Nu rostește decît cuvinte, însă fiecare cuvînt exprimă un gînd și dovedește reflecție. Într-o conversație serioasă nu este niciodată captivant, dar impune.

Talleyrand, *Mémoires*,
Paris, Calmann-Lévy, 1891,
t. I, pp. 211–213.

DOAMNA DE STAËL
1766–1817

Puțini oameni sunt mai capabili decît el să conducă treburile acestei lumi, astfel încît mă mir că și-a pierdut favoarea Împăratului, pentru că, de cînd îl știu, a avut arta de a se adapta, cu o rară dibăcie, caracterului fiecărui om. Vorbește puțin, ceea ce îi înlesnește să-și calculeze cuvintele; cum nu se instruiește decît conversînd, nu-i place o discuție în care, în materie de instrucție solidă, ar trăda ceea ce îi lipsește: și nu-și compensează această lipsă prin elocvență: este nevoie de un anume elan al sufletului pentru a fi elocvent, iar el este un om atît de stăpîn pe sine încît n-ar fi în stare de spontaneitate nici dacă ar vrea. Nu are ușurință în exprimare, pentru că e nevoie să scrii cu ușurință ca să poți vorbi bine, iar omul acesta, altfel atît de spiritual, nu este în stare să compună nici măcar una dintre paginile pe care le-a publicat sub numele său; în schimb, cînd vrea, are, în cele mai mici expresii ale sale, o grație și un bun-gust cu totul inimitabile. Cînd a avut nevoie, s-a slujit de spiritul tuturor: judecător excelent, critic plin de finețe, dar de o rară sterilitate, el are nevoie de putere și de avere nu numai pentru a-și satisface gusturile, ci și pentru a-și pune spiritul în adevărata sa lumină, adică lăsînd să-i cadă cîteva cuvinte amare sau măgulitoare, după cum cer împrejurările, în mijlocul unor persoane care știu să ridice ceea ce lasă el să-i scape și care îi servesc o nouă minge gata pregătită. Își dă mai multă osteneală cu aceia pe care vrea să-i captiveze; nu știu însă dacă în această situație este la fel de avantajat ca în cea pomenită de mine adineaori. L-am văzut, la Directorat, făcînd imposibilul pentru a-și da un aer cordial și pentru a avea opinii tranșante; nu era în stare să inspire încredere nimănui, iar cînd se afla între oamenii din clasa și din partidul popular, nu avea aerul unui mare senior travestit, ci al unui parvenit stîngaci în materie de republicanism. Se afla mai mult în elementul său la curtea lui Bonaparte, și nu mă mir că grația sa l-a captivat pe Bonaparte, chiar fără să-și dea seama. Îl învăța lumea Vechiului Regim, pe care Bonaparte n-o cunoștea și pe care dorea s-o cunoască, pentru a încerca să-i dea dinastiei sale un lustru de vechime încă din prima zi.

De altfel, cîtă vreme a fost nevoie de abilitate pentru a trata cu marile puteri, nu exista om mai folositor lui Bonaparte decît Domnul de Talleyrand. O față imperturbabilă, o tăcere de bronz cînd era cazul, o insolență foarte bine regizată cînd se ivea nevoia, și maniere politicoase și seducătoare cînd voia să-i facă să se simtă în largul lor pe cei necăjiți că se înfuriaseră și dornici să se potolească cît mai degrabă...

Mme de Staël,
Dix années d'exil,
Paris, Plon, 1904, pp. 15–18.

DOAMNA DE RÉMUSAT
1780–1821

Nu încape nici cea mai mică îndoială că o funestă nepăsare față de deosebirea dintre bine și rău a fost temeiul naturii Domnului de Talleyrand; trebuie totuși să facem dreptatea de a recunoaște că s-a ferit să erijeze în principiu orice formă de imoralitate. Știe să prețuiască virtutea altora; îi aduce laude frumoase; o respectă și nu caută vreodată s-o corupă prin vreun sistem vicios. S-ar părea chiar că găsește un soi de plăcere contemplînd-o. El nu are, ca Bonaparte, ideea funestă că virtutea nu este de găsit nicăieri, că nu este decît o viclenie sau o afectare mai mult. Pe Domnul de Talleyrand l-am auzit adesea omagiind acțiuni care erau o amară critică a acțiunilor sale; conversația lui nu este niciodată nici imorală, nici profanatoare; îi prețuiește pe preoții buni, îi face plăcere să aprobe; în inima lui se află bunătate și simț al dreptății, doar că nu aplică la el ceea ce apreciază la alții; pe el s-a situat aparte, pentru el a hotărît într-alt chip. Este slab, rece și astăzi la fel de blazat de toate cît a fost dintotdeauna. Astfel încît caută ceva care să-l amuze, așa cum o gură cu simțul gustului atrofiat are nevoie de o hrană picantă.

Gîndurile serioase, aplicate la morală sau la sentimentele naturale, îi sunt penibile, călăuzindu-l către reflecțiuni de care se teme și, printr-o glumă, caută să scape de ceea ce simte. O mulțime de împrejurări l-au făcut să se înconjoare cu oameni depravați sau ușuratici, care l-au încurajat să facă nenumărate lucruri frivole; societatea acestor oameni îi este comodă, pentru că îl scapă de gînduri; dar nu-l pot salva de un plictis profund, care îi trezește o nevoie imperioasă de a participa la treburi importante. Treburile acestea nu-l obosesc, pentru că nu se lasă stăpînit de ele pe de-a-ntregul; rar se întîmplă să-și lase cuprins tot sufletul de ceva. Vede lucrurile de sus, adesea corect; *vede adevărat*, dar acționează fără forță. Suferă de un fel de moliciune și, în acțiunile sale, este ceea ce se cheamă *dezlînat*; dezamăgește toate speranțele; place mult, nu satisface niciodată și, pînă la urmă, inspiră un fel de milă care se transformă, dacă îl vezi adesea, într-o afecțiune. Cred că, atîta vreme cît legătura noastră a durat, i-a făcut bine; reușeam să redeștept în el sentimente adormite, să-i înalț gîndurile; îi trezeam interesul pentru o mulțime de senzații, noi sau uitate; îmi datora emoții nemaiîncercate; îmi mărturisea asta și-mi era recunoscător. Venea să mă viziteze adesea; recunosc că l-am stimat într-o oarecare măsură, pentru că nu găsea la mine nici cea mai mică înclinare de a-i măguli slăbiciunile și îi vorbeam într-un fel pe care de mult nu-l mai auzise de la cineva.

Mme de Rémusat, *Mémoires*,
Paris, Calmann-Lévy, 1880,
pp. 329–331.

DE PRADT
1759–1837

NAPOLEON

Spiritul lui Napoleon era vast, însă în felul orientalilor. Avea o înclinare naturală către Orient și o lua într-acolo îndată ce era așezat în această direcție; însă, printr-o predispoziție contradictorie, cădea, de propria lui greutate, la nivelul unor amănunte cărora le-am putea spune ignobile. Primul impuls era întotdeauna mare, al doilea — mic și josnic. Spiritul îi semăna cu punga: una dintre băieri o ținea generozitatea, cealaltă zgîrcenia. Geniul său, făcut totodată pentru scena lumii și pentru o scenă de bîlci, reprezenta o mantie regală îngemănată cu un veșmînt de arlechin. Era omul extremelor[1], omul care, după ce a poruncit Alpilor să se facă mai mici, Simplonului să se niveleze, mării să se apropie sau să se îndepărteze de țărmuri, la sfîrșit s-a predat unei croaziere engleze.

---

[1] Bizareria care a infectat întregul caracter al lui Napoleon se regăsește și în ceea ce urmează să spun. Același om care primise în dar de la natură o prețioasă facilitate de exprimare părea lipsit de capacitatea de invenție prin faptul că se repeta atît de des. Dacă îi venea o idee sau găsea o expresie norocoasă, ea reapărea în conversația lui cîteva săptămîni în șir, indiferent cu cine vorbea. Napoleon avea mai multă mobilitate a inteligenței decît adevărat spirit de invenție: în rest, nu se poate determina gradul de fecunditate pe care îl presupunea pasiunea lui de a sta de vorbă. Nevoia lui cea mai imperioasă era aceea de a vorbi întruna și nu încape îndoială că socotea drept prerogativa cea mai importantă a rangului suprem aceea de a nu putea fi întrerupt și de a vorbi singur. Dacă aceste interminabile conversații îi făceau atîta plăcere este pentru

Înzestrat cu o perspicacitate miraculoasă, infinită; uluitor prin scînteierea spiritului, creînd în orice chestiune raporturi nemaiobservate sau noi; bogat în imagini vii, pitorești, în expresii pline de viață, ai zice săgetătoare, mai pătrunzătoare prin însăși incorectitudinea limbajului său, care a fost întotdeauna puțin impregnat de ceva *străin*: sofist și subtil, mobil pînă

---

că le încărca și cu forța sa, și nu se îndoia că nu-i era dat nimănui să scape de puterea vorbelor sale. Orice dușman pe care îl putea atinge cu această armă i se părea supus unui farmec irezistibil. De aceea căuta mereu să aibă întrevederi cu principi, cu toți oamenii care erau sau puteau fi considerați la putere, socotindu-i dinainte cuceriți de el. Conversația lui nu era lipsită de farmec, acțiunea lui asupra ta nu era niciodată mai puternică decît atunci cînd intimitatea cea mai firească, revărsarea naivă a încrederii, sirena care îi punea miere în glas, îi îndulcea vorba pătrundea în inima ta, cu aerul că și el și-o deschide pe a lui: era clipa primejdiei.

Una dintre trăsăturile cele mai izbitoare ale acestui caracter neobișnuit era ușurința cu care își deplasa toate facultățile, toate forțele: le concentra instantaneu pe toate deodată asupra singurului subiect de care era afectat în clipa aceea, putea să fie o muscă sau un elefant, un ins izolat sau o întreagă armată inamică. În momentul acestei concentrări, ar fi vrut să acționeze asupra unuia așa cum ar fi putut s-o facă asupra altuia. Este adevărat că, o clipă după aceea, nu-și mai amintea de obiectul care îl preocupase în așa măsură, pentru care era gata să răvășească imperii. Vorbise… Norul de furtună se risipise în ploaie. Dorea și uita ca un copil. Nimic mai ciudat și nimic mai adevărat! Pot fi întrebați oamenii care i-au fost în preajmă: vreau să spun cei făcuți să observe, și nu erau mulți; în palatul de la Tuileries era ca în cele din Orient, în care se slujește, dar nu se observă.

la exces, deşi era un matematician distins, el nu argumenta niciodată decît pe terenul creat de el şi pe care se apăra, ori că greşea, ori că avea dreptate, cu rigoarea unui geometru. De aceea, erorile lui au trebuit să dăinuie la infinit; şi, deşi înşela adeseori, era şi mai adesea înşelat decît înşelător. De aici s-a născut acea aversiune pentru adevăr care se observa la el. Nu îl respingea în calitatea lui de adevăr demonstrat; dimpotrivă, ca prostie, ca ceva incompatibil cu ceea ce credea el, personal, că este adevărul. A fost mult mai mult pradă iluziilor decît dedat minciunii; de aceea nu respingea pe cineva ca opozant, ci ca imbecil, iar gura îi era plină de expresii de desconsiderare şi de dispreţ. Îşi făcuse alte reguli de optică decît ale celorlalţi oameni. Adăugaţi la aceste predispoziţii coruperea caracterului, fiică a orgoliului, a beţiei succesului, a obiceiului de a bea dintr-un potir fermecat, a ameţelii pe care o dă întreaga tămîie a universului, şi veţi fi pe calea cea bună ca să vă explicaţi spiritul acestui om: unea, în ciudăţeniile sale, tot ce este mai înalt şi tot ce este mai josnic în firea omenească, tot ce este mai maiestuos în strălucirea suveranităţii, mai imperios în comandă, cu tot ce este mai degradant şi mai laş pînă şi în atentatele sale cele mai mari, unind ambuscadele cu detronările. Ne aflăm astfel în faţa unui soi de *Jupiter–Scapin* care nu apăruse încă pe scena Lumii.

Napoleon era nebun, fireşte nu în sensul unei dereglări a facultăţilor mintale, ci în acela al unui deranjament de idei care provine din umflare şi din exagerare, datorită căruia totul ia proporţii excesive şi ajungi să ordoni mereu fără să chibzuieşti niciodată, să cheltuieşti mereu fără să-ţi faci niciodată socotelile; nebunia aceasta te face ca, după ce ai tot învins ceea ce îţi stătea în cale, să sfîrşeşti prin a crede că vei învinge mereu, sau, mai degrabă, că nu-ţi va mai sta nimic în cale. Lui Napoleon i se supusese toată lumea cu atîta ușurință că pînă la urmă a ajuns să creadă că singura lui grijă este aceea de a comanda, și că, odinul o dată rostit, executarea lui urma fără greș. Își redusese rolul la cîteva formule: să comande și să-i însărcineze pe miniștrii săi cu înfăptuirea.

Aceasta era nebunia lui Napoleon, ale cărei progrese pas cu pas cred că le pot arăta, începînd cu epoca bătăliei de la Wagram și a căsătoriei sale; epocă la care, rațiunea lui încetînd să-l mai călăuzească, sau poate chiar încetînd să i se mai pară necesară, s-a abandonat fără nici o reținere exagerărilor care au dezorganizat întreaga Franță și au sfîrșit prin a-l duce la pierzanie.

De Pradt,
Histoire de l'ambassade
dans le grand duché de
Varsovie en 1812,
Paris, Pillet, 1815,
préface, pp. IX–XV.

CHATEAUBRIAND
1768–1848

S-a pretins că politica lui a fost superioară celei a lui Napoleon. Trebuie să înțelegem bine din capul locului că, atunci cînd ții în mînă dosarul unui cuceritor care, în fiecare dimineață, depune acolo buletinul unei victorii și schimbă harta lumii, nu ești nimic mai mult decît un funcționar. Cînd Napoleon s-a îmbătat de victorii, a făcut greșeli enorme, frapante pentru oricine: Domnul de Talleyrand le-a observat, probabil ca toată lumea; asta nu indică în nici un fel o viziune de linx. În catastrofa ducelui d'Enghien s-a compromis într-un chip ciudat; s-a înșelat în privința războiului cu Spania, din 1808, deși mai tîrziu a vrut să-și tăgăduiască sfaturile și să-și retragă cuvintele.

Totuși un actor nu este prestigios dacă este cu totul lipsit de mijloacele care fascinează parterul: astfel că viața prințului a fost o permanentă mistificare. Știind ce anume scăderi are, căuta să scape de oricine și-ar fi dat seama de ele: strădania sa constantă era aceea de a nu se lăsa măsurat; cînd era cazul, se retrăgea în tăcere; se ascundea în cele trei ceasuri mute pe care le acorda whistului. Lumea se mira că un om ca el poate coborî pînă la amuzamentele vulgului: cine știe însă dacă acest om atît de capabil, aranjîndu-și în mînă cei patru valeți, nu împărțea imperii? În timpul acestor momente de taină el cizela în sinea lui un cuvînt de efect, a cărui inspirație îi venea dintr-o broșură citită dimineața sau dintr-o convorbire avută seara. Dacă te lua deoparte, ca să te facă să-i cunoști scînteierea conversației, principalul său fel de a seduce era să te copleșească de elogii, să-ți spună că ești speranța viitorului, să-ți prezică un viitor strălucit, să-ți dea un acreditiv de om mare, din fondurile lui și plătibil pe loc; însă îndată ce i se părea că încrederea ta în el este puțin suspectă, îndată ce observa că nu admiri îndeajuns cîteva enunțuri scurte cu pretenții de adîncime, în spatele cărora nu se afla nimic, se îndepărta, temîndu-se să nu zăbovească pînă cînd spiritul său nu mai avea ce să dea. Ar fi știut să povestească bine, numai că glumele lui se adresau unui subaltern sau unui prost de care își rîdea fără primejdie, sau unei victime atașate de persoana sa, țintă a batjocurilor sale. Nu putea susține mai multă vreme o conversație serioasă; la a treia deschidere a buzelor sale, ideile i se evaporau.

Vechi gravuri reprezentîndu-l pe abatele de Périgord ne înfățișează un om frumos; Domnul de Talleyrand, îmbătrînind, a început să aibă un cap de mort; avea ochii spălăciți, cu greu se putea citi în ei, ceea ce îi era de folos; cum fusese copleșit de dispreț, în cele două colțuri ale gurii i se statornicise disprețul.

Un aer de mare senior, care îi venea de la obîrșie, o respectare strictă a bunelor maniere, însoțită de o răceală distantă, contribuiau la întreținerea iluziei în privința prințului de Bénévent. Manierele lui impuneau inșilor mărunți și oamenilor noii societăți, care nu cunoșteau vechea societate. Altădată întîlneai pretutindeni personaje a căror alură semăna cu aceea a Domnului de Talleyrand, dar nu le lua nimeni în seamă. Dar așa, aproape singur în mijlocul moravurilor democratice, părea un fenomen: pentru a suporta jugul formelor pe care le cerea respectate, amorului-propriu îi convenea să reporteze asupra spiritului ministrului ascendentul pe care îl exercita educația sa.

Atunci cînd, ocupînd un loc considerabil, te afli implicat în revoluții prodigioase, ele îți dau o importanță care ține de hazard și pe care vulgul o ia drept meritul tău personal; pierdut în razele pe care le împrăștia Bonaparte, Domnul de Talleyrand a strălucit sub Restaurație cu o strălucire de împrumut: aceea a unei sorți care nu fusese a lui. Poziția întîmplătoare a prințului de Bénévent i-a îngăduit să-și atribuie puterea de a-l fi răsturnat pe Napoleon și onoarea de a-l fi reașezat pe tron pe Ludovic al XVIII-lea. Eu, spre deosebire de mulțimea de gură-cască, n-am fost atît de neghiob încît să dau crezare acestei născociri! Mai bine informat, am știut că Domnul de Talleyrand nu era un Warwick politic: puterea care surpă și înalță tronuri lipsea brațului său.

Nătîngi imparțiali spun: „Suntem de acord, era un om profund imoral; dar cîtă dibăcie!" Vai, nu! Trebuie pierdută și această speranță, atît de consolatoare pentru entuziaștii săi, atît de dorită pentru amintirea prințului, speranța de a face din Domnul de Talleyrand un demon.

În afară de anumite negocieri de rînd, în conținutul cărora avea abilitatea de a da întîietate interesului său personal, Domnului de Talleyrand nu trebuia să-i ceri nimic.

Domnul de Talleyrand se ținea de cîteva deprinderi și de cîteva maxime pentru folosul sicofanților și al indivizilor dubioși din intimitatea lui. Toaleta sa pentru public, copiată după aceea a unui ministru de la Viena, era triumful diplomației sale. Se lăuda cu faptul că nu este niciodată grăbit; susținea că timpul este dușmanul nostru și că trebuie ucis: pe temeiul acesta se lăsa preocupat de ceva numai cîteva clipe.

Numai că, pînă la urmă, Domnul de Talleyrand, nereușind să-și transforme trîndăvia în capodoperă, probabil că se înșela vorbind de nevoia de a te lepăda de timp: nu birui timpul decît dacă ești în stare să creezi lucruri mai puternice decît moartea; prin îndeletniciri fără viitor, prin distracții frivole, nu ucizi timpul: îl irosești.

Intrat în guvern la recomandarea Doamnei de Staël, care i-a obținut numirea de la Chénier, Domnul de Talleyrand, pe atunci foarte sărac, s-a reîmbogățit de cinci sau șase ori: prin milionul pe care l-a primit din Portugalia în speranța unei semnături de pace cu Directoratul, pace care n-a fost semnată niciodată; prin cumpărarea de bonuri belgiene la Pacea de la Amiens, pace despre care el, Domnul de Talleyrand, știa înainte de a fi cunoscută de public; prin instituirea regatului efemer al Etruriei; prin secularizarea proprietăților ecleziastice din Germania; prin negustoria de telal pe care a făcut-o cu opiniile sale la Congresul de la Viena. A mers pînă la a vrea să vîndă Austriei pînă și vechi acte din arhivele noastre; numai că de data aceasta a fost păcălit de Domnul de Metternich, care, după ce a pus să fie copiate documentele, i-a trimis cu religiozitate originalele înapoi.

Incapabil să scrie singur o singură frază, Domnul de Talleyrand lăsa munca aceasta pe seama subordonaților: cînd, tot ștergînd și schimbînd, secretarul izbutea pînă la urmă să redacteze depeșele pe placul stăpînului, acesta le copia cu mîna lui. L-am auzit citind, din memoriile sale începute, cîteva amănunte agreabile despre tinerețea lui. Dat fiind însă că era foarte schimbător, detestînd mîine ceea ce-i plăcuse astăzi, dacă aceste memorii există în întregime, lucru de care mă îndoiesc, și dacă a păstrat versiunile contrarii, este probabil că judecățile asupra aceluiași fapt, și mai ales asupra aceluiași om, se contrazic în mod scandalos. Nu cred în depunerea manuscriselor sale în Anglia; pretinsul ordin ca ele să nu fie publicate decît peste patruzeci de ani mi se pare o scamatorie postumă.

Leneș și fără cultură, natură frivolă și inimă inconsistentă, prințul de Bénévent se glorifica tocmai cu ceea ce ar fi trebuit să-i umilească orgoliul: cu faptul că rămînea în picioare după căderea imperiilor. Spiritele de prim rang care fac revoluțiile dispar; spiritele de rangul al doilea, care trag foloase de pe urma lor, rămîn. Aceste personaje care supraviețuiesc și, ingenioase, profită de tot, asistă la perindarea generațiilor; sarcina lor este să pună viza pe pașapoarte, să ratifice sentințe: Domnul de Talleyrand era din această specie inferioară; el nu făcea evenimentele, doar le semna.

A dura mai mult decît cîrmuirile, a rămîne la putere cînd vechea putere se duce, a declara tot timpul, mai mult, a te lăuda că nu aparții decît țării, de a fi omul actelor și nu omul indivizilor, toate acestea nu sunt decît înfumurarea unui egoism nu tocmai în largul său, care se căznește să-și ascundă lipsa de elevație sub înălțimea cuvintelor. Se numără astăzi, printre noi, destule caractere la fel de imparțiale, mulți cetățeni credincioși doar pămîntului: totuși, pentru ca să existe măreție în a îmbătrîni ca pustnicul din ruinele Colosseumului, trebuie să le păzești cu o cruce; Domnul de Talleyrand și-a călcat-o pe a lui în picioare.

Specia noastră se împarte în două părți inegale: oamenii morții și iubiți de ea, ceată de aleși ce renasc; oamenii vieții și uitați de ea, mulțime făcută din neant care nu mai renaște niciodată. Existența vremelnică a acestora din urmă constă în nume, în trecerea de care se bucură, în rangul pe care îl ocupă, în avere; zarva, autoritatea, puterea lor se risipesc o dată cu persoana: cînd li se închide salonul sau coșciugul, se închide și destinul lor. Așa i s-a întîmplat și Domnului de Talleyrand; mumia lui, înainte de a coborî în criptă, a fost expusă un timp la Londra, în calitate de reprezentantă a regalității-cadavru care ne conduce.

Domnul de Talleyrand a trădat toate guvernele și, repet, nu a adus la putere și nu a răsturnat nici unul. Nu avea o superioritate reală, în accepția autentică a acestor două cuvinte. O sumă oarecare de prosperități banale, atît de comune în viața aristocratică, nu te duce nici la doi pași dincolo de mormînt. Răul făcut puțin cîte puțin de către sclav în folosul stăpînului nu este altceva decît turpitudine. Viciul, cînd se asociază cu crima, declasează. Presupuneți că Domnul de Talleyrand ar fi fost plebeu, sărac și obscur, asociind la imoralitatea lui doar spiritul său de salon — care nu i se poate contesta: nimeni n-ar fi auzit vreodată de el. Lipsiți-l pe Domnul de Talleyrand de următoarele: de calitatea de mare senior care s-a înjosit, de aceea de preot căsătorit și de aceea de episcop degradat, și ce-i mai rămîne? Reputația și succesul lui s-au datorat acestor trei depravări.

Chateaubriand,
Mémoires d'outre-tombe,
Paris, Garnier Frères,
t. VI, pp. 422–429.

Doamna de Coislin era o femeie nespus de impunătoare. La optzeci de ani, ochii ei semeți și dominatori aveau o expresie spirituală și ironică. Doamna de Coislin nu avea nici un fel de studii și era mîndră de asta; trecuse prin secolul voltairian fără să-și dea seama ce se întîmplă; dacă și-a format vreo idee despre el, era aceea că fusese o vreme de burghezi cu darul vorbirii. De obîrșia ei nu vorbea niciodată; era prea distinsă pentru a comite vreun act ridicol: știa foarte bine să frecventeze *oamenii mărunți* fără a se înjosi; totuși, orice s-ar zice, se trăgea din primul marchiz al Franței. Dacă descindea din Drogon de Nesle, ucis în Palestina în 1096; din Raoul de Nesle, conetabil și făcut cavaler de Ludovic al IX-lea; din Ioan al II-lea de Nesle, regent al Franței în timpul ultimei cruciade a lui Ludovic cel Sfînt, Doamna de Coislin declara că este o nerozie a sorții de care nu trebuia socotită răspunzătoare; ea era în chip firesc o făptură de Curte, așa cum alții, mai fericiți, sunt făpturi ale străzii, așa cum ești iapă de rasă sau gloabă de birjă: era neputincioasă în fața acestei întîmplări și n-avea încotro, trebuia să îndure răul pe care i-l hărăzise voia cerului.

Să fi avut Doamna de Coislin legături cu Ludovic al XV-lea? Nu mi-a mărturisit niciodată: admitea totuși că regele o iubise foarte mult, pretindea însă că îl tratase pe regescul îndrăgostit cu reținerea cea mai severă. „L-am văzut la picioarele mele — îmi spunea —, avea niște ochi fermecători și era multă ispită în vorba lui. Într-o zi, mi-a propus să-mi dăruiască o masă de toaletă din porțelan ca aceea pe care o avea Doamna de Pompadour. «Vai, sire — am exclamat —, va fi numai bună să mă ascund sub ea!»."

Printr-o întâmplare curioasă, am găsit masa aceasta de toaletă la marchiza de Coningham, la Londra; o primise de la George al IV-lea și mi-o arăta cu o amuzantă simplitate.

Doamna de Coislin locuia în palatul ei, într-o cameră care dădea sub colonada care corespunde colonadei de la Garde-Meuble. Două marine de Vernet, pe care Ludovic *cel Mult-Iubit* le dăruise nobilei doamne, atârnau pe o veche tapiserie de satin verzui. Doamna de Coislin rămânea în pat până la ora două după-amiaza, într-un pat mare cu perdele din mătase de asemenea verde, în care ședea susținută de perne; un soi de bonetă de noapte pusă cam într-o parte lăsa să se vadă un păr cărunt. Cercei cu diamante montate după moda veche coborau pe umerii halatului ei presărat cu tutun, ca pe vremea elegantelor Frondei. În jurul ei, pe cuvertură, se aflau risipite plicuri de scrisori golite de scrisorile pe care le conținuseră și pe care Doamna de Coislin își însemna gândurile, în toate direcțiile; nu-și cumpăra hârtie, i-o furniza astfel poșta, gratuit. Din când în când, o cățelușă pe nume Lili scotea nasul din așternut, venea să mă latre cinci–șase minute, apoi se întorcea mârâind în cușca stăpânei sale. Asta făcuse timpul din dragostele tinere ale lui Ludovic al XV-lea.

Doamna de Châteauroux și cele două surori ale ei erau verișoare cu Doamna de Coislin: acestea din urmă nu-i stătea în fire, asemenea Doamnei de Mailly, bună creștină plină de pocăință, să răspundă unui om care o insulta, adresîndu-i un nume grosolan, în biserica Saint-Roch: „Prietene, de vreme ce văd că mă cunoşti, roagă-te Domnului pentru mine."

Doamna de Coislin, zgîrcită ca mulţi oameni de spirit, îşi înghesuia banii prin dulapuri. Trăia roasă toată din nişte bănuţi păduchioşi: noroc că oamenii casei aveau grijă s-o uşureze. Cînd o găseam cufundată în calcule încîlcite, îmi aminteau de avarul Hermocrate care, dictîndu-şi testamentul, s-a numit moştenitor pe el însuşi. Totuşi i se întîmpla să invite lume la cină; însă tuna şi fulgera împotriva cafelei care, după părerea ei, nu-i plăcea nimănui şi de care nu se foloseau decît pentru a prelungi mesele.

Doamna de Chateaubriand a făcut o călătorie la Vichy împreună cu Doamna de Coislin şi marchizul de Nesle; marchizul o lua mereu înainte şi avea grijă să se pregătească cine excelente. Doamna de Coislin sosea mai tîrziu şi nu cerea decît o jumătate de livră de cireşe. La plecare, i se prezentau note de plată enorme şi urma scandal mare. Nu voia să plătească decît cireşele; gazda susţinea că, fie că mănînci, fie că nu, obiceiul în hanuri era să plăteşti tot.

Doamna de Coislin şi-a croit un iluminism după voia ei. Lipsa de credinţă o împingea să ia în rîs convingeri a căror superstiţie o înfricoşa. O cunoscuse pe Doamna de Krüdener: misterioasa franţuzoaică nu era iluminată decît sub beneficiu de inventar. N-a plăcut rusoaicei fervente, care la rîndul ei n-a plăcut-o. Doamna de Krüdener a întrebat-o cu pasiune în glas pe Doamna de Coislin: „Doamnă, cine este confesorul dumneavoastră lăuntric?" „Doamnă — a replicat Doamna de Coislin —, eu nu-l cunosc pe confesorul meu lăuntric; eu atîta ştiu: că cel căruia mă spovedesc se află înăuntrul confesionalului." Şi asta a fost tot, cele două doamne nu s-au mai văzut niciodată.

Doamna de Coislin se mîndrea cu faptul că a introdus o noutate la Curte, moda cocurilor flotante. Şi aceasta în ciuda reginei Maria Leszczynska, o femeie foarte pioasă, care se opunea acestei primejdioase inovaţii. Susţinea că odinioară unei persoane de bună condiţie nu i-ar fi trecut niciodată prin cap să-şi plătească medicul. Spunea, protestînd împotriva prisosului de lenjerie de corp la femei: „Treaba asta miroase a femeie parvenită; noi, cele de la Curte, nu aveam decît două cămăşi: le înlocuiam cînd se rupeau; ne îmbrăcam în rochii de mătase, nu aveam aerul unor grizete, ca domnişoarele acestea de acum."

Doamna Suard, care locuia pe rue Royale, avea un cocoş al cărui cîntec, străbătînd prin curţi, o deranja pe Doamna de Coislin. Astfel că i-a scris Doamnei Suard: „Doamnă, puneţi să i se taie gîtul cocoşului dumneavoastră." Doamna Suard i-a trimis înapoi pe mesager cu următorul bilet: „Doamnă, am onoarea de a vă răspunde că n-o să pun să-i taie gîtul cocoşului meu." Aceasta a fost toată corespondenţa. Doamna de Coislin i-a spus Doamnei de Chateaubriand: „Vai, scumpa mea, în ce vremuri trăim! Este vorba totuşi de fata lui Panckouke şi este soţia unui membru al Academiei, ştiai?"

Domnul Hennin, vechi funcţionar la Ministerul de Externe şi plicticos ca un formular, mîzgălea la nişte romane nesfîrşite. Îi citea într-o zi Doamnei de Coislin o descriere: o amantă părăsită, în lacrimi, pescuia melancolic un somon. Doamna de Coislin, care îşi pierduse răbdarea şi căreia nu-i plăcea somonul, l-a întrerupt pe autor şi i-a spus, cu aerul acela al ei serios care o făcea atît de hazlie: „Domnule Hennin, n-aţi putea s-o faceţi pe doamna acesa să prindă un alt fel de peşte?"

Poveştile pe care le înşira Doamna de Coislin nu puteau fi reţinute, căci nu se afla nimic în ele; farmecul lor stătea în mimica, în gesturile, în accentul și în aerul povestitoarei: nu rîdea niciodată. În repertoriul ei se număra și un dialog între *Domnul și Doamna Jacqueminot*, de o perfecțiune neîntrecută. Cînd, în conversația dintre cei doi soți, Doamna Jacqueminot replica: „Dar, domnule *Jacqueminot!*", numele acesta era pronunțat cu un asemenea ton încît te cuprindea un rîs de nestăpînit. Obligată să aștepte să-ți treacă, Doamna de Coislin aștepta cu gravitate, prizînd tutun.

Citind într-un ziar despre moartea mai multor regi, și-a scos ochelarii și a spus, suflîndu-și nasul: „A dat o molimă în animalele încoronate."

În clipa în care era gata să se stingă, se susținea lîngă patul ei că nu mori decît dacă te lași în voia morții; că, dacă ești foarte atent și nu-ți pierzi o clipă din ochi dușmanul, nu mori: „Vă cred — a spus Doamna de Coislin —, mă tem însă că am un moment de neatenție." Și s-a stins.

Chateaubriand,
Mémoires d'outre-tombe,
Paris, Garnier Frères,
t. II, pp. 469–477.

Plin de manii și de apucături originale, Domnul Joubert le va lipsi mereu celor care l-au cunoscut. Avea o putere extraordinară de a-ți cîștiga mintea și inima și, o dată ce-i cădeai în mreje, imaginea lui ți se fixa ca o prezență, ca o idee fixă, ca o obsesie de nealungat. Marea lui pretenție era calmul, și nimeni nu era mai frămîntat decît el: se supraveghea pentru a-și opri emoțiile, pe care le credea vătămătoare pentru sănătate, iar prietenii lui veneau mereu să deranjeze precauțiunile pe care le luase pentru a se simți bine, pentru că nu putea să se împiedice de a fi mișcat de tristețea sau de bucuria lor: era un egotist care se preocupa numai de alții. Ca să-și regăsească puterile, se credea adesea obligat să închidă ochii și să nu scoată o vorbă ceasuri în șir. Numai Dumnezeu știe ce zgomot și ce mișcare se petreceau înăuntrul său în timpul acestei tăceri și al acestui repaus pe care și-l impunea. Domnul Joubert își schimba mereu dieta și regimul, hrănindu-se astăzi cu lapte, mîine cu carne tocată, lăsînd să fie hurducat în trap săltat pe drumurile cele mai pline de hîrtoape, sau cerînd să fie tras la pas, pe aleile cele mai line. Cînd citea, smulgea din cărți filele care îi displăceau. În felul acesta, își făcuse o bibliotecă pentru uzul lui, alcătuită din lucrări închise între coperte prea largi.

Metafizician profund, filozofia sa, printr-o elaborare foarte personală, devenea pictură sau poezie; un Platon cu inimă de La Fontaine, își construise ideea unei perfecțiuni care îl împiedica să încheie ceva. În manuscrisele găsite după moartea lui, spune într-un loc: „Sunt o harfă eoliană care scoate cîteva sunete frumoase, dar care nu execută nici o melodie." Doamna Victorine de Chastenay pretindea *că avea aerul unui suflet care întîlnise din întîmplare un corp și care făcea și el ce putea*: definiție fermecătoare și adevărată.

Chateaubriand,
Mémoires d'outre-tombe,
Paris, Garnier Frères,
t. II, pp. 257–259.

JOUBERT
1754–1824

Villeneuve-le-Roi,
vineri 21 octombrie 1803

Domnului Molé, la Paris.

Aş vrea de asemenea să vă spun cîteva cuvinte despre sărmanul Chateaubriand.

Este sigur că a încălcat în scrierea lui nişte convenienţe importante, şi că pe deasupra puţin îi pasă, crezînd că, fără aceste constrîngeri, talentul lui se manifestă mai deplin.

Este sigur că preferă erorile adevărurilor de care cartea sa abundă, pentru că erorile sunt mai ales ale sale; este autorul lor într-o măsură mai mare.

În privinţa aceasta îi lipseşte o sinceritate pe care n-o ai şi n-o poţi avea decît atunci cînd trăieşti mult cu tine însuţi, cînd te sfătuieşti cu tine, cînd te asculţi şi cînd simţul intim a devenit foarte viu graţie faptului că îl exerciţi şi că te foloseşti de el. Are, ca să zic aşa, toate facultăţile orientate spre exterior, nu le întoarce înăuntrul său.

Nu îşi vorbeşte, nu se ascultă, nu se întreabă niciodată, decît cel mult ca să afle dacă partea exterioară a sufletului său, vreau să spun gustul şi imaginaţia lui sunt mulţumite, dacă gîndirea lui s-a rotunjit, dacă frazele sună bine, dacă imaginile sunt bine pictate etc., negîndindu-se o clipă dacă toate acestea sunt bune la ceva; e cea mai mică dintre grijile sale.

Le vorbește altora, scrie numai pentru ei, nicidecum pentru sine; de aceea aspiră la aprobarea lor mai mult decît la a sa, și de aceea talentul pe care îl are nu-l va face niciodată fericit: temeiul satisfacției pe care ar putea s-o aibă e în afara lui, departe de el, variat, mobil și necunoscut.

Viața lui este altceva. Și-o compune sau, mai bine zis, o lasă să se alcătuiască în cu totul alt fel. Scrie numai pentru alții, trăiește numai pentru el. Nu se gîndește să fie aprobat, ci să se mulțumească pe sine. Ba chiar are o adîncă necunoaștere a ceea ce poate fi aprobat în societate și ceea ce nu.

Nu s-a gîndit în viața lui la asemenea lucru, de care nu vrea să știe. Mai mult: cum nu-și dă osteneala de a judeca pe cineva, presupune că nimeni nu-și face o grijă din a-l judeca. Convins de asta, face cu deplină și neștirbită siguranță tot ce-i trece prin minte, fără să se aprobe sau să se blameze cîtuși de puțin.

Un fond de plictis, care pare să aibă drept rezervor spațiul imens care este vacant între sine și gîndurile sale, îi cere mereu distrageri pe care nici o ocupație, nici o companie nu i le vor oferi vreodată după placul său și pentru care nici o avere n-ar fi îndestulătoare dacă n-ar deveni mai devreme sau mai tîrziu înțelept și cumpănit. Acesta este ceea ce am putea numi la el omul din naștere. Iată-l pe cel făurit de educație.

Se pare că și-a propus sau că i s-a propus de timpuriu, drept termen ultim al ambiției sale, onoarea de a fi un om de Curte. Dacă privești atent, îți dai seama că singura calitate dobîndită care a fost întipărită în el cu putere, și pe care a reținut-o mereu neschimbată, este aceea care l-ar face apt pentru această meserie, o mare circumspecție. Oricît de transparent ar fi prin natură, el este închis în sine din principiu. Nu contrazice, e foarte înclinat să facă un mister din orice. Deși are un suflet deschis, el păstrează nu numai secretele altora (ceea ce oricine este dator să facă), ci și pe ale sale. Cred că în viața lui nu le-a destăinuit nimănui. Totul intră în el și nimic nu iese. El duce menajamentele și practica discreției până la a lăsa să fie jertfit sub ochii săi adevărul, poate uneori chiar și virtutea, fără să le apere. Și-ar pune bucuros pana, dar nu și limba, la îndemâna celei mai frumoase cauze din lume. În sfârșit, chiar în efuziunile și abandonul unei companii intime, el nu-și contrazice prietenii decât cu o repulsie în care se simte rezistența unei deprinderi. Acesta este Chateaubriand în societate.

Adăugați la acestea câteva manii de mare senior, atracția pentru ceea ce este scump, disprețul pentru economie, neatenția la cheltuieli, indiferența la suferința pe care ar putea-o aduce astfel, și chiar la cei pe care îi fericește; incapacitatea de a rezista fanteziilor sale, agravată de nepăsarea în privința consecințelor pe care ele le-ar putea avea, într-un cuvânt, purtarea dezordonată a tinerilor foarte generoși, deși a ajuns la o vârstă la care ea nu mai este scuzabilă. Mai ales cu un caracter care nu-l scuză îndeajuns: născut risipitor, nu s-a născut deloc generos. Această virtute presupune un spirit de reflecție practică, de atenție la alții, de preocupare pentru soarta altora și de detașare de sine, spirit pe care, din cât îmi pare mie, nu l-a primit o dată cu viața și pe care cu atât mai puțin a căutat să-l dobândească.

Joubert, *Œuvres*,
Paris, Didier, 1864,
t. I, pp. 106–109.

CHARLES DE RÉMUSAT
1797–1875

LA FAYETTE

…Orice lucru are o parte rea, binele însuși ne amăgește uneori. Revoluția din America l-a schimbat în rău pe La Fayette; vreau să spun că, inspirîndu-i o îndreptățită încredere în cauza sa, în meritul și în norocul său, ea l-a făcut să creadă că treburile omenești sunt mai lesnicioase decît sunt și că el este pe măsura a tot ce ar fi vrut să întreprindă. Legitimitatea, nevinovăția, simplitatea și, în sfîrșit, reușita revoluției din America, crearea formei extraordinare de guvernămînt care a rezultat, erau numai bune să-l umple de iluzii. A crezut în atotputernicia adevărurilor pe care ea le-a făcut să triumfe. A crezut că revoluțiile se fac cu ușurință. A crezut că este născut pentru a le face și a le conduce.

Poate tuturor oamenilor care s-au dăruit îndelung acțiunii le trebuie iluzii analoge. Mai ales cei care aduc marile înnoiri au nevoie să fie susținuți de un anumit entuziasm. Entuziasmul Domnului de La Fayette era un foc de nestins. Era inteligent, dar în inteligența lui se afla mai multă elevație decît forță, mai multă delicatețe ingenioasă decît pătrundere energică. Înclinat să conceapă lucrurile sistematic și să se comporte deopotrivă, el nu avea acea rațiune ieșită din comun, rațiune care poate nu s-a întîlnit niciodată în deplinătatea ei, aceea care ar realiza, în fapt ca și în idee, alianța politicii cu filozofia. Concepția pe care și-o făcuse despre cauză și despre misiunea lui acționa, așadar, în el aproape ca o credință religioasă; ea îl însuflețea mereu, fără să-l lumineze totdeauna. Ca și credința religioasă, avea primejdiile ei ascunse. Îl făcea să acorde anumitor forme ale ideilor sale, anumitor mijloace de a le realiza, același preț, aceeași valoare, aceeași importanță ca și ideilor cu care le identifica, ceea ce este o formă de idolatrie. Îl îndemna să-și privească principiile ca fiind atît de evidente și atît de sacre încît numai reaua-credință și perversitatea puteau să le respingă. Prin urmare, ar fi putut să-și socotească adversarii ca pe niște pungași care trebuie pedepsiți, sau ca pe niște imbecili care trebuiau salvați cu sila, ceea ce este principiul fanatismului. Și nu încape îndoială că s-ar fi purtat ca un fanatic fără dragostea lui pentru libertate, fără moderația caracterului său, fără respectul lui neabătut pentru umanitate.

Susținut de un concurs fericit de împrejurări, încurajat și, în aceeași măsură, obligat de toate darurile pe care le primise de la natură, și-a propus să exceleze în toate. A vrut să fie, aproape în același timp și mereu la fel de bine, gentilom, cetățean, filozof, patriot, filantrop, războinic, om politic, să fie în fruntea saloanelor, a guvernelor, a adunărilor, a taberelor militare, și, fără a trece cu vederea arta de a plăcea femeilor, să devină și modelul vieții de familie, al vieții intime, drag alor săi ca și publicului, mare în gospodăria lui ca și în mijlocul revoluțiilor. Este o nobilă ambiție și este întotdeauna lăudabil să o concepi, cu riscul de a nu o realiza. Dar aici își găsea locul acel *De ce nu?* al lui La Fayette și, cum se resemna foarte greu și nu-și pierdea curajul niciodată, nu-și pierdea nici speranța.

...Cînd l-am cunoscut, timpul, care nu face pe nimeni mai bun, îl atinsese. A crede neclintit în părerile tale e un lucru frumos, însă riscă să se transforme în înțepenire. Nu trebuie ca spiritul să fie la fel de inflexibil ca și conștiința. E bine ca părerile să dureze, numai că, durînd, încremenesc. Îndrăgostit de nobilul spectacol al rezistenței unui suflet ferm la toate capriciile sorții, atașat cu atît mai mult de antecedentele sale cu cît erau mai contestate, el nu voia să abandoneze din ele nimic; să le renege ar fi semănat prea mult cu retractările celor lași și perverși. Nu voia să fi greșit în nici o privință, de teamă să nu pară că i-au scăzut forțele, de teamă să nu pară că dezertează fie și de la un singur principiu al său; în opiniile pe care le susținuse considera inviolabil atît ceea ce era accesoriu cît și esențialul și apăra lucrurile mărunte cu aceeași înverșunare ca și pe cele mari. În felul acesta își aliena o parte din libertatea lui de spirit și devenea mai inapt să înțeleagă bine o epocă de tranzacții cum este a noastră. Ignora puțin arta aceasta mare, aceea de a face compromisuri. Într-o criză, în clipa unei mari primejdii, veteranul zilelor grele se regăsea, și putea auzi strigătul necesității, înțelege soluția rezonabilă, amîna ideile absolute în favoarea unor idei posibile. Așa se face că, la fel ca toți oamenii de acțiune, se orienta mult mai bine la fața locului. Însă, de îndată ce evenimentele îi dădeau un răgaz, de îndată ce era fără treburi, liber să se dedea reflecțiilor și gusturilor sale, recădea în rutina minții sale și nu mai știa să vadă în adevărata lor proporție niște puerilități, cărora amorul-propriu și imaginația lui le dădeau o importanță exagerată.

Charles de Rémusat,
Mémoires de ma vie,
Paris, Plon, 1959,
t. II, pp. 245–246 și 249.

ROYER-COLLARD

Domnul Royer-Collard impunea celor din jur, domina conversația; cînd era el acolo nimeni nu strălucea, nimeni nu își dădea aere. Asculta puțin, întreba și mai puțin și, deși foarte politicos, chiar într-o măsură ceremonios — cînd plecai de la el te conducea pînă la scară — îți permitea arareori să abordezi un alt subiect decît cel care îl preocupa în acel moment; iar, dacă îți asumai riscul să-l contrazici, tot ce puteai spera să ți se întîmple mai bun era să se considere că n-ai spus nimic; pentru că, dacă din nenorocire contrazicerea ta îl șoca, te zdrobea cu o brutalitate de care singur nu-și dădea seama. Obișnuința de a fi singur, de a reflecta mult, de a fi stăpîn absolut în casa lui, forța naturii și a spiritului său, dar mai ales o neasemuită energie a impresiilor, contribuiau mai mult la felul său de a vorbi decît pretenția de a domina și dorința de a străluci. Așa stînd lucrurile, lumea se acomoda foarte bine cu specia de tiranie din conversația sa; preferai să-l asculți decît să-i răspunzi și, exceptînd cazul că erai obligat să negociezi cu el, caz în care nu-mi pot imagina cum ai fi putut să te descurci, nu erai tentat să-l contrazici și nici măcar să-l frapezi cu un cuvînt sau o idee; și dacă te împingeau păcatele să ai o asemenea ambiție, erai degrabă pus la locul tău și te hotărai să asiști liniștit la spectacolul unic al desfășurării spiritului său.

S-a spus că pentru el celălalt *nu exista*. E adevărat, nu punea nici un preț pe celălalt; nimic din ce i-ai fi putut spune nu părea să străbată pînă la el. Puteai totuși să-i displaci, să-l rănești cu un cuvînt, dar în nici un caz să-l convingi, nici să-l constrîngi să reflecteze la ce-ai spus, cel puțin atunci, pe loc. Acționai imediat asupra senzațiilor lui, nu asupra ideilor; manierele îl frapau mai mult decît ce i se spunea. Îi trebuia timp pentru ca, revenind asupra celor auzite, și fără măcar să recunoască faptul că le-a auzit, să le regăsească, să zic așa, și să-și apropieze prin reflecțiune informația care, pare-se, îi fusese dată. Ideile care nu-i veniseră pe loc nu le dobîndea decît cu încetineala meditației filozofice, căci spiritul acesta lent sălășluia în natura cea mai vie și cea mai impresionabilă. Erau nenumărate lucruri pe care nu le știa, pe care nu le onora nici cu o secundă de atenție; acorda însă întotdeauna importanță celor pe care le remarca el însuși. Pentru el nimic nu era mediocru. Orice preocupare era însemnată de îndată ce era a lui, orice idee era gravă cîtă vreme o gîndise el. Personalitatea lui atotputernică nu se dăruia cu generozitate, dar se comunica deplin oricărui lucru pe care îl atingea. Repet, nu era vorba de orgoliu, sau era un orgoliu atît de natural, atît de spontan, încît unui om inteligent îi era cu neputință să fie șocat. Orice gînd care îl cuprindea îl poseda și atunci el trebuia să se arate la lumina zilei, trebuia ca sentimentul care-l însuflețea să se manifeste, în virtutea unei legi tot atît de irezistibile ca aceea care obligă o forță expansivă să proiecteze în jurul ei tot ce îi stă în cale. Și cum niciodată gîndirea umană n-a mai fost exprimată cu asemenea verva, relief și forță, cu o varietate mai uimitoare de întorsături originale și de imagini neașteptate, cum niciodată o vorbire improvizată n-a reunit într-o măsură mai mare vigoarea și finețea, elevația și căldura, precizia rațiunii și culorile imaginației, stîngaci om ar fi fost acela care ar fi încercat să substituie dialogul acestui incomparabil monolog.

Charles de Rémusat,
Mémoires de ma vie,
Paris, Plon, 1958,
t. II, pp. 17–18.

…Nu suportă cu deosebire ca valoarea intelectuală şi chiar demnitatea morală să fie acuzate de lipsă de abilitate. Astfel că ţine să demonstreze că ele se asociază perfect cu priceperea practică şi cu ingeniozitatea, şi că niciodată ele nu îşi greşesc ţelul din lipsă de mijloace. De aici o anumită înfumurare, care, în materie politică, uşor l-ar fi antrenat să vrea cu orice preţ să concureze oameni ca Talleyrand sau ca Metternich şi, în viaţa obişnuită, la pretenţii puţin vrednice de el. Nu-şi permite cu uşurinţă o inferioritate oarecare şi nu poate admite că este vreun lucru pe care să nu-l ştie. Doamna de Broglie pretindea că indiferent despre ce i-ar vorbi, fie că este vorba de echitaţie sau de scrimă, Guizot declară că s-a ocupat de lucrul acela timp de trei ani. De asemenea, ţine să pară întotdeauna bine informat, dă drept ale sale noutăţile auzite de la alţii: uneori mi-a recomandat în timpul zilei să consider certă o ştire, de altfel ştiută de toată lumea, pe care i-o relatasem de dimineaţă. Nu-i place deloc să se observe că ignoră vreun lucru. Ultimul lui gînd este să-şi manifeste mirarea pentru vreun lucru. Mania aceasta derivă dintr-un anumit ideal, elevat însă imaginar, pe care şi l-a făcut despre sine; nu vrea să fie mai prejos de nimeni şi de nimic, şi afectează pînă şi darurile pe care le are, precum şi sentimentele sale cele mai adevărate. Este fanfaronul calităţilor sale. Nevoia aceasta îl duce de la etalare la simulare şi, la realitatea calităţilor sale, adaugă ficţiunea unor merite de care s-ar putea lipsi. Joacă personajul omului complet.

Cînd descoperi la el acest gust al ostentaţiei, îţi pierzi puţin din încrederea în el şi începi să te îndoieşti pînă şi de calităţile pe care i le ştii adevărate. Să ne grăbim să spunem că, avînd un suflet tare şi o minte puternică, este în stare să-şi ia rolul în serios, să acţioneze ca şi cînd ar avea ce-i lipseşte, să-şi aroge, din amor-propriu, calităţile pe care pretinde că le are, mai ales în probleme şi în împrejurări grave. Este un şarlatan cu motive înalte, care începe prin a se preface, dar care îşi susţine prefăcătoria şi face din ea ceva autentic, un impostor care ar merge pînă la martiriu.

Lucrul acesta e adevărat mai ales cînd este vorba de a juca rolul demnităţii şi al forţei. Un nobil orgoliu îl împiedică să se oprească pe calea pe care a intrat din bravadă. Reuşeşte mai puţin cînd afectează alte feluri de merit. Astfel, de pildă, nu încape îndoială că este capabil de afecţiune, chiar de o anume tandreţe, dar are pretenţia că e apt de sentimente foarte vii şi foarte profunde, şi vrea în acelaşi timp să-i fie admirat calmul pe care îl arată cînd suferă de durerile sufletului. De fapt, calmul acesta este în natura sa. Nu îi este greu să se stăpînească, neîncetînd vreodată să se domine. Greşeala lui este de a vrea să fie ceea ce este mai mult decît este, de exemplu iubitor şi sensibil: de ce nu se mulţumeşte să fie afectuos şi bun? Căci este bun, îi pasă de oameni; este serviabil, simte dorinţa de a fi amabil cu prietenii săi şi de a se ocupa de ei. Se simte însă prea bine un mic exces de calcul, deliberarea în toate, afectarea de a rezolva orice; iar ca să-i ceri sacrificii adevărate ar fi să te înşeli. Dar cui să i le ceri? Dacă te-ai găsi prea direct în calea ambiţiei sau a orgoliului său (ceea ce este destul de greu, pentru că ambiția și orgoliul său se înalță într-un zbor prea înalt ca să întîlnească multă lume în drumul său), n-ar trebui să te lași în seama acestei bunăvoințe totodată naturale și simulate.

Charles de Rémusat,
Mémoires de ma vie,
Paris, Plon, 1958,
t. I, pp. 443–444.

Cînd l-am cunoscut, lui Benjamin Constant puțin îi mai rămăsese din vestita lui conversație, care lăsase atîtea amintiri contemporanilor Doamnei de Staël. Barante, care a participat mult la aceste conversații și care, cu o bunăvoință și o bunătate pe care Constant nu le avea, amintea, stînd de vorbă, de amărăciunea lapidară a redactărilor sale, mi-a vorbit adesea de farmecul atrăgător și picant al relației intelectuale cu el, cu douăzeci de ani în urmă. Cînd l-am cunoscut, îmbătrînit, blazat, Constant se repeta fără plăcere, nu-și mai dădea osteneala de a gîndi ceva nou. Era, în toată puterea cuvîntului, peiorativ. Oamenii partidei pe care o alesese nu aveau gustul dezinteresat pentru spirit care stimulează și susține. Constant se mulțumea să le servească resturile spiritului său, iar discursurile de la tribună nu erau decît niște repetări inteligente și facile, presărate cu mici răutăți uzate. „Este o tîrfă — spunea Barante — care a fost cîndva frumoasă și care își isprăvește zilele la spital."

Uscăciunea lui batjocoritoare, ironia rece, egoismul sceptic pe care l-a pus și în afecțiunile sale, puținul temei pe care îl puteai pune în relațiile cu el, condescendențele sale pentru niște păreri mai prejos decît spiritul său, în sfîrșit o dezordine destul de meschină în viața lui și niște afaceri nereușite provenind din pasiunea pentru joc și din delăsarea lui au dăunat mult reputației sale. Nu era nici iubit, nici stimat, deși nu se putea invoca împotriva lui nimic deosebit de serios, iar în reaua-voință care îl urmărea se aflau destule urme din obișnuita ranchiună a mediocrității împotriva spiritului. În ciuda faptului că s-a comportat bine în timpul Revoluției, că a acceptat și a sprijinit de la bun început restabilirea monarhiei, oamenii de ordine nu-i purtau prea multă recunoștință. Într-o dimineață — era, dacă nu mă înșel, 1 august [1830] —, ne-am dus devreme la el cu Guizot și Broglie, pentru a-l convinge să împiedice o eventuală demonstrație antiorléanistă. Era încă în pat, s-a ridicat cu tot soiul de aparate dezagreabile care greu se potriveau cu sprinteneala unei zile de revoluție. A cerut să-i fie adusă litiera. Trebuia să ne ducem la Domnul de La Fayette pentru a-l împiedica să dea curs republicanismului său. „Ah, La Fayette — a spus Constant cu amărăciune —, omul ăsta e în stare să lase Parisul în foc și în sînge o dimineață întreagă pentru a avea onoarea de a-l salva după-amiază!“ A adus servicii. S-a creat pentru el un post bun, nou-nouț, de președinte al Consiliului de stat, iar regele i-a dat cu ce să-și plătească datoriile. Reputația lui n-a sporit nici așa, suferea din pricina asta, și stabilirea unui guvern după voia lui nu i-a adus nici mulțumire, nici onoare. Se simțea din pricina aceasta iritat, dar mai ales mîhnit. Cînd s-a format guvernul Laffitte, a sperat să devină ministru al instrucțiunii publice; i-a fost preferat Mérilhou, care nu era decît un animal vorbitor. L-a atacat la tribună, numindu-l un ministru novice. Camera nu l-a luat deloc în seamă. Academia, care trebuia să aleagă pe cineva în locul contelui de Ségur, l-a preferat pe Viennet lui Constant, iar Royer-Collard i-a spus fără menajamente: „Să fiți sigur, domnule, că Academia n-a pus nici o clipă în cumpănă talentul domnului Viennet cu al dumneavoastră.“ Constant a fost atît de afectat încît, vorbind la Cameră, a făcut aluzie la cauzele bine cunoscute ale tristeții sale. Era suferind, în pragul unei boli grave, nici măcar nu s-a știut despre asta. N-a venit nimeni să-l viziteze; a zăcut și a murit neștiut, asistat numai de bătrîna lui soție, o nobilă germană foarte vulgară. Moartea lui a surprins pe toată lumea. Însă atenția publică, care a lipsit ultimelor sale zile, s-a reînsuflețit pentru înmormîntarea lui. Existau temeri de o demonstrație populară, o acțiune în forță a tinerimii pentru a-l duce cu forța la Panteon. Eu făceam parte, împreună cu Berryer, care era acolo o apariție ciudată, din delegația Camerei însărcinată să urmeze convoiul funebru. Era mulțime mare și o mare desfășurare de forțe ale gărzii naționale. Capul cortegiului a intrat cu sicriul în micul templu protestant de pe strada Saint-Antoine și, în timp ce noi ascultam foarte preocupați un discurs al pastorului Coquerel, am auzit afară un mare tumult. Chipurile s-au lungit; Carbonnel a ieșit, a restabilit puțină ordine: amatorii de Panteon au fost ținuți la respect, iar noi ne-am dus liniștiți la cimitir, care a fost năpădit de mulțimea cocoțată pe morminte. S-au rostit discursuri, a fost oarecare zarvă, nimic serios. Moartea lui Constant a fost la fel de tristă ca și viața lui.

Charles de Rémusat,
Mémoires de ma vie,
Paris, Plon, 1959
t. II, pp. 422–423.

BENJAMIN CONSTANT
1767–1830

JULIE TALMA

Îmi cereți să vă vorbesc despre prietena pe care am pierdut-o, și pe care o regretam mereu. Îmi impuneți o sarcină pe care o voi împlini cu bucurie. Julie a lăsat în inima mea impresii adînci, iar a-mi reaminti de ele îmi inspiră o plăcere amestecată cu tristețe.

Nu mai era tînără cînd am întîlnit-o prima oară; vremea furtunilor trecuse pentru ea. Între noi n-a fost decît prietenie. Numai că, așa cum li se întîmplă adesea femeilor pe care natura le-a înzestrat cu o sensibilitate adevărată și care au simțit în viață emoții aprinse, prietenia ei avea ceva tandru și pasionat care îi dădea un farmec special.

Spiritul îi era cumpănit, cuprinzător, întotdeauna picant, uneori adînc. O rațiune de aleasă calitate o îndrumase către opiniile sănătoase pe care le-a avut, și la care a ajuns așa, mai mult decît printr-o examinare atentă. Iar părerile și le dezvolta cu forță, le susținea cu vehemență. Poate nu spunea de fiecare dată tot ce era de spus în favoarea a ceea ce voia să demonstreze; dar nu recurgea niciodată la un raționament fals, și avea un instinct infailibil în descoperirea oricărei specii de sofism.

Prima jumătate a vieții îi fusese prea agitată ca să fi putut aduna o mare cantitate de cunoștințe; însă, prin rectitudinea judecății ei, a suplinit într-un fel ceea ce nu învățase. A aplicat istoriei cunoașterea oamenilor, pe care o dobîndise în societate; şi citirea cîtorva istorici o pusese în situaţia de a discerne dintr-o privire motivele secrete ale acţiunilor publice şi toate meandrele sufletului omenesc.

Cînd o revoluţie memorabilă a făcut să se nască în mintea majorităţii francezilor speranţe care au fost multă vreme înşelate, ea a îmbrăţişat această revoluţie cu entuziasm şi şi-a urmat cu bună-credinţă impulsiunile inimii şi convingerile minţii. Au cuprins-o toate gîndurile nobile şi generoase, fără să-şi dea seama de piedici şi de disproporţia disperată dintre ideile care trebuiau statornicite şi naţiunea care trebuia să le primească. O naţiune şubrezită prin excesul de civilizaţie, devenită vanitoasă şi frivolă prin educaţia dată de spiritul arbitrar, şi la care chiar luminile rămîneau sterpe, pentru că luminile doar luminează calea, dar nu dau oamenilor forţa de a o străbate.

Julie a fost o prietenă pătimaşă a Revoluţiei, sau, pentru a vorbi mai exact, a ceea ce făgăduia Revoluţia. Justeţea spiritului ei o făcea în chip necesar o duşmancă implacabilă a prejudecăţilor de toate felurile şi, în ura ei faţă de prejudecăţi, nu era lipsită de spirit de partid. Femeilor le era aproape imposibil să rămînă neatinse de spiritul de partid; ele sunt întotdeauna dominate de afecţiuni individuale. Uneori, tocmai aceste afecţiuni individuale le sugerează opiniile; alteori, opiniile lor sunt cele care le călăuzesc în alegerea celor cu care se aliază. Dar, chiar şi în acest din urmă caz, cum ele au, prin esenţa lor, nevoie de a iubi, ele resimt curînd pentru cei cu care s-au aliat o afecţiune vie, şi astfel ataşamentul creat la început de opinie reacţionează asupra ei şi o face şi mai violentă.

Dar dacă Julie a avut spirit de partid, chiar acesta nu servea decît să pună mai bine în evidenţă bunătatea naturală şi generozitatea caracterului ei. Nu-i vedea întotdeauna în adevărata lor lumină pe cei care păreau să-i împărtășească opiniile; dar n-a fost niciodată pornită să nu recunoască meritul, să justifice persecutarea inocenței sau să rămînă surdă la nefericire. Ura partidul potrivnic partidului său; se devota însă cu rîvnă și stăruință apărării oricărui om pe care îl vedea asuprit: la vederea suferinței și a nedreptății, sentimentele nobile care se trezeau în ea făceau să tacă orice considerent partizan sau pasional; și, în mijlocul furtunilor politice, în timpul cărora toți au devenit, rînd pe rînd, victime, am văzut-o dînd, prin activitatea și prin curajul ei, tot ajutorul nu numai alor săi, ci și adversarilor persecutați.

Fără îndoială, chiar dacă nu acesta ar fi fost îndemnul inimii sale, era cineva prea luminat ca să nu prevadă că mijloace atît de rele n-aveau cum să ducă la un rezultat avantajos. Cînd vedea că, în favoarea a ceea ce purta numele de libertate, înflorea arbitrarul, ea știa prea bine că libertatea nu se poate niciodată naște din arbitrar. Drept urmare, se uita cu durere cum apărătorii credințelor ei dragi le săpau la rădăcină, sub pretextul de a le face să triumfe, și străduindu-se mai degrabă decît să-l distrugă, să pună mîna ei la rîndul lor pe despotism. Felul acesta de a vedea lucrurile din vremea aceea este un merit pe care trebuie să i-l recunoaștem Juliei cu o atît mai mare recunoștință cu cît este sigur că n-a fost al multora. Toate partidele, cît au durat frămîntările de la noi, s-au considerat moștenitoarele unele altora și, prin asta, fiecare dintre ele a moștenit ura pe care o inspirase mai înainte partidul contrar care îl precedase.

O altă calitate a Juliei este că, așa înflăcărată cum era în opiniile sale, spiritul de partid n-a împins-o niciodată către spiritul de intrigă.

O ferea de asta o mîndrie înnăscută. Cum ne facem întotdeauna un sistem care să se potrivească defectelor noastre, multe femei își imaginează că ele cer posturi, credit, influență pentru prietenii lor doar pentru că le e drag binele. Numai că, fie și admițînd că motivul atît de nobil pe care îl presupun ar fi adevărat, există, în solicitările de acest fel, ceva contrar pudorii și demnității sexului lor; și, chiar și atunci cînd încep prin a nu se gîndi decît la binele public, ele o iau pe o cale care le degradează și le pervertește.

În meseria aceasta este de străbătut prin atîta noroi încît nimeni nu scapă fără să fie stropit. Julie, violentă uneori, n-a fost niciodată intrigantă, nici vicleană. Dorea ca prietenii ei să reușească, pentru că vedea în asta o reușită a principiilor în care credea; voia însă ca ei să-și datoreze lor înșiși succesele și nu unor căi ocolite, care le-ar fi făcut mai puțin măgulitoare și care, făcîndu-i să contracteze, cum se întîmplă cel mai adeseori, angajamente echivoce, i-ar fi abătut din drumul pe care erau datori să-l urmeze. Ar fi riscat totul pentru libertatea, pentru viața lor; n-ar fi făcut însă nici cel mai mic demers pentru a obține pentru ei putere. Ea considera, și pe bună dreptate, că mîntuirea unui popor nu depinde de postul pe care îl ocupă un ins anume; că natura n-a dat în felul acesta nimănui privilegii exclusive; că orice om născut să înfăptuiască binele îl înfăptuiește, oricare i-ar fi rangul, și că un popor care n-ar putea fi salvat decît de cutare sau cutare om ar rămîne nesalvat multă vreme, chiar de acel om, și, mai mult decît atît, n-ar merita osteneala de a fi salvat. Instituirea libertății nu poate fi comparată cu o bătălie. O bătălie, fiind treaba unei zile, poate fi cîștigată prin talentul unui general; însă libertatea, ca să existe, trebuie să-și aibă temelia în națiunea însăși, și nu în calitățile sau în caracterul unui cîrmuitor.

Părerile politice ale Juliei, departe de a-și pierde din vlagă cu vremea, dobîndiseră, spre sfîrșitul vieții ei, și mai multă vehemență. Cum raționa corect, ea, spre deosebire de atîția alții, nu ajunsese la concluzia că, dat fiind că sub numele de libertate se instituiseră succesiv diferite moduri de tiranie, tirania era un bine și libertatea un rău. Nu ajunsese să creadă că Republica poate fi dezonorată pentru că au existat niște ticăloși sau niște proști care și-au zis republicani. Nu adoptase această doctrină bizară care pretinde că, oamenii fiind corupți, trebuie să dai unora dintre ei cu atît mai multă putere; ea simțise, dimpotrivă, că trebuia să li se dea mai puțin, adică, în instituții chibzuit combinate, să fie plasați oameni care să constituie contragreutăți împotriva viciilor și slăbiciunilor lor.

Dragostea ei pentru libertate se identificase cu sentimentele ei cele mai dragi. Pierderea fiului ei mai mare a fost o lovitură care a zdrobit-o; și totuși, chiar înlăcrimată, într-o scrisoare pe care i-o adresa acestui fiu atît de mult regretat, scrisoare care nu era destinată să fie citită, și pe care prietenii au găsit-o, printre hîrtiile ei, după moarte; în această scrisoare, zic, ea exprima o durere aproape egală pentru servitutea patriei sub regimul imperial; vorbea cu cel care nu mai era printre cei vii despre înjosirea celor care încă mai existau, atîta oțel roman se afla în sufletul acesta!

Cine a citit ceea ce am scris despre opiniile Juliei în politică și-ar putea închipui că abdicase de la grația și farmecul sexului ei pentru a se dedica pe de-a-ntregul unor asemenea lucruri; este ceea ce fără îndoială s-ar fi întîmplat dacă ea s-ar fi dăruit politicii din calcul, ca să se facă remarcată și să obțină considerație și influență; dar, așa cum am spus de la bun început, ea datora tot ce era naturii, și în felul acesta nu și-a cîștigat nici una dintre calitățile ei în detrimentul alteia.

Exact aceeași femeie, a cărei logică era exactă și riguroasă cînd vorbea despre marile subiecte privitoare la drepturile și la demnitatea speciei umane, avea veselia cea mai picantă, gluma cea mai ușoară:

nu spunea vorbe frapante, care să poată fi reținute și citate în sine, și, după mine, acesta era încă un farmec al ei. Vorbele memorabile de genul acesta au neajunsul că omoară conversația; sunt, ca să zic așa, niște focuri de armă trase în ideile altora și care le ucid. Cei care spun asemenea vorbe de duh au aerul că stau la pîndă și că spiritul lor nu lucrează decît pentru a pregăti un răspuns neprevăzut care, stîrnind rîsul, deranjează șirul ideilor și produce întotdeauna un moment de tăcere.

Nu aceasta era maniera Juliei. Ea îi punea în valoare pe ceilalți tot atîta cît și pe ea; discuta și glumea în aceeași măsură pentru ei și pentru ea. Expresiile ei nu erau niciodată căutate; sesiza în chip admirabil adevăratul punct important al tuturor spuselor, fie ele serioase ori frivole. Spunea întotdeauna ceea ce era de spus și îți dădeai seama în compania ei că justețea ideilor este tot atît de necesară glumei cît poate fi rațiunii.

Dar ceea ce o distingea chiar mai mult decît conversația erau scrisorile. Scria cu o extremă ușurință și îi plăcea să le scrie. Anecdotele, observațiile, reflecțiile profunde, fericitele vorbe de spirit veneau sub pana ei fără efort, și totuși întotdeauna în ordinea cea mai potrivită pentru a le pune în valoare unele prin altele. Stilul ei era pur, precis, rapid și ușor: și, deși se susține că talentul epistolar aparține mai ales femeilor, îndrăznesc să afirm că nu există aproape nici una care să poată fi comparată, în privința aceasta, cu Julie. Doamna de Sévigné, căreia n-o să-i contest superioritatea în genul acesta, este mai interesantă prin stilul decît prin ideile ei; ea zugrăvește cu multă fidelitate, vioiciune și grație; însă cercul ideilor sale nu este foarte întins. Curtea, societatea, caracterele individuale și, în materie de opinii, în cel mai bun caz cele mai acceptate, cele mai la modă; acestea sunt limitele pe care nu le depășește niciodată. În scrisorile Juliei se află mai multă lucrare a minții; se avîntă adesea într-o sferă mai vastă; vederile ei sunt mai generale; și cum este mereu liberă de orice calcul, de orice pedanterie, de orice emfază, cum totul este natural, spontan, neprevăzut, observațiile generale pe care le exprimă într-un șir, pentru că-i vin în minte și nu pentru că le căuta, dau fără îndoială corespondenței sale un merit în plus.

Aproape toate femeile se pricep să vorbească despre dragoste: e ceea ce e mai important în viața lor; aplică iubirii întregul lor spirit de analiză și acea finețe de idei cu care au fost dăruite de natură ca să le despăgubească de lipsa lor de forță fizică. Dar pentru că au un interes imediat, ele n-ar putea să fie imparțiale. Cu cît sufletul lor este mai pur, cu atît ele sunt înclinate să dea legăturilor de felul acesta o importanță nu zic exagerată, nu vreau să scandalizez pe nimeni, totuși în contrast cu starea necesară a societății.

Cred că Julie, cînd era vorba de ea, nu era mai imparțială decît oricare altă femeie; însă ea măcar recunoștea că este nedreaptă, se arăta de acord. Știa că această înclinare imperioasă, starea naturală a unui sex, nu este decît febra provocată de celălalt; ea înțelegea și mărturisea că femeile care s-au dăruit și bărbații care le-au obținut darul sunt într-o poziție exact inversă.

Doar cînd ajung la vremea căreia i se zice înfrîngerea lor femeile încep să aibă o țintă precisă, aceea de a-și păstra amantul pentru care au făcut ceea ce li se pare fără îndoială un mare sacrificiu. Bărbații, dimpotrivă, ajunși la aceeași vreme a vieții, încetează să mai aibă un țel: vechea lor țintă este acum o legătură. Nu este de mirare că doi oameni puși într-o relație atît de inegală ajung curînd să nu se mai înțeleagă;

iată de ce căsătoria este un lucru admirabil: în locul unui scop care nu mai există, ea aduce cu sine interese comune care dăinuie mereu.

Julie detesta seducția; se gîndea pe bună dreptate că șireteniile, calculele, minciunile pe care ea le cere pervertesc în aceeași măsură ca minciunile, calculele, șireteniile folosite pentru a servi orice alt gen de egoism; însă, peste tot unde vedea buna-credință, ea scuza nestatornicia, pentru că o știa inevitabilă, știa că nu poți dejuca legile naturii acoperindu-le cu nume de ocară. Julie vorbea, așadar, despre iubire cu toată delicatețea și grația unei femei, însă cu înțelegerea și cu echilibrul unui bărbat. Am văzut-o nu o dată între doi îndrăgostiți, confidentă a suferințelor lor reciproce, am văzut-o consolînd, cu o simpatie îndemînatică, pe femeia care își dădea seama că nu mai este iubită, arătîndu-i bărbatului mijlocul de a produce cît mai puțină durere cu putință, și făcîndu-le astfel bine amîndurora.

Julie nu avea credințe religioase, și uneori am fost surprins gîndindu-mă că, deși înzestrată cu o sensibilitate profundă, un entuziasm sincer pentru tot ce e nobil și mare, nu simțea deloc nevoia să recurgă la acel ceva supranatural care ne ajută să îndurăm suferința pe care ne-o pricinuiesc oamenii și ne consolează de faptul că suntem siliți să-i disprețuim; însă educația ei, societatea care o înconjurase din prima tinerețe, legăturile strînse cu ultimii filozofi ai secolului al optsprezecelea o făcuseră inaccesibilă la toate temerile și la toate speranțele de această natură. Era singura privință în care a abjurat obiceiul ei de a decide singură și a îmbrățișat păreri ale altora, primite ca atare. Sunt departe de a considera necredința ca pe o greșeală; numai că o asemenea convingere nu mi se pare motivată de nimic, și, la un ateu, afirmarea ei mi se pare că anunță un mare viciu de raționament. Oamenii cuvioşi pot fi îndemnaţi la asta de nevoile imaginaţiei sau ale inimii, iar spiritul lor se poate adapta acestor nevoi fără să se falsifice; însă omul care crede că a ajuns, prin raţionament logic, să respingă fără şovăială orice idee religioasă, mi se pare a fi necesarmente un spirit fals.

Lipsa de credinţă a Juliei era, de altfel, mai mult o impresie rămasă din copilărie decît o convingere raţională, iar rezultatul a fost că necredinţa i s-a instalat într-un colţ al capului, aşa cum şi religia se instalează în capul multor oameni, adică fără să exercite nici o influenţă asupra restului ideilor sau al conduitei, ci doar stîrnind în ea o iritaţie destul de aprinsă cînd era contrazisă în acest punct.

Am văzut această necredinţă măsurîndu-se cu încercarea cea mai sfîşietoare. Fiul cel mai tînăr al Juliei a căzut pradă unei boli de plămîni care l-a dus cu încetul la moarte; ea l-a îngrijit aproape un an, însoţindu-l din oraş în oraş, sperînd mereu să dezarmeze implacabila natură, căutînd climate mai blînde sau medici mai pricepuţi. Toată dragostea ei se concentrase asupra acestui ultim copil al ei. Pierderea primilor doi i-l făcuse şi mai drag. Dragostea de mamă luase locul la ea oricăror altor pasiuni; totuşi, în mijlocul acestor nelinişti, incertitudini, deznădejdi, nicicodată religia nu i s-a înfăţişat spiritului decît ca o idee inoportună şi, ca atare, duşmană; se temea ca nu cumva băiatul ei să nu fie chinuit cu spaime imaginare; şi, într-o situaţie care ar fi trebuit, din cît se pare, s-o facă să adopte aproape orbeşte consolările cele mai improbabile şi speranţele cele mai vagi, direcţia pe care ideile ei o luaseră, mai puternică decît nevoile inimii, nu i-a îngăduit o clipă să considere făgăduinţele religiei decît drept un mijloc de dominaţie şi un pretext de intoleranţă. Nu mă pot împiedica aici să reflectez la răul pe care îl fac religiei şi oamenilor în suferință spiritul dominator și intoleranța dogmatică. Cine n-ar crede, cînd durerea a pătruns în cutele cele mai ascunse ale sufletului, cînd moartea ne-a dat lovituri ireparabile, cînd toate legăturile par zdrobite între noi și ceea ce iubim; cine n-ar crede, zic, că un glas care ne-ar vesti o reunire nesperată, făcînd să țîșnească din tenebrele veșnice o lumină neașteptată, smulgîndu-i sicriului pe cei fără de care n-am putea trăi, și pe care credem că nu-i vom mai revedea niciodată, n-ar trebui să stîrnească decît bucurie, recunoștință și asentiment? Însă atunci cînd consolatorul se transformă în stăpîn, poruncește, amenință, impune dogma în vreme ce ar fi trebuit să lase credința să încolțească în sînul speranței, atunci rațiunea se revoltă, dragostea, descurajată, se închide în sine, iar îndoiala, de care începeam să ne dezbărăm, renaște tocmai pentru că ni s-a comandat credința. Aversiunea pe care le inspiră spiritelor independente este unul dintre inconvenientele formelor religioase, prea rigide și prea exclusive. Ele dăunează celor care le adoptă, pentru că îngustează și falsifică ideile; ele dăunează și celor care nu le adoptă, pentru că îi privează de o sursă rodnică de idei mîngîietoare și de sentimente care i-ar face mai buni și mai fericiți.

S-a spus adesea că lipsa de credință este semnul unui suflet sec, și credința religioasă semnul unui suflet blînd și iubitor. Nu vreau să neg această regulă în general. Mi se pare greu să fii cu desăvîrșire mulțumit de lumea aceasta fără să ai un spirit îngust și o inimă stearpă; și, cînd nu ești mulțumit de lumea aceasta, ești foarte aproape de a dori și de a spera o altă lume. Există, în caracterele profunde și sensibile, o nevoie vagă pe care numai religia o mulțumește, iar nevoia aceasta este atît de strîns legată de toate afecțiunile elevate și delicate, încît cel care n-o simte este în mod aproape infailibil lipsit de un număr preţios de sentimente şi de idei. Julie era totuşi o excepţie remarcabilă de la această regulă. Se găsea în inima ei melancolie, şi tandreţe în adîncul sufletului. Dacă n-ar fi trăit într-o ţară în care religia fusese multă vreme o putere ostilă şi agresivă şi unde singur numele ei deştepta amintirea unor persecuţii şi a unor acte de barbarie, putem să ne închipuim că imaginaţia ei ar fi luat o direcţie cu totul diferită.

Moartea ultimului fiu al Juliei a fost cauza propriei sale morţi şi semnul unei stingeri pe cît de manifestă, pe atît de rapidă. Lovită de trei ori în mai puţin de trei ani de o nenorocire de felul acesta, n-a putut rezista acestor şocuri dureroase şi repetate. Sănătatea ei, adesea şovăielnică, păruse că luptă împotriva naturii atîta vreme cît o susţinuse speranţa sau cît îngrijirile pe care nu i le-a precupeţit fiului ei pe moarte au însufleţit-o; cînd a văzut că nu mai poate fi de folos nimănui, puterile au abandonat-o. S-a înapoiat la Paris, bolnavă, şi, chiar în ziua sosirii ei, toţi medicii şi-au dat seama că nu se mai vindecă. Boala ei a durat cam trei luni. De-a lungul lor n-a existat nici cea mai mică speranţă. Fiecare zi era marcată de cîte un simptom care nu lăsa nici o resursă prieteniei, avidă să se amăgească, şi fiecare a doua zi adăuga la primejdia de ieri. Julie a fost singura care a părut că ignoră această primejdie. Natura răului de care suferea favoriza, din cît se zice, asemenea iluzii; dar caracterul ei a contribuit neîndoielnic mult la aceste iluzii fericite; spun fericite, pentru că nu mă pot pronunţa cu certitudine asupra temerilor pe care o moarte sigură i le va fi inspirat. Niciodată această idee nu s-a prezentat într-o manieră pozitivă şi directă spiritului ei; cred însă că ar fi resimţit o durere vie şi profundă: poate ideea aceasta va produce mirare. Lipsită de copiii ei, însingurată pe pămînt, avînd în acelaşi timp un suflet energic, de bună seamă inaccesibil fricii, şi un suflet sensibil pe care atîtea pierderi n-ar fi sfîşiat cum să nu-l fi sfîşiat, putea ea să regrete viaţa? Nu mă îndoiesc că, dacă forţele ei fizice ar fi rezistat mai bine durerii sale morale, s-ar fi gîndit cu oroare la drumul sumbru şi solitar care îi rămînea de străbătut. Însă, ameninţată ea însăşi în clipa în care îi dispăruseră toate fiinţele pe care le iubea, ea n-a avut, ca să zic aşa, timpul de a se lăsa pradă regretelor sale. A fost obligată prea în pripă să se ocupe de ea pentru ca alte gînduri să continue să-şi stăpînească sufletul: boala ei i-a servit într-un fel de consolare, iar natura, ca printr-un instinct, a dat înapoi în faţa nimicirii care înainta şi a legat-o de viaţă.

În ultimele săptămîni care i-au precedat moartea, părea cuprinsă de o mie de proiecte care presupuneau un lung viitor; detalia cu interes planurile ei de rostuire, de relaţii sociale, de avere; îngrijirile prietenilor ei o înduioşau; se mira ea singură de a se simţi din nou legată de viaţă. Pentru cei care o înconjurau era o durere mai mult, o durere cu atît mai amară cu cît nici o urmă a ei nu trebuia să se vadă pe chipurile noastre. Ea dispunea în vorbirile ei de un lung şir de ani, cînd abia dacă-i mai rămîneau cîteva zile. În spatele himerelor cu care imaginaţia ei părea să se hrănească, parcă vedeai moartea surîzînd ironic.

Îmi reproşam uneori prefăcătoria mea complice. Sufeream de bariera pe care o înălţa între noi această neîncetată constrîngere. Mă acuzam că, amăgind-o fie şi pentru a-i îndulci ultimele clipe, păcătuiam împotriva prieteniei. Mă întrebam dacă adevărul nu este o datorie; dar care ar fi fost oare rezultatul unui adevăr pe care Julie se temea să-l audă?

Am spus deja că cercul ideilor ei nu se întindea dincolo de hotarele acestei vieţi. Pînă şi în nefericirile ei personale, moartea n-o lovise niciodată decît ca un accident inevitabil, asupra căruia era de prisos să insiști. Pierderea copiilor, sfâșiindu-i inima, nu-i schimbase nimic din orientarea spiritului. Când simptome pe care le putea ușor recunoaște, pentru că le observase în cursul lungii maladii a ultimului ei fiu, o luminau subit asupra stării sale, chipul ei se umbrea; însă respingea această impresie; nu vorbea de ea decât pentru ca să sugereze pe ocolite prietenilor să o ajute să o îndepărteze. În sfârșit, ceasul cel greu a sosit. De câteva zile, slăbiciunea ei sporise cu o iuțeală tot mai mare; fără însă a avea vreo influență asupra limpezimii ideilor sale, nici asupra originalității lor. Boala ei, care păruse în câteva rânduri să-i fi modificat caracterul, n-a avut aceeași putere asupra spiritului ei. Cu două ore înainte de a muri, vorbea cu interes despre lucrurile care o preocupaseră întreaga ei viață, iar reflecțiile ei puternice și profunde asupra degenerării speciei umane atunci când se află asupriță de despotism erau amestecate cu glume picante asupra indivizilor care s-au distins cel mai mult pe acest drum al degradării. Moartea a venit să pună capăt exercitării atâtor facultăți pe care suferința fizică nu putuse să le slăbească. Chiar în timpul agoniei, Julie și-a păstrat toate facultățile mintale. Nemaiputând să vorbească, ea indica prin gesturi ajutoarele care credea că îi mai pot fi date. Îmi strângea mâna în semn de recunoștință. În felul acesta s-a stins.

Benjamin Constant,
Lettre sur Julie,
Paris, Garnier, 1955, pp. 223–243.

SAINTE-BEUVE
1804–1869

În momentul cînd apărea, scînteietoare, sub Consulat, o vedem imediat înconjurată, admirată și iubită cu pasiune. Lucien, fratele Consulului, este primul personaj istoric care o iubește (pentru că nu pot să-l pun la socoteală pe Barrère, care o cunoscuse copilă, demult). Lucien iubește, nu este respins, nu va fi niciodată primit. Iată nuanța. Așa se va întîmpla cu toți cei ce se vor grăbi atunci și cu toți cei ce-i vor urma. Am văzut nu demult, în palatul răposatului rege al Olandei, la Haga, o foarte frumoasă statuie a Evei. Eva, în prima floare a tinereții sale, se află în fața șarpelui, care îi arată mărul: îl privește, se întoarce pe jumătate spre Adam, are aerul că se sfătuiește cu el. Eva se află în acest extrem moment de inocență cînd te joci cu pericolul, cînd stai de vorbă în șoaptă cu tine sau cu un altul. Ei bine, acest moment de nehotărîre, care la Eva a durat scurt timp și s-a sfîrșit prost, a început adesea și s-a prelungit cu nenumărate ocolișuri în tinerețea strălucitoare și uneori imprudentă de care vorbim; însă de fiecare dată a fost reținut la timp și dominat de un sentiment mai puternic, prin n-aș ști să spun ce secretă virtute. Femeia aceasta tînără, în fața pasiunilor pe care le stîrnea și pe care le ignora, avea imprudența, încrederea, curiozitatea unei fetițe sau ale unei fete de pension. Mergea către primejdie zîmbind, cu siguranță de sine, cu un soi de caritate, semănînd cumva cu acei regi preacreştini din vremile vechi care, în săptămîna mare, se duceau la anumiţi bolnavi să-i vindece. Nu se îndoia că face bine ce face, nici de dulcea ei magie, nici de virtutea ei. Aproape că voia să-ţi rănească întîi inima, pentru a-şi prilejui apoi plăcerea şi miracolul de a te vindeca. Cînd plîngeai sau te arătai iritat, îţi spunea cu o exasperantă clemenţă: „Vino, şi te voi vindeca." Şi a şi reuşit să-i vindece pe cîţiva, pe cei mai mulţi. Toţi prietenii ei, cu foarte puţine excepţii, au fost la început îndrăgostiţi de ea. Avea mulţi prieteni şi i-a păstrat aproape pe toţi. Domnul de Montlosier îi spunea într-o zi că ar putea declara ca Cidul: *Cinci sute dintre ai mei prieteni*. Era cu adevărat o magiciană în arta de a converti pe nesimţite dragostea în prietenie, lăsîndu-i acesteia întreaga floare, întregul parfum al primului sentiment. Ea ar fi vrut ca toate să rămînă veşnic în *aprilie*. Inima ei rămăsese acolo, în acea primăvară foarte timpurie cînd livada e acoperită de flori albe şi încă n-are frunze.

Aş putea povesti aici, din amintire, multe lucruri, dacă pana mea ar şti să fie destul de uşoară pentru a trece peste aceste flori fără să le veştejească. Noilor săi prieteni (cum voia uneori să-i numească), Doamna Récamier le vorbea adesea şi cu plăcere despre anii de demult şi despre oamenii pe care îi cunoscuse. „Este un fel — spunea ea — de a-i da prieteniei un trecut."

Relaţia ei cu Doamna de Staël, cu Doamna Moreau, cu cei răniţi şi cu cei înfrînţi a aruncat-o curînd în opoziţie faţă de Imperiu, dar a existat un moment cînd încă nu-şi luase o culoare anume. Fouché, văzînd această tînără putere, a avut ideea să-şi facă din ea un instrument. La început, a vrut s-o introducă pe Doamna Récamier ca doamnă de onoare în casa imperială; nu-i era pe plac nobilimea şi ar fi vrut să aibă la Curte pe cineva influent și devotat. Dar ea n-a vrut să accepte acest rol. Curînd a început să facă parte din opoziție, mai ales prin prietenii ei și prin ideea pe care și-o făcea lumea despre ea.

Nu era încă în această situație într-o zi în care lua cina la una dintre surorile lui Bonaparte. Intenția fusese de a-i prilejui o întîlnire cu Primul Consul; acesta chiar se afla acolo. La masă, ea urma să fie așezată alături de el; însă, printr-o greșită înțelegere care a avut loc în momentul în care urmau să se așeze, ea s-a găsit așezată alături de Cambacérès, căruia Bonaparte i-a spus, glumind: „Ei bine, consule Cambacérès, mereu alături de cea mai frumoasă!"

Tatăl Doamnei Récamier, Domnul Bernard, lucra la poștă și era regalist; a fost compromis sub Consulat, arestat și încarcerat. Ea a aflat asta imediat, avînd ca invitată la cină pe Doamna Bacciochi, sora lui Bonaparte. Aceasta a promis să facă totul pentru a-l face pe consul să se intereseze de acest caz. După dineu, Doamna Récamier a ieșit și a dorit să-l vadă pe Fouché, care a refuzat s-o primească, „de frică să nu mă las emoționat — spunea el —, și anume într-o afacere de stat". Doamna Récamier a dat fugă să o găsească, la Teatrul Francez, pe Doamna Bacciochi, care era cu sora ei Paulina, cu totul preocupată, aceasta din urmă, de casca lui Lofon: „Uitați-vă și voi — spunea — ce rău e pusă casca aceasta, cum stă într-o parte!" Doamna Récamier stătea pe jăratic; Doamna Bacciochi voia să rămînă pînă la sfîrșitul tragediei, poate din cauza surorii sale Paulina. Bernadotte era în lojă; a observat aerul schimbat al Doamnei Récamier; i-a oferit brațul, ca s-o conducă și pentru a-l vedea el însuși imediat pe consul. Din acest moment datează viul sentiment al lui Bernadotte pentru ea: n-o cunoscuse mai înainte. A obținut eliberarea tatălui. Ceea ce se spune în privința aceasta în *Memorialul de la Sfînta Elena* este inexact. Doamna Récamier nu l-a văzut pe Bonaparte cu acest prilej; cel care a luat asupră-și totul a fost Bernadotte.

Bernadotte a iubit-o, așadar, și a fost unul dintre cavalerii ei. Cavaleri i-au fost și cei din familia Montmorency, întorși atunci din emigrație. Mathieu de Montmorency, care a ajuns mai tîrziu un sfînt, Adrien (devenit duce de Laval), mult mai tîrziu fiul lui Adrien, care era astfel în situația de a fi rivalul tatălui său, toți o iubeau cu patimă. Henri de Laval se întîlnea adesea la ea cu tatăl său, ducele de Laval; rezista și nu se dădea dus, ceea ce îl făcea pe bunul duce să turbeze și, cum era un om de spirit, îi scria Doamnei Récamier în chipul cel mai agreabil din lume: „Fiul meu este el însuși îndrăgostit de dumneavoastră, despre mine știți că sunt; este de altfel soarta celor din neamul Montmorency: Nu mureau toți, dar toți erau răniți."

Doamna Récamier era prima care povestea aceste lucruri: o făceau să zîmbească cu voioșie. A păstrat pînă aproape de sfîrșit rîsul acesta de copil, gestul tinneresc care o făcea să-și ducă batista la gură ca pentru a nu izbucni în rîs. Însă, cît a fost tînără, această copilărie a sentimentelor, îmbinată cu un grațios manej, a provocat mai mult de o dată (putem să ne mirăm?) complicații serioase. Mulțimea aceasta de bărbați atrași și îndrăgostiți nu era la fel de ușor de stăpînit și de eludat ca pacificata dinastie Montmorency. Trebuie să fi existat în jurul ei, în anume ceasuri, destule violențe și răzvrătiri pe care mîinii acesteia gingașe îi era mai apoi greu să le țină în frîu. Jucîndu-se cu pasiunile omenești pe care voia să le farmece și pe care le ațîța mai mult decît și-ar fi închipuit, semăna cu cea mai tînără dintre Grații, pe care ar fi amuzat-o să înhame leii la carul său și să-i stîrnească. Imprudentă ca inocența, cum am spus, îi plăcea primejdia, primejdia altora, dacă nu a ei; și de ce să nu spun și asta? cu jocul acesta riscant și care ușor devenea crud, ea, atît de bună, a tulburat multe inimi; i-a îndurerat profund, fără să vrea, pe unii, nu numai oameni revoltați și acriți, ci și niște biete rivale, sacrificate și rănite fără știrea ei. Este o parte serioasă a lucrurilor pe care, către sfîrșit, caritatea ei a înțeles-o în bună măsură; este o lecție pe care gravitatea supremă legată de nobila ei amintire nu ne interzice s-o pomenim. Cu instinctul ei de puritate și de bunătate cerească, simțea chiar și ea: iată de ce pe ea, atît de admirată și de adorată, n-am văzut-o regretîndu-și tinerețea, nici diminețile ei însorite, nici furtunile, nici măcar pe cele mai înfrumusețate de amintire. Ea nu concepea nici o fericire perfectă în afara datoriei; punea interesul romanului acolo unde îl întîlnise atît de rar, adică înlăuntrul căsătoriei; și de mai multe ori, în zilele ei cele mai frumoase, în mijlocul unei serbări a cărei regină era, sustrăgîndu-se omagiilor, i s-a întîmplat — după propria ei mărturie — să iasă un moment pentru a plînge.

Așa mi-o reprezint în lume și în vîrtej, înainte de retragerea ei. Ar fi de scris despre ea un șir de capitole pe care nu pot nici măcar să le schițez. Unul dintre aceste capitole ar fi acela al relațiilor și al intimității ei cu Doamna de Staël, două influențe strălucitoare atît de distincte, adesea interferente, aproape niciodată rivale, care se completau atît de bine. A fost în 1807, la castelul din Coppet, ca oaspete a Doamnei de Staël, cînd Doamna Récamier l-a văzut pe prințul August de Prusia, unul dintre învinșii de la Jena; ea l-a învins și l-a cucerit la rîndul său, prizonier regal, prin obișnuința destul de brusc și cîteodată stînjenitor. Îl trădau chiar aceste maniere abrupte. Într-o zi, cînd voia să-i spună ceva Doamnei Récamier în timpul unei plimbări călare, s-a întors către Benjamin Constant, care era în compania lor: „Domnule Constant — îi spuse — dacă ați face o mică partidă de galop?" Constant a rîs de această mostră de finețe germană.

Un alt capitol ar trata despre felul ușor în care Doamna Récamier l-a cucerit la Lyon pe bunul Ballanche, care i s-a devotat din prima zi, fără să-i spună vreodată. Încă un alt capitol ar pune în lumină relațiile ei mai puțin simple, mai puțin ușoare la început, dar pînă la urmă atît de bine statornicite cu Domnul de Chateaubriand. Doamna Récamier l-a văzut pentru prima oară la Doamna de Staël, în 1801; l-a revăzut în 1816 sau 1817, în apropierea morții Doamnei de Staël, și tot la ea. Dar acestea n-au fost decît niște simple întîlniri, iar adevărata legătură nu s-a înfiripat decît tîrziu, la Abbaye-aux-Bois, în vremea cînd Domnul de Chateaubriand ieșise din guvern.

Ar mai fi de scris un capitol despre legătura strînsă cu Benjamin Constant, care datează abia din 1814–1815. Scrisorile acestuia, adresate Doamnei Récamier, ar fi de mare ajutor; numai că ele ar fi destul de insuficiente, din punctul de vedere al adevărului, dacă nu le-am adăuga contrapartida, ceea ce scria pentru el singur, cînd pleca de la ea, lucruri pe care multă lume le-a citit și, în sfîrșit, dacă nu s-ar lumina totul prin explicațiile unui moralist, care nu se găsesc de obicei în pledoariile avocatului. Dar aceasta îmi amintește că, în privința acestui subiect, s-a deschis un proces jenant, și mă grăbesc să tac.

Înainte de capitolul consacrat lui Benjamin Constant, ar mai fi de scris și cel asupra călătoriei în Italia din 1813, șederea la Roma, legătura cu Canova, marmura acestuia, care, de data aceasta, pentru a reprezenta frumusețea ideală, n-a trebuit decît să copieze modelul; apoi șederea la Napoli, gazdă de regina Carolina și de Murat. Dar acestea sunt perspective destul de rapide.

Cînd Doamna Récamier a văzut că vine ceasul cînd frumusețea scade și pălește, a făcut ceea ce puține femei știu să facă: n-a luptat; a acceptat cu bun-gust primele semne ale timpului. A înțeles că, după atîtea succese ale frumuseții, singurul mijloc de a mai părea încă frumoasă era de a nu mai pretinde că este. Unei femei care o revedea după ani de zile, și care îi făcea complimente despre chipul ei, i-a răspuns: „Nu, draga mea, n-are rost să-mi mai fac iluzii. Din ziua în care am văzut că nici hornarii de pe stradă nu se mai întorc după mine, am înțeles că a venit sfîrșitul." Avea dreptate. Era sensibilă într-adevăr la orice privire și la orice laudă, la exclamația unui copil sau a unei femei din popor, la fel ca și la declarația unui principe. Trecînd prin mulțime, de pe marginea caleștii sale elegante care înainta încet, ea îi mulțumea fiecăruia pentru admirația lui printr-un semn cu capul și printr-un surîs.

În două epoci, Doamna Récamier a avut de suferit mari încercări ale sorții: prima oară la începutul Imperiului, a doua, în primii ani ai Restaurației. Atunci a fost momentul cînd s-a retras într-un apartament din Abbaye-aux-Bois, în 1819. N-a mai ocupat un loc în lumea vremii decît după ce s-a văzut instalată în acest modest azil, la o margine a Parisului. De acolo dulcele ei geniu, desprins din frămîntări prea complicate, s-a făcut simțit din ce în ce mai mult ca o binefacere. Am putea spune că a perfecționat și a făcut să progreseze arta bunelor relații între oameni: prietenia ca artă care împodobește, înnobilează și dăruiește totul în jurul ei. Spiritul de partid era atunci în culmea violenței sale. Ea dezarma mîniile, îndulcea asperitățile, îți lua brutalitatea și îți inocula indulgența. Nu se dădea bătută pînă nu făcea să se întîlnească la ea prieteni de apartenențe politice diferite, pînă nu-i făcea să se împace sub puterea unei medieri clemente.

Prin asemenea influențe societatea devine societate, atît cît este posibil, și dobîndește liantul și grația de care are nevoie. Și iată cum o femeie, fără să iasă din sfera ei, face operă de civilizație în măsura cea mai înaltă, și că Euridice joacă în felul ei rolul lui Orfeu. Acesta din urmă îmblînzea viața sălbatică; cealaltă înfăptuiește pe deplin și încununează viața civilizată.

Într-o zi, în 1802, în timpul acelei scurte păci de la Amiens, nu în strălucitorul palat de pe strada Mont-Blanc, pe care îl locuia pe atunci Doamna Récamier, ci în salonul castelului de Clichy, unde își petrecea vara, se aflau reuniți oameni veniți din multe părți ale lumii, Adrien și Mathieu de Montmorency, generalul Moreau, cîțiva englezi distinși, Domnul Fox, Domnul Erskine și mulți alții: se uitau unii la alții, se observau; jocul era de-a cine să nu înceapă. Domnul de Narbonne, de față, încerca să angajeze conversația și, în ciuda spiritului său, nu izbutea. A intrat Doamna Récamier: a vorbit întîi cu Domnul Fox, a spus cîte un cuvînt fiecăruia, a prezentat pe fiecare fiecăruia cu cîte o laudă potrivită; și pe loc conversația a devenit generală, legătura naturală fusese găsită.

Ceea ce a făcut atunci, a făcut mereu. În micul ei salon de la Abbaye, se gîndea la toți, întindea departe năvodul ei de prietenie. Nu se afla talent sau virtute sau distincție pe care să nu dorească din tot sufletul să le cunoască, să le invite, să le servească, să le pună în lumină, dar mai ales să le pună în legătură și în armonie unele cu altele în jurul ei, să le lase în inimă un semn care era semnul ei. Există în asta, nu încape îndoială, și ambiție; dar ce ambiție adorabilă, mai ales cînd, adresîndu-se celor mai celebri, nu-i neglijează nici pe cei mai obscuri, și cînd este în căutarea celor mai vitregiți! Era o caracteristică a acestui suflet atît de multiplicat al Doamnei Récamier de a fi în același timp universală și extrem de particulară, de a nu exclude nimic, dar ce spun?, de a atrage totul și de a ști totuși să aleagă.

Alegerea putea să pară chiar unică. Domnul de Chateaubriand a fost timp de douăzeci de ani, ultimii, centrul absolut al lumii ei, marele ei interes în viață, cel căruia n-aș zice că îi sacrifica pe toți ceilalți (ea nu se sacrifica niciodată decît pe sine), ci căruia îi subordona tot. Domnul de Chateaubriand avea antipatiile, aversiunile și chiar amărăciunile sale, pe care *Memoriile de dincolo de mormînt* le manifestă acum îndeajuns. Ea tempera și corecta toate acestea. Cum se pricepea să-l facă să vorbească atunci cînd tăcea, să-i atribuie vorbe binevoitoare față de alții, vorbe pe care i le spusese, nu încape îndoială, adineaori, în intimitate, dar pe care nu le repeta întotdeauna în fața unor martori! Cît putea să fie de cochetă pentru gloria lui! Cum, de asemenea, știa uneori să-l facă să fie cu adevărat vesel, amabil, cu totul mulțumit, elocvent, atîtea lucruri care îi veneau atît de ușor atunci cînd voia! Prin blînda ei influență asupra lui îndreptățește pe deplin vorba lui Bernardin de Saint-Pierre: „Se găsește în femeie o voioșie ușoară care risipește tristețea bărbatului." Iar aici era vorba de o mare tristețe! Tristețe pe care René o adusese din pîntecele mamei sale și care, cu anii, sporea! Niciodată Doamna de Maintenon nu s-a străduit atîta să-l scoată din plictis pe Ludovic al XIV-lea cît a făcut-o Doamna Récamier pentru Domnul de Chateaubriand. „Am remarcat întotdeauna — spunea Boileau întorcîndu-se de la Versailles — că, atunci cînd conversația nu se desfășura spre a-i aduce lui laude, regele se plictisea la început și era gata ori să caște, ori să plece." Orice mare poet pe cale să îmbătrînească are în această privință ceva din Ludovic al XIV-lea. Doamna Récamier găsea în fiecare zi nenumărate invenții grațioase pentru a-i înnoi și împrospăta elogiul. Îi aduna de pretutindeni prieteni, noi admiratori. Ne-a legat pe toți cu un lanț de aur, la picioarele statuii sale.

O persoană al cărei spirit era pe cît de delicat pe atît de veridic, și care a cunoscut-o bine, spunea despre Doamna Récamier: „Are în caracterul ei ceea ce Shakespeare numește *milk of human kindness* (laptele bunătății omenești), o blîndețe tandră și înțelegătoare. Ea vede cusururile prietenilor săi, dar le îngrijește cum ar îngriji infirmitățile lor fizice." Era, așadar, sora de caritate a durerilor, a slăbiciunilor și puțin a defectelor lor.

Că în acest procedeu obișnuit nu se arătau cu vremea unele inconveniente, amestecate cu un mare farmec; că în aerul acesta atît de călduț și atît de liniștitor, dînd spiritelor toată dulceața și tot lustrul lor, ea nu le înmuia puțin și nu le înclina spre a se complace cu sine n-aș îndrăzni să tăgăduiesc, cu atît mai mult cu cît cred că am simțit asta eu însumi. Era, fără doar și poate, un salon în care nu numai politețea, ci și caritatea dăunau puțin adevărului. Se aflau, nu încape îndoială, lucruri pe care nu voia să le vadă și care pentru ea nu existau. Nu credea în existența răului. În inocența ei îndărătnică, insist asupra acestui lucru, ea păstra urme de copilărie. Să ne plîngem oare? La urma urmelor, va mai fi oare un loc în viață unde se găsește o bunăvoință atît de reală în miezul unei iluzii atît de împodobite și de înfrumusețate? La Rochefoucauld a spus asta: „Dacă nu te-ai măguli niciodată, viața ar fi lipsită de plăcere."

Am auzit oameni întrebînd dacă Doamna Récamier era inteligentă. Mie mi se pare că știm asta deja. Avea în cel mai înalt grad nu acea inteligență care aspiră să strălucească pentru ea însăși, ci pe aceea care simte și pune în valoare inteligența celorlalți. Scria puțin; își făcuse de timpuriu obiceiul de a scrie cît mai puțin cu putință; dar puținul acesta era de bună calitate și de o tăietură perfectă. Și vorbind avea linia netă și justă, expresia potrivită. Din amintirile ei alegea de preferință o glumă fină, o vorbă amabilă sau veselă, o situație picantă, iar restul îl neglija; își aducea aminte cu bun-gust.

Asculta răpită, nelăsînd să treacă nimic de preț din spusele tale fără să arate că l-a simțit. Întreba cu interes, și îți asculta răspunsul cu toată atenția. Ajungea s-o vezi zîmbind și tăcînd și aveai tot interesul, părăsind-o, s-o găsești inteligentă.

Sainte-Beuve,
Galerie de femmes célèbres,
Paris, Garnier Frères, 1859,
pp. 312–320.

CONTESA DE BOIGNE
1781–1866

Mă duceam adesea în Savoia. La prima mea călătorie m-am oprit la Lyon. Domnul d'Herbouville era prefectul local, și faptul acesta era un motiv de a zăbovi o vreme acolo. M-am instalat la Hotelul Europa, unde am sosit tîrziu. A doua zi dimineață, valetul hotelului m-a anunțat că Doamna de Staël se află acolo și întreabă dacă aș vrea s-o primesc: „Desigur, aș fi încîntată, dar o să-i ies în cale."

Cinci minute după aceea, a intrat în camera mea, escortată de Camille Jordan, de Benjamin Constant, de Mathieu de Montmorency, de Schlegel, de Elzéar de Sabran și de Talma. Eram foarte tînără; această mare celebritate și acest cortegiu deosebit m-au intimidat întîi puțin. Curînd însă Doamna de Staël m-a făcut să mă simt în largul meu. Trebuia să ies ca să văd Lyonul; m-a asigurat că era cu totul inutil, că era un oraș neplăcut, așezat între două rîuri foarte frumoase, că știind asta eram tot atît de informată ca și cînd aș fi petrecut opt zile să-l străbat în lung și-n lat. A rămas toată dimineața în camera mea, primind acolo vizite, încîntîndu-mă cu strălucita ei conversație. Am uitat și de prefect, și de prefectură. Am luat cina cu ea. Seara ne-am dus să-l vedem pe Talma în *Manlius*; juca mai mult pentru ea decît pentru public și era răsplătit pentru asta de entuziasmul pe care îl simțea Doamna de Staël și pe care îl suscita în jurul ei.

Cînd am ieşit de la spectacol, ea s-a urcat în trăsură pentru a se înapoia la Coppet. Îşi încălcase exilul, cu riscul a tot ce ar fi avut de suportat, ca să vină la o reprezentaţie a lui Talma.

Aşa mi-a apărut pentru întîia oară acest meteor; mi se învîrtea capul. La început, mi s-a părut urîtă şi ridicolă. Un chip cu trăsături groase şi roşii, fără prospeţime, coafată cu ceea ce se numea „părul pitoresc aranjat", ceea ce însemna prost pieptănată; fără basma, cu o tunică de muselină albă foarte decoltată, cu braţele şi umerii goi, nici şal, nici eşarfă, nici un fel de voal: toate făceau din ea o ciudată apariţie într-o cameră de han, la amiază. Ţinea în mînă o rămurică înfrunzită pe care o rotea fără încetare între degete. Rostul rămuricii era să pună în evidenţă o mînă foarte frumoasă, dar desăvîrşea ciudăţenia costumului ei. După trecerea unei ore, eram fermecată, iar seara, în timpul felului inteligent în care o bucura debitul lui Talma, eu îi examinam fizionomia şi m-am surprins găsind-o aproape frumoasă. Nu-mi dau seama dacă mi-a ghicit impresiile, dar a fost cu mine mereu de o bunătate desăvîrşită, amabilă şi fermecătoare.

Am întîlnit-o din nou în anul următor la Aix, în Savoia, unde mersesem la ape cu Doamna Récamier. Şi-a violat şi de data aceasta exilul, sub pretextul de a veni să o vadă, şi a venit de la Coppet la Aix. Am fost martora unor scene cu totul deplorabile, în care două fiinţe înzestrate cu geniu au folosit mai mult spirit decît poate Dumnezeu n-a hărăzit nici unui muritor ca să se chinuie una pe alta.

Toată lumea ştie de relaţiile care au existat multă vreme între Doamna de Staël şi Benjamin Constant. Doamna de Staël păstra gustul cel mai viu pentru spiritul lui, dar mai avea şi alte gusturi, trecătoare, care îl dominau adesea pe acesta. Cu aceste prilejuri, Benjamin voia să rupă; atunci ea se lega de el mai puternic decît oricînd și, după scene înspăimîntătoare, se împăcau.

Pentru a defini această situație spunea el că era obosit de a fi *mereu necesar* și *niciodată suficient*. A sperat îndelung să se căsătorească cu Doamna de Staël. Vanitatea și interesul îl îndemnau la asta tot atît cît și sentimentele, însă ea refuza cu încăpățînare. Pretindea să-l țină legat de carul ei, nu să se lege ea de al lui Benjamin. De altfel, ținea prea mult la distincțiile sociale pentru a-și schimba numele de Staël-Holstein într-acela de Constant. N-a fost om pe pămînt mai sclav al celor mai puerile idei aristocratice decît liberala Doamnă de Staël.

În timpul unei călătorii pe care Benjamin Constant a făcut-o în Germania, el a întîlnit-o pe Doamna contesă de Magnoz, născută contesă de Hardenberg. Era cu totul altceva decît Domnișoara Necker! S-a amorezat de el și a vrut să-l ia de bărbat. Cred că dorința de a-i dovedi Doamnei de Staël că o persoană care figura în *Almanahul de la Gotha* nu disprețuia căsătoria cu el a cîntărit greu în faptul că a consimțit.

Doamna de Staël a aflat de acest proiect și a intrat în niște crize de furie atît de mari încît el n-a îndrăznit să-l ducă la capăt pe față. Totuși s-a căsătorit în secret; soția lui l-a însoțit pînă la Lyon. Acolo a băut o fiertură care i-a provocat mari vărsături și a declarat că se va otrăvi de-a binelea dacă nu renunța la Doamna de Staël, mărturisindu-și mariajul. Iar Doamna de Staël făgăduia să se străpungă cu pumnalul dacă el lua această hotărîre.

Aceasta era starea de lucruri cînd Benjamin Constant și Doamna de Staël s-au reunit la Aix în urma medierii Doamnei Récamier. Primele jumătăți de zi se petreceau în scene oribile, în reproșuri, în imprecații, în crize de nervi. Era într-o oarecare măsură secretul comediei. Seara luam masa împreună, cum este obiceiul în asemenea stațiuni de ape. Încetul cu încetul, în timpul mesei, părțile beligerante se potoleau. Un cuvînt fin sau strălucitor aducea după el un altul. Gustul lor comun de a-și da replicile într-un joc de spirit devenea mai puternic decît vrajba și seara se petrecea într-un chip fermecător, pentru ca a doua zi să fie reluate violențele din ajun.

Tratatul a fost în sfîrșit semnat. Iată care îi erau temeliile: Doamna de Staël urma să-i scrie *Doamnei Constant*, recunoscînd astfel căsătoria; dar aceasta nu va fi făcută publică decît la împlinirea a trei luni de la plecarea Doamnei de Staël în America, unde pe atunci chiar avea intenția să se ducă. Această concesie a inimii față de vanitate nu mi s-a părut deloc mișcătoare.

Benjamin a cedat țipetelor, dar acestea l-au rănit. De altfel, Doamna de Staël n-a plecat, iar căsătoria a fost recunoscută, însă destul de tîrziu după aceea. Cred că Doamna de Staël avusese dorința de a-și rezerva intensa plăcere pe care i-o făcea spiritul Domnului Constant și de a-l duce cu ea în America. Poate se gîndea chiar la posibilitatea de a se căsători cu el, după ce va fi străbătut Atlanticul, și căsătoria lui cu altcineva i-a fost cu atît mai neplăcută în acel moment. Exista între ei o legătură de mare drag. El nu pierdea prilejul de a-și lua un aer cu totul părintesc cu drăgălașa copilă care avea indiscreția de a aminti toate vorbele sale de spirit.

Îmi aduc aminte îndeosebi de una dintre zilele acelei vremi. Ne-am dus cu toții să cinăm la Domnul de Boigne, la Buissonrond, lîngă Chambéry. El invitase tot ce putea fi mai distins în oraș, inclusiv prefectul; eram vreo treizeci de persoane. Doamna de Staël era alături de gazdă, prefectul în dreptul ei, alături de mine. Ea l-a întrebat peste masă ce se mai întîmplase cu cineva pe care îl cunoscuse în calitate de subprefect, el i-a răspuns că acum era prefect și foarte respectat.

„Îmi pare foarte bine, e un băiat foarte bun; de altfel — a adăugat ea într-o doară —, am fost aproape întotdeauna mulțumită de această categorie de amploiați."

L-am văzut pe prefectul meu făcîndu-se roșu, apoi alb ca varul; îmi simțeam inima bătîndu-mi în gîtlej. Doamna de Staël n-a avut deloc aerul că și-a dat seama de impertinența comisă și, de fapt, nici nu fusese aceasta intenția ei.

Am menționat această împrejurare pentru a avea ocazia de a remarca o bizară anomalie a acestui spirit atît de sociabil: lipsa totală de tact. Niciodată Doamna de Staël nu ținea seamă în ceea ce spune de specificul ascultătorilor ei, fără cea mai mică intenție de a jena, și cu atît mai puțin de a jigni, ea alegea adesea subiectele de conversație și expresiile cele mai ostile persoanelor cărora li le adresa.

Îmi aduc aminte că odată, în fața multor persoane și în prezența Domnului de Boigne, m-a interpelat ca să mă întrebe dacă eu cred că o femeie poate să aibă o purtare corectă atunci cînd nu avea nici o legătură de gust, nici o simțire comună cu soțul ei, insistînd asupra acestei propoziții astfel încît să mă stînjenească în chipul cel mai crud.

Cu alt prilej, am văzut-o supunînd-o pe Doamna de Caumont, în fața a douăzeci de persoane, unui interogatoriu strîns, și continuînd, în auzul galeriei, o discuție începută confidențial între ele două, să stabilească faptul că o femeie care nu era pură și castă nu putea să fie o mamă bună. Biata Doamnă de Caumont ședea ca pe jăratic. Doamna de Staël ar fi fost dezolată dacă ar fi observat, dar era tîrîtă de argumentele ei, de altfel, trebuie să admit, foarte elocvente și foarte amăgitoare.

Cum adică, se va spune, își uita propria ei conduită? Nu, cîtuși de puțin, dar pe ea se considera drept o ființă aparte, căreia geniul ei îi permitea păcate de neiertat simplilor muritori.

Această puțină considerație pentru sentimentele altora i-a făcut mult mai mulți dușmani decît merita.

Mă întorc la dineul de la Buissonrond; eram la fel doi și lucrurile se petreceau ca la toate dineurile plicticoase, spre marea întristare a convivilor de provincie, cînd Elzéar de Sabran, văzîndu-i atît de dezamăgiți, o apostrofă pe Doamna de Staël de la celălalt capăt al mesei, întrebînd-o dacă, după părerea ei, legile civile ale lui Romulus și-ar fi păstrat atîta vreme influența la Roma dacă n-ar fi existat legile religioase ale lui Numa. Ea a ridicat capul, a înțeles apelul, n-a răspuns la întrebare decît printr-o glumă și a pornit de aici pentru a fi la fel de scînteietoare și de amabilă ca de cîte ori am văzut-o. Eram cu toții încîntați și nimeni mai mult decît prefectul, Domnul Finot, om de duh.

I-a fost adusă o scrisoare *foarte urgentă*; a citit-o și a pus-o în buzunar. După masă, mi-a arătat-o: era ordinul ca Doamna de Staël să fie dusă sub paza jandarmeriei la Coppet, din post în post, începînd cu momentul primirii scrisorii. L-am implorat să nu-i facă neplăcerea aceasta în casa mea; m-a asigurat că nu are intenția aceasta, adăugind cu puțină amărăciune: „Nu vreau să-și schimbe părerea despre *amploiații din categoria mea*."

Am luat asupra mea s-o informez că este vremea să se întoarcă la Coppet, iar el s-a mărginit să dea ordin șefilor de post să nu-i dea cai decît pentru ruta directă. Avusese oarecare intenție să se repeadă pînă la Milano.

Ne-am urcat, ca să ne întoarcem la Aix, în berlina Doamnei de Staël, ea, Doamna Récamier, Benjamin

Constant, Adrien de Montmorency, Albertine de Staël și cu mine. S-a stîrnit o furtună înspăimîntătoare: noaptea era neagră, vizitii se rătăceau; în loc de o oră și jumătate, am făcut drumul în cinci ore. Cînd am sosit, i-am găsit pe toți neliniștiți; o parte din compania noastră, care se urcase în caleașca mea, sosise de trei ceasuri. Am fost consternați și de ora tîrzie, și de emoția pe care o pricinuisem; nimeni din berlină nu se gîndise la asta. Conversația începuse, îmi amintesc, pe bulevardul Buissonrond, și vorbeam despre scrisorile Domnișoarei de l'Espinasse, care apăruseră de curînd, și zîna care ne fermeca, asistată de Benjamin Constant, ne ținuse în așa măsură în puterea ei încît noi am uitat cu totul de împrejurările exterioare.

A treia zi după aceasta, a plecat în zori la Coppet, într-o stare de dezolare și de istovire care ar fi putut s-o caracterizeze și pe femeia cea mai de rînd.

Am mai fost de atunci de multe ori la Coppet; îmi plăcea nespus de mult acolo, cu atît mai mult cu cît Doamna de Staël mă răsfăța peste măsură. Îmi era nespus de recunoscătoare că înfrunt primejdiile exilului ei și se amuza să mă facă să pălăvrăgesc despre societatea din Paris unde, în inima ei, se afla mereu.

Avea așa de mult spirit încît preaplinul lui se revărsa în serviciul altora; și dacă, după ce stăteai de vorbă cu ea, plecai cuprins de admirație, nu lipsea nici o anumită mulțumire de sine. Simțeai că te arătaseși în deplina ta valoare; în ce scotea ea de la fiecare era, pe lîngă dorința de a se amuza, și multă bunăvoință. A scris undeva că superioritatea se exercită mult mai bine prin aprobare decît prin critică, și punea această maximă în practică. Nu era om cît de prost din care să nu reușească să scoată cîte ceva (măcar în treacăt), cu condiția ca acela să aibă oarecare maniere, pentru că ținea foarte mult la forme. Îi copleșea pe provinciali, și mai ales pe cei din Geneva, cu cea mai disprețuitoare indiferență; nu-și dădea osteneala să fie mușcătoare, dar se purta cu ei de parcă n-ar fi existat.

Mă aflam într-o mare adunare la Geneva, unde era așteptată; toată lumea era adunată de la ora șapte. A sosit la zece și jumătate, cu escorta ei obișnuită, s-a oprit la intrare, n-a vorbit decît cu mine și cu persoanele care veniseră cu ea de la Coppet, și a plecat fără ca măcar să intre în salon. De aici faptul că genevezii o detestau, fiind totodată aproape la fel de mîndri de ea ca de lacul lor. A fi primit de Doamna de Staël era la Geneva un titlu de distincție.

Viața la Coppet era ciudată. Părea la fel de trîndavă pe cît de dezlînată; nimic nu era supus vreunei reguli; nimeni nu știa unde trebuie să te afli, să aștepți, să te aduni. Nu exista un loc anume atribuit vreunei ore a zilei. Toate camerele unora și ale altora stăteau cu ușile deschise.

Acolo unde prindea rod conversația, toată lumea își ridica pe loc cortul și rămînea acolo ore, zile, fără ca vreuna dintre obișnuințele curente ale vieții să intervină pentru a o întrerupe. A conversa părea să fie principalul interes al fiecăruia. Și totuși, aproape toate persoanele care alcătuiau această societate aveau ocupații serioase, iar marele număr de scrisori ieșite de sub pana lor stă mărturie. Doamna de Staël lucra mult, dar cînd n-avea nimic mai bun de făcut, plăcerea socială cea mai frivolă cîștiga întotdeauna. Îi plăcea să joace teatru, să umble după cumpărături, să se plimbe, să adune lumea la ea, să meargă să-i caute și, mai presus de orice, să stea de vorbă.

Nu avea o masă destinată scrisului; un mic serviciu de scris din marochin verde, pe care îl plimba din cameră în cameră și pe care scria punîndu-l pe genunchi, conținea atît scrierile ei cît și corespondența. Adesea, cînd scria scrisori, ruga mai multe persoane să-i stea în preajmă; pe scurt, singurul lucru de care se temea era singurătatea, și pacostea vieții sale a fost plictisul. E uimitor cum geniile cele mai puternice pot cădea pradă urîtului și în ce măsură acesta le domină. Doamna de Staël, lordul Byron, Domnul de Chateaubriand sunt exemple izbitoare, și mai ales pentru a scăpa de plictiseală și-au stricat viața și au vrut să răscolească lumea.

Comtesse de Boigne,
Mémoires,
Paris, Émile-Paul Frères, 1921,
t. I, pp. 222–230.

Împăratul nu admitea nici o notabilitate care să nu emane de la el și, deși ducele de Luynes era senator și îi aducea mari omagii șefului statului, atitudinea independentă a nurorii sale a fost remarcată și a displăcut. Numită doamnă de companie a împărătesei, ea a refuzat; Împăratul a stăruit; a fost trimisă la el; el a combătut pe jumătate serios, pe jumătate rîzînd toate scuzele pe care i le-a prezentat. Totuși a mers pînă la a amenința că-i va face familia responsabilă de capriciile ei. Putea să consulte zidurile de la Dampierre, ele îi vor spune că nu aparțin neamului Luynes decît prin confiscare; ar fi prudent, după părerea lui, să nu uite acest precedent.

Doamna de Chevreuse s-a văzut silită să accepte. După ce o constrînsese astfel, Împăratul s-a arătat deosebit de grațios față de ea; punea un soi de cochetărie în încercarea de a o cîștiga. Ea era, în schimb, de-a dreptul morocănoasă, chiar față de el, dar mai ales față de împărăteasa Joséphine și față de tovarășele ei, pe care le copleșea cu disprețul. Nu că nu s-ar fi aflat printre ele doamne la fel de nobile ca și ea, ci pentru că le suspecta că au puțină repulsie față de poziția lor de doamne de palat. Nu făcea ce avea de făcut, potrivit funcției sale, decît cînd ajungea la capătul tuturor pretextelor invocabile. Nu se prezenta la Fontainebleau decît atunci cînd nu se mai putea altfel; pentru a vorbi fără ocolişuri, era foarte impertinentă.

Cîtă vreme a mai trăit ducele de Luynes, el a mai menţinut în jurul lui o anume cuviinţă; însă, după moartea lui, Doamna de Chevreuse, care îi domina cu totul pe soţul şi pe soacra ei, a făcut nenumărate extravaganţe. Îmi amintesc, între altele, într-o seară, cînd era mare recepţie la palatul de Luynes, ea a fixat locul grupului Domnului de Talleyrand faţă în faţă cu un bust al lui Ludovic al XVI-lea aşezat pe o consolă şi înconjurat de candelabre şi de numeroase vase pline cu crini alcătuind un fel de altar. Ea ne ducea pe toţi să vedem acest aranjament cu o bucurie de fată de pension. Deşi părerile mele erau aproape tot atît de aprige ca ale ei, totuşi aceste firide mi se păreau copilăreşti şi primejdioase, şi i-am spus.

„Ce vrei să fac? «Micul mizerabil» (aşa îi zicea de fiecare dată *marelui Napoleon*) mă chinuie; mă răzbun şi eu cum pot."

A izbutit să se facă detestată de întreaga Curte; Împăratul încă o mai apăra. Cînd bătrînii suverani ai Spaniei au sosit în Franţa, după evenimentele de la Madrid, li s-a acordat din prima clipă un serviciu de onoare. Doamna de Chevreuse a primit ordinul să-i fie doamnă de companie reginei Charlotte; a refuzat în scris, spunînd că îi ajunge să fie sclavă şi nu vrea să fie şi temnicer. Doamna de onoare, Doamna de La Rochefoucauld, căreia acest răspuns i-a fost adresat, l-a dus Împăratului. Iar urmarea a fost ordinul de exil.

Ar părea că, după ce a făcut tot ce-i stătea în putinţă ca să-l provoace, Doamna de Chevreuse urma să-i suporte cu tot curajul. Dar lucrurile s-au petrecut altfel: îndată ce i-a trecut primul moment de exaltare, s-a simţit zdrobită. După aceea n-a fost demers, protest, petiţie pe care să nu le fi încercat pentru a redobîndi grația imperială. Pe măsură ce speranțele ei scădeau, sănătatea ei se măcina și, după trei ani de exil, a murit de tristețe. Locuise pe rînd la Luynes, Lyon, Grenoble, ducînd pretutindeni cu ea umoarea capricioasă care i-a stricat viața.

Fără să fiu prietena ei, aveam cu ea relații destul de apropiate. Știindu-mă în Savoia în timpul șederii ei la Grenoble, mi-a scris cît de mult regreta că dificultățile care complicau deplasările unei persoane exilate o împiedicau să vină să mă vadă. I-am răspuns că mă voi duce eu la Grenoble. Într-adevăr, am luat-o în această direcție care, plecînd din Chambéry, mă făcea să fac patruzeci de leghe mai mult. Am prevenit-o pe Doamna de Chevreuse de ziua sosirii mele; bătrîna ducesă de Luynes mă aștepta la hanul meu. Doamna de Chevreuse era atît de bolnavă încît îi era cu neputință să vină să mă vadă, și nu putea nici să mă primească, dar vizita mea îi va face o mare bucurie a doua zi dimineață.

Un ceas mai tîrziu, stînd la fereastră, am văzut trecînd într-o caleașcă, foarte gătită, sulemenită cu roșu și cred că și cu alb, un soi de fantomă care mi s-a părut a Doamnei de Chevreuse. L-am întrebat pe valetul de la han cine era, și mi-a spus:

„Este Doamna de Chevreuse care se duce la teatru; merge în fiecare zi."

Am găsit că felul ei de a se purta cu mine este ciudat; totuși, era prea nefericită pentru a mă arăta supărată. A doua zi, sărmana Doamnă de Luynes a venit să-mi spună că Doamna de Chevreuse nu dormise cu o noapte înainte, că acum se odihnea și că mă va vedea cu siguranță astă-seară; i-am transmis regretul meu de a nu-mi mai putea prelungi șederea, am pus să înhame și am plecat. Doamnei de Chevreuse îi repugna să arate cît de groaznic se schimbase unei persoane care n-o revăzuse de pe vremea cînd era în floare.

Pe lîngă exil, Doamna de Chevreuse mai avea o supărare care îi otrăvise viața. Avea părul îngrozitor de roșu; era convinsă că nimeni nu știe; ascunderea acestui lucru era preocuparea ei constantă, în așa măsură că, două ore înainte de moarte, deoarece părul îi crescuse puțin în cursul ultimei ei boli, ea a pus să fie rasă și a dat ordin ca părul să-i fie aruncat în foc în văzul ei, ca să nu mai rămînă nici o urmă.

Copiii ei avuseseră nechibzuința să aibă părul de un roșu aprins și, prin urmare, nu putea să-i sufere și nu voia să-i vadă. Plină de cusururi care îi veneau dintr-un grăunte de nebunie ereditară, cultivată de răsfățurile Doamnei de Luynes, Doamna de Chevreuse avea și calități, inima foarte sus pusă și locuțiuni originale, dar nu și pretențioase, pe care le folosea vorbind despre lucruri comune ale vieții, ceea ce o făcea întotdeauna amuzantă și adesea, cînd voia, foarte amabilă.

Este singura persoană care a fost *forțată* să intre în Curtea imperială. Ca atare, cele care voiau să intre de bună voia lor o citau fără greș pentru a dovedi că această soartă este inevitabilă. Totuși nimic nu era mai ușor de evitat dacă te purtai cu oarecare rezervă. Exilurile, de asemenea, în afară de două sau trei, prilejuite de răzbunări personale, nu loveau decît în persoane de o ostilitate zgomotoasă și sîcîitoare, care deveneau subit mlădioase și își cereau frumos iertare.

Comtesse de Boigne,
Mémoires,
Paris, Émile-Paul Frères, 1921,
t. I, pp. 239–242.

Am fost dusă la ea de Doamna Récamier. M-am aflat în fața unei femei de vreo cincizeci de ani care trebuie să fi fost nespus de frumoasă. Era slabă, palidă; chipul ei purta urmele pasiunilor; avea ochii adînciți în orbite, însă foarte frumoși, cu o privire plină de expresie. Avea vocea aceea sonoră, dulce, flexibilă, timbrată, unul dintre marile farmece ale femeilor din Nord. Părul cenușiu, neondulat, cu cărare la mijloc, era pieptănat cu o extremă grijă. Rochia neagră, fără podoabe, nu excludea cu toate acestea ideea unei anumite căutări. Locuia într-un apartament mare și frumos dintr-un palat de pe strada Faubourg-Saint-Honoré. Oglinzile, decorațiunile, ornamentele de toate felurile, mobilele, totul era acoperit cu huse care nu lăsau să se vadă decît cadranul. Grădina se întindea pînă la Champs-Élysées; trecînd prin această grădină, împăratul Alexandru, care locuia la Élysée-Bourbon, o vizita pe Doamna de Krüdener la orice oră din zi sau din noapte.

Sosirea noastră întrerupsese un fel de lecție pe care o ținea în fața a cinci sau șase persoane. După politețurile obișnuite, pe care ni le adresă cu ușurință și cu toate formele folosite în lumea mare, ea continuă. Vorbea despre credință. Numai expresia ochilor și sunetul vocii i s-au schimbat cînd și-a reluat cuvîntarea. Am rămas uimită de bogăția, de ușurința, de eleganța improvizației sale. Privirea ei avea un aer totodată vag și inspirat. După o oră și jumătate a tăcut, ochii i s-au închis, a părut să cadă într-un soi de anihilare; adepții m-au prevenit că acesta era semnul retragerii. Ce auzisem mi s-a părut destul de interesant. Totuși nu aveam de gând să asist la o a doua reprezentație. Se țineau la zi fixă. Am socotit convenabil să aleg o altă zi pentru a-mi lăsa numele la ușa Doamnei de Krüdener. Spre surprinderea mea, am fost primită, era singură.

„Vă așteptam — mi-a spus —, *glasul* mi-a anunțat vizita dumneavoastră; sper de la dumneavoastră, și totuși... am fost atît de des amăgită!"

A căzut într-o tăcere pe care nu căutam s-o rup, neștiind ce ton să adopt. În sfîrșit a început să vorbească din nou și mi-a spus că *glasul* o prevenise că va avea în linia *profeteselor* o urmașă pe care avea s-o formeze ea și căreia îi era hărăzit să ajungă și mai aproape de divinitate decît ea; pentru că ea se mărginea *să audă*, iar aceea *va vedea!*

Glasul îi anunțase că această predestinată trebuia să fie o femeie care își păstrase, în lumea mare, moravuri curate. Doamna de Krüdener o va întîlni în momentul cînd se va aștepta cel mai puțin și fără ca nimic să fi pregătit dinainte legătura lor. Visele ei, pe care nu îndrăznea să le numească viziuni (căci, vai, ei nu-i fusese scris *să vadă!*), i-o reprezentaseră pe această femeie cu cîteva dintre trăsăturile mele. M-am apărat cu o modestie foarte sinceră: nu mă simțeam chemată la atîta glorie. Ea a pledat în fața mea propria-mi cauză cu un fel de cuceritoare căldură și într-un fel care m-a emoționat pînă la lacrimi. A rămas convinsă că, dacă nu o urmașă, atunci a cîștigat măcar o discipolă, și m-a poftit stăruitor s-o vizitez cît mai des. În timpul acestei mult prelungite dimineți — pentru că fascinația ei m-a reținut mai multe ore — mi-a povestit cum ajunsese să se afle la Paris.

În timpul lunii mai 1815, s-a dus în sudul Italiei, unde o aștepta fiul ei. Între Bologna și Siena, suferințele pe care le-a simțit au avertizat-o că se îndepărta de drumul care îi era hărăzit. După ce s-a zbătut o noapte întreagă împotriva acestui viu obstacol, s-a resemnat și a făcut drumul întors. Starea de bine pe care a simțit-o i-a confirmat că se afla pe calea cea bună. A continuat pînă la Modena, dar cîteva leghe făcute în direcția Torino i-au trezit neliniști; neliniști care au cedat îndată ce s-a îndreptat spre Milano.

Sosind la Milano, a aflat că un văr al ei, prieten din copilărie, adjutant al împăratului Alexandru, căzuse greu bolnav în Germania. Iată ceea ce explica voința *glasului*; nu mai încăpea îndoială că ea era chemată să-i ducă lumină acelui suflet, să-l consoleze pe acel prieten în suferință. A străbătut Tirolul, încurajată de senzațiile cele mai plăcute. A ajuns la Heidelberg, unde se găseau suveranii aliați; vărul ei rămăsese, bolnav, într-un alt oraș. A aflat unde se găsea și a plecat a doua zi, fără să fi văzut pe nimeni.

Însă n-a ieșit bine din Heidelberg și starea ei de rău a cuprins-o din nou, mai violentă decît oricînd. A cedat pînă la urmă și, după cîteva poște, s-a întors pe drumul către Heidelberg: iarăși stare de liniște; nu mai avea cum să se îndoiască de faptul că misiunea ei o împingea într-acolo. Împăratul Alexandru a plecat într-o scurtă călătorie de cîteva zile și chinul pe care l-a avut de suferit în absența lui i-a arătat cui este chemată să-i arate lumina. S-a zbătut zadarnic împotriva voinței *glasului*; s-a rugat, a postit, a cerut ca potirul acesta să fie îndepărtat de la ea: *glasul* era nemilos, trebuia să se supună.

Contesa de Krüdener nu mi-a povestit prin ce mijloc a ajuns în intimitatea împăratului, dar de ajuns, a ajuns. A inventat pentru el o nouă formă de adulare. Cele care îl înfățișau drept cel dintîi potentat al pămîntului, Agamemnon al regilor etc., ajunseseră să-l blazeze, prin urmare Doamna de Krüdener n-a mai scos un cuvînt despre puterea lui lumească, ci de puterea mistică a rugăciunilor sale. Puritatea sufletului său le dădea o forță pe care n-o putea avea nici un muritor, pentru că nici unul nu avea a se împotrivi atîtor ispite. Biruindu-le, se dovedea omul cel mai virtuos și, prin urmare, cel mai puternic în fața lui Dumnezeu. Cu ajutorul acestei abile măguliri făcea din el ce voia. Îl punea să se roage pentru ea, pentru el, pentru Rusia, pentru Franța. Îl punea să postească, să facă pomeni, să-și impună privațiuni, să renunțe la toate gusturile sale. În speranța că își va spori trecerea în ceruri, obținea de la el tot ce voia. Nu spunea pe șleau, dar lăsa să se înțeleagă că *glasul* era Isus Cristos. Nu-i spunea niciodată altfel decît *glasul* și, cu potop de lacrimi, mărturisea că ceea ce fusese în tinerețe îi răpea pentru totdeauna speranța de *a vedea*. Nu se află vorbe pentru a descrie cu ce cuvinte pline de miere zugrăvea soarta celei chemate *să vadă!*

Comtesse de Boigne,
Mémoires,
Paris, Émile-Paul Frères, 1921,
t. II, pp. 79–82.

PHILARÈTE CHASLES
1798–1873

MARCHIZUL DE CUSTINE

La contesa Merlin am văzut intrînd într-o zi, anunțat de lacheu ca marchiz, dar fără să-i pot desluși numele, un om destul de trupeș și de puternic, îmbrăcat cuviincios, dar fără căutare. După ce a strîns mîna contesei, s-a așezat în agreabilul ei budoar de mătase albastră, mic salon de conversație anexat marelui salon de muzică. Aici Rossini, de Girardin, Mamiani, Martinez de la Roza și femeile frumoase ale acestei societăți, nu cele de vînzare, ci cele galante și cele mîndre, se adunau rînd pe rînd diminețile, adică pe la zece, și își arătau toaletele. Se broda pe canavaua întîmplărilor publice și se degustau anecdote, cu mai puțină fățărnicie și răutate decît în alte părți. Tonul conversației era excelent. Nu puteai auzi trăncăneală rece sau veninoasă, nici mecanisme de masacru social organizat împotriva lui cutare sau a lui cutare. Cei mai mulți ambasadori străini treceau prin acest salon și conversau în acest budoar împodobit cu flori, unde cea mai agreabilă facilitate de limbaj se îmbina cu multe lumini, cu multă știință, grație și dragoste pentru arte. Atmosfera nu era galică sau pariziană, ci meridională, și încă din meleagurile cele mai dulci, înclinate spre soare și parfumuri, spre muzică și viață elegantă; conversația era plină de duh, suavă, indulgentă; simțeai cumva în aer aromele Sudului celui mai îndepărtat, către Peru și malurile strălucitoare și parfumate ale Amazonului sau din Chile.

Contesa și-a retras prompt, dar nu brusc, mîna, fără s-o strîngă pe cea a marchizului. Nuanța era greu de perceput; în mișcările persoanelor bine crescute din aceste sfere nu se află niciodată vreo bruschețe colțuroasă sau cine știe ce vehemență prea accentuată. Ea se așeză pe marea ei canapea și l-a lăsat să converseze, susținînd conversația doar cu cîte o vorbă ușoară, un suflu care împinge la fîn vela fără s-o facă să înainteze prea mult. El mă mira prin vorba lui voalată, prin vorbele de spirit timide, bontonul lui admirabil, aptitudinea de a face înțeles tot ce spunea, care îl vădea pe adevăratul gentilom, malița lui împachetată în mătase și în bumbac, dulcegăriile lui de lume mare care abia dacă păreau ale unui bărbat, o timiditate bizară și parcă un sentiment personal de smerire și de mortificare prea puțin în armonie cu scăpărările și cu străfulgerările vii și cu iluminările filozofice, observațiile îndrăznețe care țîșneau din acest amestec de modestie îndurerată și de melancolie, de misticism și de joasă senzualitate. Nimeni nu povestea și nu formula mai bine decît el. Nimic greoi și nimic prea impetuos. O oră a trecut ca un minut; și și-a luat rămas-bun fără zgomot, ca oamenii din secolul al optsprezecelea.

Contesa se uita la mînuța ei și o scutura ușor. „Sărmanul marchiz — mi-a spus — este fermecător. Dar nu pot să-l ating, mîna lui îmi face silă. — De ce? — Nu strînge, este lipicioasă. — Are o conversație minunată. Vorbirea lui este un foc de artificii. — Scos din adîncul unei ape. Are un fond atît de trist! Niște abisuri atît de întunecate! Custine! — Ah!" i-am spus eu. Exclamația aceasta a făcut-o să zîmbească. N-am aflat decît mai tîrziu care fusese viața, adevărată viață a acestei făpturi extraordinare și nefericite, problemă și tip, fenomen și paradox încălecat, îmblînzit, asuprit și înjosit de viciul cel mai detestabil pentru temperamentul meu; un om care, în văzul și auzul întregii societăți franceze, se bălăcea, trăia în mlaștina lui împreună cu prietenul său Théodore Leclerc; un om care îndura, cu fruntea plecată, disprețul public; și care pe de altă parte era, fără să se poată răscumpăra, leal, generos, onest, caritabil, elocvent, spiritual, aproape filozof — distins, aproape poet. Acest amestec de elemente complicate și contradictorii, contopite într-un singur ins, este frecvent astăzi. Dar pe cineva care să-i semene lui Custine n-am văzut niciodată. Curiozitatea mea de nestăpînit m-a îndemnat în mod irezistibil să cunosc acest caracter unic. Ierbarul meu de criptogame, colecția mea de fenomene sociale, repertoriul meu de patologie monstruoasă n-ar fi fost complete, dacă acest catolic fervent, senzualul acesta mistic, omul acesta cu un talent subtil, poetic, elevat — pierdut într-un viciu —, această conștiință austeră copleșită de povara rușinii sale, această boală și această mizerie de paria social, înlăcrimat în fața unei societăți care valora poate mai puțin decît el, ar fi lipsit marelui meu muzeu de obiecte nemaivăzute. L-am studiat deci cu toată atenția; l-am compătimit mult; și am visat adesea cu tristețe la efectele pe care civilizațiile bătrîne le produc, la acest gentilom decăzut, și la anumite organisme moleșite și lăbărțate care cresc ca lichenii la popoarele ajunse în amurgul lor.

Philarète Chasles,
Mémoires,
Paris, Charpentier, 1876,
t. I, pp. 308–311.

Într-o zi cînd fantoma lui Grimm m-a obsedat mai mult decît de obicei, l-am văzut deodată apărînd la mine pe Domnul de Pradt în persoană, care *binevoise* să urce patru etaje şi care venea să-mi dea o lecţie în mansarda mea mai mult decît modestă. Lecţia a fost lungă şi a fost severă; totuşi a început printr-o expunere plină de moderaţie şi chiar de blîndeţe. În cîteva rînduri am vrut să plasez cîteva cuvinte în scurtele intervale ale predicii; Domnul de Pradt îmi impunea tăcere printr-un uşor semn cu mîna; iar semnul acesta era încă atît de patern, încît mi se părea o binecuvîntare. Textul predicii a constat în enumerarea injuriilor care, din cîte pretindea Domnul de Pradt, i-au fost adresate de *La Quotidienne* şi de *Journal des débats*. Mi-a numit pe toţi culpabilii; m-a asigurat că i-a certat zdravăn, că i-a făcut să roşească şi că obţinuse de la ei nişte stranii mărturisiri. Pînă aici nimic nu mă privea; dar a venit şi rîndul meu, şi predica s-a transformat curînd într-o declamaţie virulentă.

Auzind vehemenţa acestui discurs, potopul de epitete politicoase pe care îl făcea să plouă asupra mea pentru a mă obliga să fiu politicos la rîndul meu, am crezut că săvîrşisem cine ştie ce mare greşeală, fie presupunînd intenţii pe care autorul nu le avusese, fie citind într-un fel inexact, fie făcîndu-i vreun reproş nemeritat. Mare mi-a fost însă mirarea cînd autorul iritat mi-a adus la cunoştinţă cu ce anume greşisem faţă de el! În ceea ce mă priveа, Domnului de Pradt puţin îi păsa de lucrarea lui, de tot răul pe care îl spusesem despre ea, era furios din cauza *tonului familiar* al criticii mele şi din cauza *grosolăniei* expresiilor mele, asta îl deranja. Cu aceste rezerve, cenzura mea avea binecuvîntarea lui tot atît de mult cît a episcopului care îi dăduse aceeaşi permisiune lui Gil Blas.

Am întrebat cu umilinţă în ce consta familiaritatea şi grosolănia care îi displăcuseră atît de mult. Domnul de Pradt *a binevoit* să-mi explice, spunîndu-mi: „V-aţi urcat pe scenă alături de mine, mi-aţi reproşat absurdităţi, contradicţii, mi-aţi spus *Domnule abate!* Socotiţi că publicînd scrierile mele am abdicat de la rangul pe care îl ocup în societate? Oare nu ştiţi că aparţin măreţiei Franţei? Aţi vorbi aşa unui Montmorency?" A! — mi-am zis eu în sinea mea — iată-l pe dragul de baron! Liberal şi filozof cînd pledează pentru rebelii din America, arhiepiscop şi ambasador atunci cînd îi sunt criticate lucrările. Domnul de Pradt a ţinut o lungă predică pe tema la care m-am referit adineaori şi a încheiat-o prin această frază remarcabilă: *M-aţi tratat ca şi cînd aţi fi un preoţel, un procuror sau un gazetar.* Am simţit pînă în măduvă această gradaţie descendentă; dar mi-am spus, tot în sinea mea: A! dacă aş fi lăudat scrierea, poate n-aş fi fost aşezat înaintea preoţelului, dar e sigur că aş fi fost aşezat mai presus de procuror.

După ce l-am ascultat mai bine de un ceas, am avut nenorocita idee de a răspunde că eram şi mai liberal decît Domnul de Pradt, că rangul şi titlurile unui autor îmi erau cu totul indiferente cînd îi cîntăream cartea, şi că cel mai mare senior îşi pierdea drepturile la respectul meu dacă, într-o scriere publicată, formula propoziţii, profesa principii şi dezbătea maxime contrare ordinii stabilite şi autorităţii legitime, idei favorabile răzvrătirii. La acestea Domnul de Pradt a exclamat: *Greșiți!* A repetat acest cuvînt de douăsprezece ori, ridicînd glasul la fiecare exclamație, astfel că ultimul *Greșiți!* era cu șase octave mai sus decît primul. În sfîrșit, dus a fost, lăsîndu-mi porunca să fiu pe viitor mai circumspect; dar, cînd a văzut că îl conduceam pînă la scări, a exclamat din nou: „Politețe tîrzie! Politețe tîrzie! Întoarceți-vă, domnule!", iar eu m-am supus.

Oamenii din lumea latină nu-și cer sfat niciodată lor înșiși; ei nu se spovedesc decît altora, într-atîta sunt de sociabili. Ei se spovedesc: 1. preotului în ceea ce privește sufletul; 2. comisarului de poliție în ceea ce privește faptele; 3. vecinului și vecinei în ceea ce privește moravurile. Prima dintre aceste confesiuni sociale produce idolatria; a doua, servilismul; a treia, clevetirile și uneltirile. Toate trei îngustează inteligența, înjosesc simțul moral și falsifică viața socială. O bîrfă eternă răscolește și transformă societatea; o delațiune constantă devine marele resort al politicii, iar confesionalul preotului, încununînd acest edificiu, desăvîrșește degradarea generală.

Philarète Chasles,
Mémoires,
Paris, Charpentier, 1876,
t. I, pp. 279–281.

MARCHIZUL DE CUSTINE
1790–1857

MONSENIORUL DE FALLOUX

Monseniorul Lacroix mă însoțește pînă la mine, unde mă așteaptă un alt prelat, Monseniorul de Falloux, fratele fostului mare om, care a luat-o, după părerea mea, pe căi greșite, dar care nu merită mai puțin pentru asta recunoștința veșnică a Parisului și a Romei. Fratele lui nu este un om de aceeași valoare; este un caracter greu de definit: bastard al Bourbonilor, între papagal și om, nu se vede bine dacă este un bărbat încă tînăr sau o femeie tomnatică. Nu e om prost, deși are stofă de așa ceva, nici o pasăre, deși are cioc de pasăre; nu este un om rău, deși ar vrea să fie; în el toate sunt puține în afară de vanitate; nu mai este un laic, dar nu este preot cu adevărat. În viața lumească a rîvnit zadarnic la tot atîtea căsătorii la cîte pălării de cardinal sunt rîvnite în Biserică. Nu este bun, dar are o fire blîndă; spirit confuz și vid, nu știe nimic, întrezărește totul, nu este activ, dar se află în treabă, nu este mobil, ci schimbător, iar toate aceste schimbări îl lasă de unde a început; nimeni n-a avut o ambiție mai dezmințită și mai de neabătut; la fiecare speranță înșelată o ia de la început, ca nou-nouț, și toate aceste transformări nu fac decît să arate cît de mult dorește să aibă ceea ce nu are; în mijlocul unor strădanii neîncetate îl paralizează un geniu rău, dar omul acesta se va zvîrcoli pe loc pînă își va da sufletul, și tocmai această continuă agitație dăunează scopului său. Este un cameleon înghețat.

Marquis de Custine,
Souvenirs et portraits,
Monaco, Éditions du Rocher,
1956, p. 250.

TOCQUEVILLE
1805–1859

15 mai 1848

Prin urmare, la 15 mai, m-am dus la Adunarea Constituantă fără să prevăd ce avea să se întîmple. Ședința a început ca oricare alta. Ciudat s-a dovedit a fi doar faptul că douăzeci de mii de oameni înconjurau deja sala, fără ca vreun zgomot din afară să le manifeste prezența. La tribună era Wolowski: mormăia nu știu ce loc comun privitor la Polonia, cînd poporul și-a vădit în sfîrșit apropierea printr-un strigăt teribil, care, pătrunzînd din toate părțile prin ferestrele de sus care fuseseră lăsate deschise din cauza căldurii, a căzut peste noi ca venit din cer. Nu mi-aș fi putut închipui că niște voci omenești, unindu-se, pot să producă un zgomot atît de uriaș, și vederea mulțimii înseși, cînd a năvălit în Adunare, nu mi s-a părut la fel de formidabilă ca acel prim vuiet pe care l-a scos înainte de a intra. Mai mulți reprezentanți, cedînd unei prime mișcări de curiozitate sau de teamă, s-au ridicat; alții au strigat cu forță: „Așezați-vă!" Și astfel, fiecare s-a așezat la loc în banca lui și a tăcut. Wolowski și-a reluat discursul și a continuat o vreme. Cred că a fost pentru prima oară în viața lui cînd a fost ascultat în tăcere; atîta că nu pe el îl ascultam, ci mulțimea al cărei freamăt devenea clipă de clipă mai distinct și mai apropiat.

Deodată, unul dintre chestorii noștri, Degousée, urcă solemn treptele tribunei, îl îndepărtează fără nici un cuvînt pe Wolowski și spune: „Împotriva voinței chestorilor, generalul Courtais a ordonat adineaori gărzilor mobile, care apără poarta Adunării, să-și repună baionetele în teacă." După aceste puține cuvinte, a tăcut. Acest Degousée, care era un om foarte de treabă, avea figura cea mai patibulară și glasul cel mai cavernos care se pot întîlni. Știrea pe care o dădea, omul și tonul se însumau deci pentru a produce o impresie ciudată. Adunarea se agită o clipă, apoi se calmează; nu mai era nimic de făcut: sala era forțată.

Lamartine, care a ieșit la primul zgomot, reapăruse la ușă cu un aer descumpănit; traversase culoarul central și se întorsese la banca lui cu pași mari, ca și cînd l-ar fi urmărit un dușman invizibil pentru noi. În urma lui au apărut aproape imediat cîțiva oameni din popor; s-au oprit în prag, surprinși la vederea acestei imense adunări de oameni care ședeau. În aceeași clipă, ca și în 24 februarie, tribunele se deschid cu vacarm; valul poporului le inundă, le umple și curînd dau pe din afară. Zoriți de mulțimea care îi mînă înainte fără să-i vadă, primii veniți trec de balustradele tribunelor, încearcă să găsească o ieșire chiar în sală. Se aflau la zece picioare mai sus decît pardoseala sălii; se lasă să atîrne de-a lungul pereților și sar în sală de la o înălțime de cinci–șase picioare. Căderea succesivă a fiecăruia dintre aceste trupuri, izbindu-se fiecare de podea, a produs o zguduitură surdă care mi s-a părut la început, în mijlocul tumultului, zgomotul îndepărtat al canonadei. În timp ce o parte a poporului cădea astfel în sală, o alta, compusă în principal din șefii cluburilor, intra pe toate ușile. Aceștia duceau cu ei mai multe embleme ale terorii, agitau drapele, dintre care unele purtau în vîrf boneta roșie.

Mulțimea umple într-o clipă marele gol care se afla în centrul Adunării, se înghesuie acolo și, aflîndu-se curînd la strîmtoare, urcă pe micile intervale care duc la băncile noastre, se înghesuie mereu mai mult în aceste spații înguste fără a înceta să se agite. În mijlocul mișcării tumultuoase și neîncetate a acestei gloate, praful a devenit foarte des și căldura atît de înăbușitoare că poate aș fi ieșit să respir dacă n-ar fi fost vorba decît de interesul public, însă onoarea ne țintuia în băncile noastre.

Unii dintre cei care ne-au invadat astfel erau înarmați, pe alții îi vedeai că poartă arme ascunse, dar nici unul nu părea să aibă intenția de a ne lovi. Privirile lor erau mirate și răuvoitoare, mai degrabă decît dușmănoase; la mulți, un soi de curiozitate grosolană, pe cale să se satisfacă, domina orice alt sentiment. Într-adevăr, chiar și în mijlocul răzmerițelor noastre celor mai sîngeroase se află o mulțime de inși șmecheri sau gură-cască, care se cred la un spectacol. De altfel, nu se vedea nici un șef comun căruia să pară a i se supune, era o gloată, nu o trupă organizată. Am văzut printre ei oameni beți, dar cei mai mulți păreau doar pradă unei excitații febrile stîrnite de împinsăturile și strigătele de afară, de atmosfera sufocantă, de înghesuiala și de starea neplăcută dinlăuntru; le curgeau șiroaie de sudoare, deși felul și starea veșmintelor nu cred că le făcea căldura greu suportabilă, pentru că mulți erau destul de despuiați. Din mulțimea aceasta se ridica un murmur confuz de unde țîșneau din cînd în cînd vorbe deosebit de amenințătoare. Am văzut oameni care ne arătau pumnul, numindu-ne rîndașii lor. Au repetat adesea cuvîntul acesta; de mai multe zile, ziarele ultrademocratice nu-i numeau pe deputați decît rîndași ai poporului, iar mitocanilor acestora le plăcuse ideea. Am avut ocazia, o clipă mai tîrziu, să remarc cu cîtă vioiciune și cu cîtă limpezime primește poporul imaginile și le reflectă. Am auzit un om în bluză care îi spunea, alături de mine, camaradului său: „Vezi, colea, vulturul acela? Tare aș avea poftă să-i răsucesc gîtul." Luîndu-mă după direcția brațului și a privirii sale, am înțeles ușor că vorbea de Lacordaire, care putea fi văzut șezînd, în veșmînt de dominican, pe o bancă de sus, din stînga. Intenția mi s-a părut foarte urîtă, însă comparația era admirabilă; gîtul lung și osos al acestui prelat ieșindu-i din gluga albă, capul pleșuv, înconjurat doar de un cerc de păr negru, figura îngustă, nasul coroiat, ochii apropiați, ficși și strălucitori îi dădeau într-adevăr o asemănare izbitoare cu pasărea de pradă de care fusese vorba.

În timp ce această dezordine avea loc în sînul ei, Adunarea rămăsese pasivă și imobilă pe bănci, fără să reziste, fără să se clintească, mută și fermă. Cîțiva membri montaniarzi fraternizau cu poporul, dar pe furiș și în șoaptă. Raspail ocupase tribuna și se pregătea să citească petiția cluburilor; un tînăr deputat, d'Adelsward, se ridică și strigă: „Cine i-a dat dreptul cetățeanului Raspail să ia cuvîntul?" Se aud urlete furioase; oameni din popor se reped asupra lui d'Adelsward, dar pot fi opriți și ținuți pe loc. Raspail obține cu mare greutate de la oamenii lui un moment de tăcere și citește petiția sau mai degrabă ordinul cluburilor, care ne pune în vedere să ne pronunțăm imediat în favoarea Poloniei.

„Grăbiți-vă, răspunsul este așteptat", se strigă din toate părțile. Adunarea continuă să nu dea nici un semn de viață; de altfel, poporul, în nerăbdarea și în dezordinea lui, face o zarvă asurzitoare, care ne scutește să răspundem. Președintele Buchez, în care unii au vrut să vadă un netrebnic și alții un sfînt, dar care nu încape îndoială că în ziua aceea a fost un mare dobitoc, agită din răsputeri clopoțelul pentru a obține liniște, ca și cînd tăcerea acestei mulțimi n-ar fi fost, în împrejurarea prezentă, mai de temut decît strigătele ei.

În momentul acela am văzut că, la rîndul său, apare la tribună un om pe care nu l-am văzut decît în ziua aceea, dar a cărui amintire m-a umplut pentru totdeauna de dezgust și de oroare; avea obrajii supți și veștezi, buze albe, aerul bolnav, rău și scîrnav, o paloare murdară, înfățișarea unui trup mucegăit, nu i se vedea nici urmă de cămașă, o veche redingotă neagră lipită de niște mădulare subțiratice și descărnate; părea să fi trăit pînă atunci într-o cloacă și că tocmai ieșise din ea; mi s-a spus că este Blanqui.

Blanqui spune o vorbă despre Polonia; apoi, întorcînd-o scurt către treburile de politică internă, cere răzbunare pentru ceea ce el numea masacrele de la Rouen, amintește cu amenințări mizeria în care este lăsat poporul și se plînge, față de popor, de primele nedreptăți ale Adunării Constituante. După ce și-a însuflețit în felul acesta ascultătorii, revine la Polonia și cere imperios, ca și Raspail, un vot imediat.

Adunarea continuă să rămînă neclintită, poporul să se agite și să scoată zeci de strigăte contradictorii, președintele să-și agite clopoțelul. Ledru-Rollin încearcă să obțină de la mulțime să se retragă, însă deja nimeni nu mai avea nici o putere asupra ei. Ledru-Rollin, aproape huiduit, părăsește tribuna.

Zarva ia din nou avînt, sporește, prinde ființă ca să zic așa din ea însăși, pentru că poporul nu mai este destul de stăpîn pe el nici măcar pentru a înțelege că trebuie să tacă o clipă pentru a atinge obiectul patimii sale. Se scurge un răstimp lung; în fine, Barbès se avîntă, urcă la tribună sau mai bine zis sare pe ea. Era unul dintre acei oameni în care demagogul, nebunul și cavalerul se împletesc atît de bine încît n-ai putea spune unde sfîrșește unul și unde începe celălalt; un soi de om care nu poate ieși la lumină decît într-o societate la fel de bolnavă și la fel de tulbure ca a noastră. Cred totuși că predomina în el nebunul, iar nebunia lui, cînd auzea glasul poporului, devenea furioasă. În miezul pasiunilor populare sufletul lui dădea în clocot tot atît de firesc cum fierbe apa așezată pe foc. De cînd ne invadase gloata, îl observam fără încetare, îl consideram drept cel mai de temut dintre adversarii noștri, pentru că era cel mai zănatic, cel mai dezinteresat și cel mai hotărît. L-am văzut urcîndu-se pe estrada unde se afla fotoliul președintelui și stînd îndelung nemișcat, doar petrecîndu-și privirile agitate peste Adunare; am observat, și le-am atras atenția asupra ei și celor de lîngă mine, alterarea trăsăturilor sale, paloarea lui lividă, agitația convulsivă care îl făcea ca, în fiecare clipă, să-și răsucească mustața; era ca icoana nehotărîrii, înclinată deja spre o hotărîre extremă. De data aceasta, Barbès se hotărîse; voia să rezume cumva pasiunile populare și să asigure victoria precizîndu-și scopul. „Cer — a rostit el cu o voce sacadată, gîfîind — ca, imediat, în cadrul acestei ședințe, Adunarea să voteze plecarea unei armate destinate Poloniei, un impozit de un miliard de perceput de la cei bogați, ieșirea armatei din Paris, interdicția de a suna adunarea trupelor; altfel deputații vor fi declarați drept trădători ai patriei."

Cred că am fi fost pierduți dacă Barbès ar fi reușit să-și facă votată moțiunea; pentru că, dacă Adunarea ar fi admis-o, ar fi rămas dezonorată și dezarmată; și dacă ar fi respins-o, ceea ce este verosimil, risca să fie măcelărită. Însă nici măcar Barbès n-a reușit să obțină un moment de tăcere pentru a ne soma să ne pronunțăm. Zarva uriașă care a urmat după ultimele sale cuvinte nu s-a potolit; ea, dimpotrivă, a continuat cu nenumărate intonații diferite. Barbès a făcut, pînă la istovire, toate eforturile pentru a o domina, însă în zadar, deși a fost energic ajutat de clopoțelul președintelui, care nu înceta să răsune ca un dangăt funebru.

Alexis de Tocqueville,
Souvenirs,
Paris, Calmann-Lévy, 1893,
pp. 175–183.

Ludovic Napoleon avea, ca persoană particulară, anumite calităţi atrăgătoare: o dispoziţie binevoitoare şi facilă, un caracter omenos, un suflet blînd şi chiar destul de tandru, fără a fi slab de fire, multă siguranţă în relaţiile cu oamenii, o perfectă simplitate, o anumită modestie în ce privea persoana sa în cuprinsul orgoliului nemăsurat pe care i-l dădea obîrşia. Capabil să simtă afecţiune, putea s-o facă să se nască la cei care se apropiau de el. Conversaţia îi era rară şi stearpă; nu avea deloc meşteşugul de a-i face pe alţii să vorbească şi să instituie o relaţie intimă cu ea; nici o facilitate în a-şi spune gîndul, în schimb ceva obişnuinţe scriitoriceşti şi un anume amor-propriu de autor. Prefăcătoria lui, care era profundă ca aceea a unui om care îşi petrecuse viaţa în comploturi, îşi găsea un ajutor deosebit în imobilitatea trăsăturilor şi în insignifianţa privirii: ochii lui erau lipsiţi de strălucire şi opaci, cum sunt geamurile groase destinate să lumineze cabinele navelor, care lasă să treacă lumina, dar prin care nu se vede nimic. Foarte nepăsător la primejdii, avea curajul frumos şi rece în zilele de criză şi, în acelaşi timp, lucru destul de comun, era foarte şovăielnic în planurile sale. A fost văzut schimbîndu-şi brusc direcţia, înaintînd, ezitînd, dînd înapoi spre marele lui rău: pentru că naţiunea l-a ales ca să aibă toate îndrăznelile, şi ceea ce aştepta ea de la el era cutezanţă și nu prudență. Se zice că a fost dintotdeauna foarte înclinat spre plăceri și că și le alegea fără multe pretenții. Pasiunea aceasta pentru plăcerile vulgare și acest gust pentru dulcele trai crescuseră și mai mult o dată cu înlesnirile puterii. Și astfel își pierdea zi de zi energia, își amorțea și își scădea însăși ambiția. Inteligența îi era incoerentă, confuză, plină de gînduri mari rău îmbinate și împerecheate, pe care le împrumuta cînd exemplelor lui Napoleon, cînd teoriilor socialiste, uneori amintirilor din Anglia, unde trăise; surse foarte diferite și multe din ele foarte contradictorii. Le înmănunchease cu caznă în timpul unor meditații solitare, departe de contactul cu faptele și cu oamenii, pentru că era, prin fire, un om visător și himeric. Totuși, cînd era silit să părăsească aceste regiuni vaste și vagi pentru a-și concentra spiritul în limitele unei situații anume, spiritul lui era capabil de justețe, uneori de finețe și de cuprindere și chiar de o anumită adîncime, dar fără siguranță de sine și întotdeauna gata să alăture o idee bizară uneia corecte.

În general, era greu să-i fii foarte aproape mai multă vreme fără să descoperi la el, amestecat cu normalitatea, un mic filon de nebunie a cărui vedere, amintind mereu de escapadele tinereții sale, te ajuta să ți le explici.

La urma urmelor, se poate spune că mai mult nebunia decît rațiunea i-au adus, grație împrejurărilor, reușita și forța: lumea este un ciudat teatru. Sunt clipe cînd cele mai proaste piese au cel mai mare succes. Dacă Ludovic Napoleon ar fi fost un om înțelept, sau un om de geniu, n-ar fi devenit niciodată președinte al republicii.

Se încredea în steaua lui; se credea fără șovăială instrumentul destinului și omul de care era nevoie. Am crezut întotdeauna că era realmente convins de dreptul său, și mă îndoiesc că regele Carol al X-lea a fost vreodată mai pătimaș convins de legitimitatea sa decît Ludovic Napoleon de a lui; fiind de altfel deopotrivă de incapabil ca acela de a-și întemeia rațional credința: pentru că, dacă era stăpînit de un fel de adorație abstractă pentru popor, gustul lui pentru libertate era foarte mărginit. Trăsătura caracteristică și fundamentală a spiritului său, în materie politică, era ura și disprețul pentru orice fel de Adunări. Regimul monarhiei constituționale i se părea chiar mai greu de suportat decît republica. Orgoliul care îi dădea numele, și care era nețărmurit, se înclina ușor în fața națiunii, dar se răzvrătea la ideea de a suporta influența unui parlament.

Avusese, înainte de a ajunge la putere, timp destul să-și cultive gustul natural pe care principii mediocri îl au întotdeauna pentru servitorime, prin obișnuințele contractate în vremea a douăzeci de ani de conspirații petrecuți între aventurieri de joasă speță, între oameni ruinați sau tarați, între tineri destrăbălați, singurele persoane care, în tot acest răstimp, au putut consimți să-i servească drept măgulitori sau complici. El însuși lăsa să străbată, prin lustrul de om cu bune maniere, ceva care îi dădea un aer de aventurier și de uzurpator. Continua să se simtă bine în mijlocul acestei tovărășii subalterne și într-o vreme cînd nu mai era obligat să o accepte. Cred că greutatea cu care își exprima gîndurile altfel decît în scris îl ținea legat de oameni care erau de multă vreme la curent cu ideile și familiari cu reveriile sale, și că inferioritatea lui în cadrul unei discuții îi făcea, în general, destul de neplăcut contactul cu oamenii de spirit. De altfel, ceea ce dorea mai presus de orice era să aibă parte de devotament pentru persoana și pentru cauza lui, ca și cînd persoana și cauza lui ar fi putut să-l facă să se nască; de îndată ce era independent, meritul îl jena. Avea nevoie de oameni care să creadă în steaua lui și de adoratori vulgari ai sorții sale.

Alexis de Tocqueville,
Souvenirs,
Paris, Calmann-Lévy, 1893,
pp. 314–318.

*INDICE BIOGRAFIC**

• AIGUILLON, ANNE-CHARLOTTE DE CRUSSOT DE FLORENSAC, ducesă d' (1683–1750). Se căsătorește în 1718 cu Armand Louis de Vignerot de Plessis-Richelieu, duce d'Aiguillon. Fiul lor, Emmanuel Armand de Vignerot de Plessis-Richelieu, duce d'Aiguillon, va fi ministru de externe sub Ludovic al XV-lea.

BACCIOCHI, MARIA-ANNA zisă ÉLISA (Ajaccio, 1777–Trieste, 1820). Este sora lui Napoleon Bonaparte. Se căsătorește cu Felix Bacciochi, care devine prinț de Lucca și Piombino; mai tîrziu, moare ca ducesă de Toscana.

BARANTE, AMABLE GUILLAUME PROSPER BRUGIÈRE, baron de (Riom, 1782–Barante, 1866). Om politic, diplomat, istoric. Din 1820 pînă în 1830 participă la opoziția liberală. Senator, membru al Academiei Franceze; a scris, printre altele, biografia politică a lui Royer-Collard (1861), portretizat în prezentul volum de Charles de Rémusat.

• BARBÈS, ARMAND (Pointe-à-Pitre, 1809–Haga, 1870). Revoluționar francez, republican fanatic, conspirator. Studiază dreptul la Paris către 1830. Intră în legătură cu membrii de frunte ai partidului republican. Ia parte la toate comploturile împotriva lui Ludovic Filip și este unul dintre insurgenții din 1834. Este reținut timp de cinci luni. În 1836 este acuzat pentru fabricare clandestină de praf de pușcă și închis pentru un an. Apoi organizează insurecția din 15 mai 1839 împreună cu Blanqui — reprimată în 24 de ore. Este condamnat la moarte, dar, în urma manifestațiilor de stradă și a intervențiilor lui Victor Hugo, Ludovic Filip îi comută pedeapsa în muncă silnică pe viață; este eliberat în urma Revoluției de la 1848. Devine președinte al Clubului Revoluției. Protestează contra reprimării mișcărilor socialiste din Rouen. Este inculpat pentru tentativă de răsturnare a guvernului republican și este din nou încarcerat, în același an, 1848, pînă în 1854, cînd este grațiat de Napoleon al III-lea; este exilat la Bruxelles, apoi în Spania, în sfîrșit la Haga, unde moare.

---

* Numele marcate printr-un • sunt ale persoanelor care constituie obiectul unui portret; două • • marchează numele autorilor de portrete.

BARNAVE, ANTOINE PIERRE JOSEPH MARIE (Grenoble, 1761–Paris, 1793). Avocat, om politic, membru și orator al Adunării Constituante. Extremist între 1789 și 1791, după această dată devine moderat, promotor al unei monarhii constituționale. Acuzat de conspirație contrarevoluționară, este ghilotinat în 1793, în timpul primului val al Terorii. Ajunge la apogeul carierei sale în 1791, cînd îl combate pe Mirabeau în Adunare, în problema exercitării dreptului de pace și război (dacă să-i fie încredințate regelui sau nu). Mirabeau îl susținea pe rege, Barnave, încă antiregalist și unul dintre principalii oratori ai stîngii, i se împotrivește.

BERNADOTTE, JEAN-BAPTISTE (Pau, 1764–Stockholm, 1844). Promovat general de divizie încă din 1793, în cadrul armatei revoluționare, devine apoi unul dintre cei mai importanți comandanți ai campaniilor napoleoniene (Ulm, Austerlitz, Wagram);

în 1809, în urma unui conflict cu Napoleon, demisionează. În 1818 devine rege al Suediei sub numele de Carol al XIV-lea; dinastia întemeiată de el domnește și astăzi. Textul lui Sainte-Beuve îl menționează în perioada Consulatului (1799–1804), în cadrul căruia Bonaparte este prim-consul.

BERRY, CHARLES DE FRANCE, duce de (1685–1714). Nepot de fiu al lui Ludovic al XIV-lea.

BERRY, MARIE LOUISE ÉLISABETH D'ORLÉANS, ducesă de (Saint-Cloud, 1695–Paris, 1719). Fiica lui Filip d'Orléans (Regentul) și soția ducelui Charles de Berry. Faimoasă prin inteligența și viața sa dezordonată.

BERRYER, PIERRE ANTOINE (Paris, 1790–Loiret, 1868). Avocat și om politic, orator al partidei monarhist-legitimiste, și-a pus totuși elocvența în serviciul cauzelor liberale.

• • BEUGNOT, JACQUES CLAUDE, conte de (Bar-sur-Aube, 1761–Bagneux, 1835). Magistrat și om de stat. În 1790 este numit procuror general în Aube. În octombrie 1791 devine membru al Adunării Legislative. El l-a denunțat pe Marat, sub Teroare, ca asasin al generalului Dillon. După 18 Brumar — lovitura de stat care l-a adus pe Bonaparte la putere — este atașat consilier al lui Lucien Bonaparte, ministrul de interne. Apoi devine ministru de finanțe al lui Jérôme Bonaparte — regele Westfaliei. În 1808 este administrator al marilor ducate Berg și Kleve din Confederația Rinului; sub Ludovic al XVIII-lea este director general al Poliției. După cele 100 de zile este director al Poștelor. Lasă niște *Memorii*, publicate în 1866.

BLANQUI, LOUIS AUGUSTE (Puget-Théniers, 1805–Paris, 1881). Revoluționar socialist utopist; a participat la revoluția din 1830, după care a devenit șef al opoziției republicane și apoi socialiste; a fost unul dintre conducătorii manifestațiilor muncitorești din februarie–mai 1848; a jucat un rol important în cadrul Comunei din Paris. Ideile sale, care l-au făcut să stea în închisori 36 de ani din cei 76 pe care i-a trăit, au inspirat sindicalismul revoluționar de la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

• • BOIGNE, CHARLOTTE LOUISE ADÉLAÏDE D'OSMOND, contesă de (Versailles, 1781–Paris, 1866). Memorialistă. Crescută la Curtea din Versailles, a fost dusă în emigrație de familia ei (1792) și a trăit la Curtea din Napoli, unde a fost în relații apropiate cu Marie-Amélie, soția lui Ludovic Filip, viitorul rege al Franței între 1830 și 1848; după o căsătorie neizbutită cu generalul de Boigne, care n-a durat decît șase ani (1798–1804), s-a înapoiat în Franța sub Imperiu și a deschis un salon la Paris, apoi a trăit o vreme la Londra, unde tatăl ei era ambasador al lui Ludovic al XVIII-lea; începînd din 1830, prietenă a reginei fiind, a cancelarului Pasquier (șeful suprem al justiției) și a lui Guizot (v.), a exercitat o influență importantă în culisele politice ale regatului; după căderea lui Ludovic Filip, s-a retras din viața publică; *Memoriile* pe care le-a lăsat au fost bine apreciate de Sainte-Beuve.

• BRIENNE, ÉTIENNE CHARLES de LOMÉNIE, conte de (Paris, 1727–Sens, 1794). Arhiepiscop de Toulouse (1763), ministru de finanțe în 1787, în locul lui Calonne (v.), sub Ludovic al XVI-lea, a intrat în conflict cu parlamentul și cu notabilii în urma unor măsuri fiscale care le amenințau privilegiile; a fost nevoit să se retragă în 1788, în favoarea lui Necker (v.); numit arhiepiscop de Sens și cardinal în 1790, a depus jurămînt de credință față de Constituția civilă a clerului — o măsură revoluționară.

BRISSOT, JACQUES PIERRE (Chartres, 1754–Paris, 1793). Jurist, jurnalist și om politic. Debutează ca scriitor juridic în 1778 cu *Teoria legilor criminale*, onorată de Voltaire cu o scrisoare. Alăturîndu-se Revoluției, devine deputat în Adunarea Legislativă și în Convenție; partizan al războiului; a devenit unul dintre conducătorii partidei girondinilor (care s-au numit la început *brissotins*), aflat în conflict deschis cu montaniarzii conduși de Robespierre, Danton, Marat, Saint-Just; o dată cu căderea girondinilor, Brissot a fost și el condamnat la moarte și ghilotinat. Căderea girondinilor a fost în mare măsură opera lui Marat. A condus *Le patriote français*, important organ al Revoluției. Este de consemnat faptul că înainte de Revoluție, în 1785, a adresat împăratului Austriei, Iosif al II-lea, o scrisoare în care justifica răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan.

BROGLIE, ACHILLE LÉON CHARLES VICTOR, duce de (Paris, 1785–Paris, 1870). Om politic orléanist, ministru sub Ludovic Filip, curînd după instaurarea acestuia la 9 august 1830; președinte al Consiliului (1835–1836); membru al Academiei Franceze; în 1816 se căsătorește cu Albertine de Staël, fiică a Doamnei de Staël.

BROGLIE, ALBERTINE DE STAËL, ducesă de (1797–1838). Al patrulea copil al Doamnei de Staël, născută cu un an înainte ca mama sa să se despartă de baronul de Staël-Holstein. Se căsătorește în 1816 cu ducele de Broglie.

CALONNE, CHARLES ALEXANDRE DE (Douai, 1734–Paris, 1802). Economist și om politic, controlor general al finanțelor sub Ludovic al XVI-lea, între 1783 și 1787; propune egalitatea tuturor în fața unui impozit nou, „subvenția teritorială”. Eforturile sale de a revitaliza finanțele prin impozite progresive asupra averilor mobiliare și clericale nu au fost sprijinite de monarhie; silit să demisioneze, emigrează în Anglia; a fost înlocuit cu Brienne.

CAMBACÉRÈS, JEAN JACQUES RÉGIS DE, duce de Parma (Montpellier, 1753–Paris, 1824). Jurisconsult și om de stat. Deputat al nobilimii în Statele Generale, apoi în Convenție; Membru al celui de al doilea Consulat (1799–1802), arhicancelar al Imperiului în 1804, cînd ia parte la elaborarea Codului Civil. Membru al Academiei Franceze.

CANOVA, ANTONIO (provincia Treviso, 1757–Veneția, 1822), sculptor italian. Principalul reprezentant al neoclasicismului italian în sculptură: „Hercule și Licas“, „Cele trei grații“, „Amor și Psyche“, „Paolina Borghese“, monumentul funerar al papei Clement al XIV-lea.

CAUMONT, JOSÉPHINE-LOUISE DE, contesă de Balbi (1763–1836). Doamnă de onoare a contesei de Provence, soția fratelui lui Ludovic al XVI-lea. După refugiul aristocrației la Koblenz, pe Rin, în 1792 se retrage în Olanda, unde are o legătură scandaloasă cu contele d'Archambault.

• • CHASLES, VICTOR-EUPHÉMION-PHILARÈTE (Chartres, 1798–Veneția, 1873). Critic literar și traducător, povestitor și poet. După absolvirea liceului „Ludovic cel Mare“, tatăl său, mare admirator al lui J.-J. Rousseau, îl obligă să facă ucenicie la un tipograf. Este închis împreună cu acest iacobin de poliția Restaurației și sunt eliberați la intervenția lui Chateaubriand. Urmează șapte ani de exil în Anglia. Revenit în Franța, publică versuri și proză, iar în 1828 împarte cu Saint-Marc Girardin premiul Academiei pentru *Tablou al progresului limbii și literaturii franceze de la începutul secolului al XVI-lea pînă la 1610*; în 1831 semnează prefața la o nouă ediție a romanului *Piele de măgar* al lui

Balzac. În 1837 devine conservator la biblioteca Mazarin, apoi doctor în litere. Titular al catedrei de limbi și literaturi europene, el pune în lumină originalitatea literaturii străine: Dickens, Andersen, Turgheniev, Tolstoi, putînd fi considerat unul dintre precursorii literaturii comparate. Are o vastă operă de critică și istorie literară, eseuri și schițe, activitatea sa între 1841 și 1864 însumînd peste 20 de volume. A fost cunoscător și prieten al românilor, și ales membru al Academiei Române la 9 septembrie 1871.

•, •• CHATEAUBRIAND, FRANÇOIS RENÉ, viconte de (Saint-Malo, 1768–Paris, 1848). Prozator, memorialist, om politic. Se naște ca al zecelea copil al unei vechi familii aristocratice bretone. La izbucnirea Revoluției emigrează în America (1791), apoi în Anglia (1792–1800). Întors în Franța sub Consulat, publică povestirea *Atala* (1801), iar în 1802 — *Geniul creștinismului* și *René*, urmate de *Martirii* în 1809. După asasinarea ducelui d'Enghien devine ostil lui Napoleon I și pleacă într-o călătorie în Orient (1806–1807), iar la întoarcere publică *Itinerar de la Paris la Ierusalim* (1811). În timpul Restaurației este ambasador la Berlin, la Londra și ministru de externe între 1822 și 1824. Este adeptul monarhiei constituționale și al libertății presei. Din 1818 începe legătura lui cu Doamna Récamier, care durează pînă la sfîrșitul vieții. Ultimii săi ani îi consacră operei capitale *Memorii de dincolo de mormînt*, publicată postum.

CHÂTEAUROUX, MARIE ANNE DE MAILLY-NESLE, ducesă de (Paris, 1717–Paris, 1744). Una dintre favoritele lui Ludovic al XV-lea, susținută de Richelieu și de Doamna de Tencin. Ea îl determină pe rege să preia comanda trupelor din Țările de Jos, în războiul de succesiune al Austriei. Cînd Ludovic al XV-lea se îmbolnăvește la Metz, este izgonită de la curte. Revine peste patru ani, cînd moare subit — avea 27 de ani.

◦ CHÂTELET, GABRIELLE ÉMILIE LE TONNELIER DE BRETEUIL, marchiză du (Paris, 1706–Lunéville, 1749). Cunoscută pentru legătura sa cu Voltaire, pe care îl găzduiește timp de 10 ani pe domeniul ei de la Cirey, în Lorena.

◦ CHEVREUSE, FRANÇOISE-FÉLICITÉ DE NARBONNE-PELET FRITZLAR, ducesă de (1785–1813). Căsătorită cu Paul, duce de Chevreuse și de Luynes. Frumoasă și spirituală, dar cu un comportament curios și răutăcios. Napoleon îi impune să devină doamnă de onoare a împărătesei Joséphine, la sugestia lui Talleyrand, care era bun prieten al familiei de Luynes. În 1808 refuzul ei de a intra în suita reginei Charlotte a Spaniei îi aduce ordinul de exil.

CLAVIÈRE, ÉTIENNE (1735–1793). Financiar și om politic. Iacobin, prieten cu Mirabeau (v.), căruia îi redacta partea financiară a discursurilor, și cu Brissot, adversar al lui Necker, cum rezultă din *Răspuns la memoriul Domnului Necker cu privire la hîrtia-monedă* (1790). Este ales membru al Adunării Legislative, dar demisionează, declarînd că va fi mai util revoluției ca ministru al contribuției publice. Asociindu-se girondinilor, devine ținta atacurilor montaniarzilor, ca și amicii săi Brissot și Roland de La Platière. Este adus în fața Tribunalului Revoluționar și, la citirea capetelor de acuzație, se sinucide cu un pumnal (1793).

CLERMONT-TONNERRE, STANISLAS MARIE ADÉLAÏDE, conte de (Pont-à-Mousson, 1757–Paris, 1792). Deputat al nobilimii în Statele Generale. A votat în mod liberal pentru drepturile protestanților, ale evreilor, ale artiștilor, în general pentru abolirea privilegiilor. În 1770 înființează *Jurnalul amicilor constituției monarhiste*.

•, •• CONSTANT, BENJAMIN pe numele întreg HENRI-BENJAMIN CONSTANT DE REBECQUE (Lausanne, 1767– Paris, 1830). Om politic, ziarist, critic literar, romancier. Provine dintr-o familie de protestanți francezi emigrați în Elveția. Urmează cursurile universităților din Erlangen, Bruxelles și Oxford. Întors la Paris, frecventează cercurile revoluționare. După 18 Brumar 1799 este membru al Tribunalului, din care va fi exclus în 1802 pentru ideile sale liberale. În același an părăsește Franța împreună cu Doamna de Staël, de care a fost legat timp de 17 ani (1794–1811), în ciuda căsătoriei sale cu Charlotte Hardenberg (1805). Salonul Doamnei de Staël de la Coppet din Elveția, de lîngă lacul Léman, devine centrul liberalismului politic sub Primul Imperiu. În 1815, în timpul celor 100 de zile, redactează, la cererea lui Napoleon I, *Actul adițional la Constituțiile Imperiului*, considerat azi ca prima constituție democrată a Franței. După Waterloo, emigrează în Belgia și în Anglia (1815–1816), unde publică *Adolphe*, care se află la obîrșia romanului modern de analiză psihologică. Sub Restaurație, se manifestă ca ziarist liberal și i se deschide o lungă carieră parlamentară, devenind șef al partidului liberal; discursurile și pamfletele sale de apărător al drepturilor cetățenești au un mare ecou popular. Între 1824 și 1830 apar cele 5 volume *Despre religie considerată în funcție de izvoarele, de formele și de evoluția sa*.

CUSTINE, ASTOLPHE LOUIS LÉONOR, marchiz de (Lorena, 1790–1858), scriitor și călător. Este nepotul contelui Adam Philippe de Custine, general în armata republicană, mort pe ghilotină în 1793, și fiul lui Armand de Custine, executat în 1794. Este crescut în exil de mama sa, Delphine de Sabran, legată pentru o vreme de Chateaubriand, care i-a dedicat un elogiu funebru în *Memorii de dincolo de mormînt*. Își petrece adolescența călătorind cu mama sa prin Europa, destinul tuturor familiilor certate cu Imperiul; în 1821 se căsătorește cu Léontine de Saint-Simon de Courtoiner, care moare în 1823, lăsîndu-i un fiu pe care îl va pierde în 1826. În 1824 anomalia de care suferea devine publică și îi aduce oprobriul înaltei societăți; pentru restul vieții dă curs înclinărilor sale pederastice, gustului pentru lux și libertinaj. Încercările literare nu au succes, iar marchizul participă la viața literară mai mult ca un aristocratic mecena. La masa lui se întîlneau Hugo și Lamartine, Balzac și Stendhal, George Sand și Baudelaire. Succesul îi vine o dată cu publicarea însemnărilor sale de călătorie redactate sub forma unor scrisori imaginare. *Spania sub Ferdinand al VII-lea* (1838), care l-a impresionat pe Balzac, și mai ales *Rusia în 1839* (1843), carte vizionară despre despotismul rus, bucurîndu-se la apariție de un mare succes de librărie; a fost uitată și redescoperită în Europa de la războiul rece încoace. Din 1993 poate fi citită și în traducere românească.

•• DEFFAND, MARIE DE VICHY-CHAMROND, marchiză du (Chamrond, 1697–Paris, 1780). Femeie de litere, figură marcantă a societății franceze. Celebrul ei salon era frecventat de Fontenelle (v.), Montesquieu, Marivaux și de enciclopediști. A întreținut o vastă corespondență cu Voltaire (v.), D'Alembert și Walpole.

DESCARTES, RENÉ (La Haye, azi Descartes, 1596–Stockholm, 1650). Filozof, matematician și fizician. Și-a întemeiat considerabilul aparat științific pe o metodă și o metafizică nouă, care îi permiteau să degajeze știința de confuziile scolasticii grație unei logici a ideilor clare și distincte, bazată pe deducția care merge de la simplu la complex. În *Reguli pentru îndruma-*

rea spiritului (1628) și *Discurs asupra metodei* (1637) își construiește metafizica plecînd de la o îndoială metodică ce îl determină să respingă orice cunoaștere neîntemeiată. Singura certitudine este o gîndire care se îndoiește, din care se deduce însăși existența celui ce gîndește: „Gîndesc, deci exist", apoi cea a existenței lui Dumnezeu, iar de aici deduce existența lumii exterioare (*Meditații metafizice*, 1641).

DIDEROT, DENIS (Langres, 1713–Paris, 1784). Filozof, teoretician și critic de artă, autor dramatic, romancier. Unul dintre cei mai de seamă iluminiști; inițiator și redactor principal al *Enciclopediei*; creatorul criticii de artă (*Saloane*, 1759–1781), al unei noi forme de roman. *Jacques fatalistul* (post. 1796) a definit și a ilustrat o nouă estetică dramatică (*Nepotul lui Rameau*, post. 1823, *Paradox asupra actorului*, post. 1830).

DUBOIS, GUILLAUME (1656–1723). Cardinal și om politic. Talentat diplomat, nu lipsit de josnicii și venalitate, a realizat niște alianțe cu Olanda și Anglia și Liga contra Spaniei. A avut o influență nefastă asupra regentului, al cărui prim-ministru a fost în 1722. El a împărțit Cvadrupla Alianță (1717–1718), pact încheiat între Franța, Anglia, Provinciile Unite și Austria, pentru menținerea tratatelor de la Utrecht, care puneau capăt războiului pentru succesiune la tronul Spaniei.

DUCLOS, CHARLES PINOT (Dinan, 1704–Paris, 1772). Romancier și moralist francez, prieten al filozofilor, spirit libertin. În 1741 îi apar *Confesiunile contelui*, în 1747 este primit în Academia Franceză, iar în 1751 publică *Considerații asupra moravurilor acestui secol*, în care sunt surprinse în mod ingenios aspecte sociale și psihologice ale epocii lui Ludovic al XV-lea.

DUMONT, PIERRE ÉTIENNE LOUIS (1759–1829). Jurisconsult provenit dintr-o veche familie protestantă franceză refugiată în Elveția. Susținător al lui Mirabeau. Informațiile sale erau folosite de Mirabeau în discursurile din Adunare. În 1809 este însărcinat de țarul Alexandru să editeze *Codul Imperiului rus*. Postum îi apare volumul *Amintiri despre Mirabeau și despre primele două Adunări Legislative* (1832).

• FALLOUX, FRÉDÉRIC ALBERT PIERRE, conte de (Angers, 1811–Angers, 1886). Om politic, arhiepiscop, orator în serviciul bisericii și al legitimității monarhiei. Publică, în 1840, *Istoria lui Ludovic al XVI-lea* și, în 1845, *Istoria Sfîntului Pius al V-lea*. Se afirmă ca partizan al dreptei în Parlamentul din 1846. A doua zi după Revoluția de la 1848 salută Republica, fără rezerve. Ludovic Napoleon îl numește ministru al instrucțiunii publice pentru a avea, prin el, sprijinul bisericii. Are un rol marcant în partidul catolic liberal. În 1856 devine membru al Academiei Franceze. În culisele Adunării Naționale a luat parte la intrigile monarhiste care au întîrziat organizarea Republicii pînă în 1875. În ultimii ani de viață, aflat sub protecția papei Leon al XIII-lea, își continuă atacurile atît asupra dreptei cît și asupra stîngii, pierzînd orice credit politic. Postum i se publică *Memoriile unui monarhist*. Este autorul Legii Falloux (1850) asupra libertății învățămîntului, lege foarte favorabilă bisericii, pe care V. Hugo o denunță ca pe o „capcană clericală".

• FONTENELLE, BERNARD LE BOVIER DE (Rouen, 1657–Paris, 1757). Nepot de soră al lui Corneille. Partizan, alături de Perrault, al modernilor în renumita polemică dintre susținătorii scriitorilor antici și cei din secolul lui Ludovic al XIV-lea; a încercat o polemică între cartezianism și concepțiile lui Copernic și Giordano Bruno (*Convorbiri despre pluralitatea lumilor*, 1686).

Membru al Academiei Franceze în 1691 și ales în 1697 secretar pe viață al Academiei de Științe.

FOX, CHARLES JAMES (Londra, 1749–Chiswick, 1806). Om de stat englez, șef al partidului whig, partizan al alianței Angliei cu Franța și Statele Unite și adversar al politicii externe antifranceze promovate de William Pitt jr. În tinerețe voiajează cu vărul său, lordul Carlisle, în Franța, unde îl cunoaște pe Voltaire. Frecventează salonul Doamnei du Deffand și pe cel al Doamnei Récamier.

FRANKLIN, BENJAMIN (Boston, 1706–Philadelphia, 1790). Om de stat, publicist și fizician american. A participat la elaborarea Declarației de Independență a Statelor Unite; a reușit să încheie, în 1778, o alianță franco-americană; în fizică a contribuit la dezvoltarea teoriei electricității și a inventat paratrăsnetul (1747).

GARAT, DOMINIQUE JOSEPH (Bayonne, 1749–Ustaritz, 1833). Om politic. În timpul Revoluției este deputat în Adunarea Legislativă, apoi participă la dezbaterile din Adunarea Constituantă și ajunge ministru al justiției, el fiind cel însărcinat cu arestarea și apoi cu procesul lui Ludovic al XVI-lea. Grație lui Robespierre, scapă de ghilotină și străbate Directoratul, Consulatul și Imperiul, menținut în onoruri. Restaurația îl respinge și moare uitat.

•, •• GENLIS, STÉPHANIE FÉLICITÉ DU CREST de SAINT-AUBIN, contesă de (Champcéri, 1746–Paris, 1830). Romancieră, autoare dramatică și memorialistă. La început atașată Revoluției și ducelui de Orléans (v.) (Philippe Égalité); după ghilotinarea ca girondin a soțului ei (1793), pleacă în exil ca doamnă de onoare a ducesei de Chartres și educatoare a copiilor din familia de Orléans, printre care și viitorul rege Ludovic Filip. Întoarsă în Franța sub Imperiu, beneficiază de o pensie acordată de Napoleon și ține un salon foarte frecventat. Este autoarea a numeroase scrieri de pedagogie cu idei originale și a zece volume de *Memorii* despre secolul al XVIII-lea și despre Revoluție.

• GEOFFRIN, MARIE-THÉRÈSE RODET (Paris, 1699–Paris, 1777). Protectoare a literelor și artelor. Soția unui burghez înstărit și ignorant. Este celebră pentru salonul ei din strada Saint-Honoré, frecventat între 1749 și 1777 de cele mai mari nume ale veacului, vestit peste hotarele Franței; a fost în corespondență cu împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei și cu Stanislaw Poniatowski, viitorul rege al Poloniei, care a primit-o cu fast la Varșovia, în 1766.

• • GRIMM, FRIEDRICH MELCHIOR, baron de (Regensburg, 1723–Gotha, 1807). Critic literar și de artă german, de expresie franceză, stabilit în Franța; publică între 1754 și 1782 *Corespondența literară, filozofică și critică*, cronică lunară, sub formă de scrisori adresate din Paris marilor suverani ai Europei, pentru a-i informa asupra vieții culturale franceze. Principalul colaborator al revistei a fost Diderot, care i-a încredințat unele dintre cele mai importante scrieri ale sale; în aceste buletine, Grimm inaugurează în Franța critica literară modernă, aducînd totodată o contribuție însemnată la cunoașterea pe plan european a culturii franceze. Spirit nepărtinitor și lipsit de prejudecăți și idei preconcepute, judecățile sale de valoare au fost confirmate de posteritate; tot lui i se datorează păstrarea bibliotecilor lui Voltaire și Diderot, cumpărate de Ecaterina a II-a a Rusiei, cu care era în relații de prietenie și al cărei consilier de stat a fost începînd cu 1777.

• GUIZOT, FRANÇOIS PIERRE GUILLAUME (Nîmes, 1787–Calvados, 1874). Om politic și istoric. Profesor de istorie modernă la Sorbona (din 1812), este suspendat pentru „liberalismul luminat" profesat de titular; a contribuit, în 1830, la căderea lui Carol al X-lea; ministru de interne (1830), ministru al instrucțiunii publice (1832–1837); între 1840 și 1848 a fost adevăratul stăpîn al Franței, mai întîi ca ministru de externe, apoi ca prim-ministru. Căderea lui, în februarie 1848, provocată de refuzul de a face reforma electorală și de conservatorismul său social, a antrenat căderea monarhiei burgheze și instituirea celei de a doua Republici. Scrierile sale sunt mari sinteze de istorie a civilizației franceze sau europene; lucrarea fundamentală este *Istoria Revoluției din Anglia* (1826–1827), unde își exprimă ferm idealul unei „monarhii burgheze".

HELVÉTIUS, CLAUDE ADRIEN (Paris, 1715–Versailles, 1771). Filozof. Autor al unui sistem materialist-mecanicist și senzualist expus în *Despre spirit* (1758), *Despre om* și *Fericirea* (post. 1772); în gnoseologie afirmă primordialitatea senzației, la care se reduc sufletul (facultatea de a simți), memoria (reactualizarea senzațiilor trecute) și spiritul (facultatea de a judeca, intelectul); concepe omul ca supus legii naturale conform căreia interesul individual este mobilul permanent al acțiunilor sale, problema pentru filozof și pentru legislator fiind aceea de a distinge între interesele care îl opun pe om omului și cele care îi unesc voința cu o alta. Statului îi revine în principal rolul de a suprima contradicția dintre interese printr-o legislație adecvată și mai ales prin educație.

JORDAN, CAMILLE (Lyon, 1771–Paris, 1821). Om politic. În 1802, la îndemnul Doamnei de Staël, publică *Adevăratul sens al votului asupra Consulatului pe viață*, diatribă antibonapartistă; deputat în 1816, la începutul Restaurației. A lăsat și un volum de *Discursuri* (1818).

•, •• JOUBERT, JOSEPH (Montignac, 1754–Villeneuve-sur-Yonne, 1824). Moralist și epistolograf. Consilier al Universității din Paris; prieten al lui Chateaubriand; este cunoscut mai ales pentru *Cugetări, eseuri, maxime*, publicate postum, în 1842. S-a păstrat de la el și un volum de corespondență, interesant ca mărturie de epocă.

• KRÜDENER, BARBARA JULIANE VON VIETINGHOFF, baroană de (Riga, 1764–Karasubazar, Crimeea, 1824). Mistică, scriitoare de expresie franceză. Dintr-o familie bogată, se căsătorește la 19 ani (1783) cu baronul Krüdener, diplomat cu care călătorește la Veneția și în Danemarca; are o relație pasională cu unul dintre secretarii de legație, Aleksandr Stakiov, care, părăsit de baroană, se sinucide; de aici înainte locuiește, cu intermitențe, la Paris, unde frecventează societatea înaltă și are relații de prietenie cu Doamna de Staël, cu Doamna Récamier, cu Chateaubriand. În 1803 îi apare romanul de confesiuni *Valérie*. Îi vizitează în exil pe Doamna de Staël și pe Benjamin Constant; în timpul misiunii diplomatice a soțului său la Berlin se împrietenește cu regina Prusiei, Ludovica. Către 50 de ani încep să se vădească la ea tendințele mistice, influențată fiind de Swedenborg. Se crede chemată să regenereze prin creștinism întreaga lume; în Germania ține prelegeri populare foarte frecventate. După abdicarea lui Napoleon, în aprilie 1814, prezice întoarcerea lui din insula Elba; notorietatea astfel dobândită o aduce în anturajul țarului Alexandru, asupra căruia exercită câțiva ani o puternică influență mistică, dar și politică, sugerându-i termenii de încheiere a pactului numit Sfânta Alianță între Rusia, Prusia și Austria. După ce relațiile cu țarul se răcesc, își continuă prelegerile cu același mare succes de public.

LACORDAIRE, JEAN-BAPTISTE HENRI DOMINIQUE (Côte-d'Or, 1802–Sorèze, 1861). Cleric și orator religios. Discipol al lui Lamennais, cu care a înființat, în 1830, ziarul *L'Avenir* (*Viitorul*), de orientare creștin-liberală, favorabil separării bisericii de stat; nu și-a urmat maestrul în ruptura sa cu Roma. După ce a ținut la Notre-Dame, între 1835 și 1836, niște predici remarcabile, a devenit călugăr dominican; în 1839 a restabilit ordinul dominican în Franța. Ales deputat de Marsilia în 1848, a întemeiat *Era nouă*, organ democrat-creștin.

• LA FAYETTE, MARIE JOSEPH PAUL YVES ROCH GILBERT MOTIER, marchiz de (Chavagnac, 1757–Paris, 1834). General și om politic. Din 1777 pînă în 1783 ia parte la războiul de independență a coloniilor engleze din America de Nord, alături de insurgenți, devenind general și deputat în Statele Generale în 1789. După căderea Bastiliei, organizează Garda Națională ca reprezentant al nobilimii liberale, dornică să reconcilieze regalitatea cu Revoluția; este expus astfel atacurilor violente ale lui Marat. La 17 iulie 1791, în calitate de comandant al Gărzii Naționale, reprimă brutal manifestația republicană de pe Cîmpul lui Marte, marcînd astfel victoria temporară a moderaților; emigrează din 1792 pînă în 1800, însă sub Imperiu refuză orice post oficial; deputat liberal sub Restaurație. În iulie 1830 este pus din nou în fruntea Gărzii Naționale, contribuind decisiv la înscăunarea lui Ludovic Filip, de care s-a detașat însă curînd.

LA MOTHE, de fapt LA MOTTE, ANTOINE HOUDAR DE (Paris, 1672–Paris, 1731). Om de litere. Este menționat în text ca părtaș la marea polemică dintre susținătorii anticilor și ai modernilor, și anume ca purtătorul de cuvînt al „modernilor" din generația a doua. Conflictul s-a aprins cu prilejul traducerilor din Homer ale Doamnei Dacier, pe care și-o apără în *Tratat despre cauzele corupției gustului* (1714). Autor al unei traduceri prescurtate din *Iliada* și al unui *Discurs despre Homer*, La Motte replică energic în *Reflecții asupra criticii* (1715), stîrnind din nou focul polemicii ce se stinsese o vreme.

LAPLACE, PIERRE SIMON, marchiz de (Beaumont-en-Auge, 1749–Paris, 1827). Astronom, matematician și fizician. Autor al unor lucrări referitoare la mecanica cerească (mișcarea lunii, a lui Jupiter, viteza de rotație a inelului lui Saturn etc.) și la calculul probabilităților. Este celebru, mai ales, pentru ipoteza sa cosmogonică (1796), potrivit căreia sistemul solar s-ar fi format dintr-o nebuloasă în rotație.

LAVOISIER, ANTOINE LAURENT (Paris, 1743–Paris, 1794). Chimist. Unul dintre creatorii chimiei moderne; i se datorează nomenclatura chimică, cunoașterea compoziției aerului și a apei, descoperirea rolului oxigenului în combustii și în respirația animală, enunțarea legilor conservării masei și a elementelor; deputat supleant în timpul Revoluției, a făcut parte din comisia însărcinată cu stabilirea sistemului metric; a fost executat la 8 mai 1794, în calitatea lui de fost fermier general — rang înalt în sistemul fiscal al guvernării monarhice.

LEDRU-ROLLIN, ALEXANDRE AUGUSTE (Paris, 1807–Fontenay-aux-Roses, 1874). Fiu de medic, debutează ca avocat în 1830 și se afiliază partidului republican. Orator de talent, devine unul dintre primii deputați radicali, iar în 1843 lansează *Reforma*, organ al radicalismului. La 24 februarie 1848 împiedică stabilirea regenței ducesei de Orléans pentru fiul său și numește un guvern provizoriu din care face parte. Este sprijinitorul sufragiului universal. Candidat la președinția Republicii, pierde în fața lui Ludovic Napoleon. Compromis într-o revoltă împotriva Adunării Legislative, se expatriază la Londra. Formează împreună cu Mazarin, Kossuth și alții un comitet revoluționar internațional. Se întoarce în Franța după căderea celui de al doilea Imperiu, în 1870.

LEROI, JEAN BAPTISTE (1719–1813). Fizician. S-a ocupat și de electricitate, a inventat o mașină electrică și a perfecționat paratrăsnetul.

• • LÉVIS, GASTON PIERRE MARC, duce de (1764–1830). A intrat în Statele Generale ca deputat al nobilimii. A emigrat în 1792 pentru a servi în armata prinților. Rănit la Quibéron, a avut șansa de a se salva pe un vas englez. A revenit în Franța după 18 Brumar și nu s-a mai ocupat decît de literatură. Ludovic al XVIII-lea l-a făcut pair al Franței, membru al Consiliului său privat și al Academiei Franceze. A scris *Maxime și reflecții despre felurite subiecte* (1808), *Amintiri și portrete*, *Anglia la începutul secolului*.

• LUDOVIC NAPOLEON = CHARLES LOUIS NAPOLÉON BONAPARTE, devenit Napoleon al III-lea (Paris, 1808–Chislehurst, Kent, 1873). Al treilea fiu al lui Louis Bonaparte și al Hortensiei de Beauharnais (fiica din prima căsătorie a împărătesei Joséphine). După o tinerețe aventuroasă petrecută în Elveția și Italia, el încearcă, în 1836 la Strasbourg și în 1840 la Boulogne, să fie proclamat împărat și să-l răstoarne pe Ludovic Filip. Condamnat la închisoare pe viață, este închis în fortul Ham, unde elaborează o doctrină socială (*Dispariția sărăciei*, 1844) și de unde, în 1846, fuge la Londra. Revine în Franța după Revoluția de la 1848, este ales în câteva departamente, apoi președinte al Republicii la 10 decembrie 1848, iar la 2 decembrie 1851 declară dizolvată Adunarea Deputaților și reprimă răscoala care începuse la Paris. Un plebiscit ratifică lovitura de stat și îi permite să instaureze, sprijinindu-se pe Constituția din 14 ianuarie 1852, un regim autoritar și centralizat care, în chip firesc, se transformă în monarhie ereditară, ratificată și, printr-un plebiscit, este proclamat împărat al francezilor la 2 decembrie 1852, sub numele de Napoleon al III-lea. Se căsătorește în 1853 cu Eugenia de Montijo. Între 1853 și 1860 exercită o putere absolută: Imperiul autoritar; mai apoi regimul se liberalizează devenind Imperiul parlamentar. A întreprins numeroase și importante lucrări publice, a încurajat agricultura, industria și comerțul, a creat instituții de binefacere și a renunțat la protecționism. Se angajează în războiul din Crimeea (1854–1856) și trimite, împreună cu Anglia, trupe în China (1857–1860); cucerește partea meridională a Vietnamului și câștigă pentru Franța Savoia și Nisa (1860). În iulie 1870 declară în mod imprudent război Prusiei și, după înfrângerea de la Sedan, este înlăturat și dus ca prizonier în Germania, de unde pleacă în Anglia (1871).

LUYNES, LOUIS JOSEPH CHARLES, duce de (1748–1807). Al șaselea duce de Luynes, pair al Franței în 1771, deputat al nobilimii în Statele Generale; nu emigrează după persecuțiile antinobiliare și devine senator în 1803; este tatăl lui Louis de Luynes, duce de Chevreuse, soțul Doamnei de Chevreuse.

MADAME = CHARLOTTE-ÉLISABETH DE BAVARIA, prințesă palatină (Heidelberg, 1652–Saint-Cloud, 1722). La curtea regală a Franței, *Madame* este titlul care se dădea soției lui Monsieur, fratele regelui. Aici, Madame este a doua soție a ducelui Philippe de Orléans, fratele lui Ludovic al XIV-lea. Madame este mama lui Filip de Orléans, viitorul regent. Corespondența ei este un document de preț asupra moravurilor de la curtea lui Ludovic al XIV-lea.

MAILLY, LOUISE DE NESLE, contesă de (1710–1854). Cea mai mare dintre cele cinci fiice ale lui Louis II Mailly, marchiz de Nesle, comandantul jandarmeriei franceze. S-a căsătorit cu o rudă, contele de Mailly, pe care îl împinge către o politică agresivă în exteriorul Franței (1741 războiul pentru succesiunea Austriei). Contesa trebuie să împartă grațiile regelui și cu alte femei, dintre care două au fost chiar surorile ei. Deși resemnată cu această situație, trebuie să se retragă de la curte. Regele se arată mărinimos, acordându-i o pensie și o locuință (v. Châteauroux).

• MAINE, ANNE-LOUISE BÉNÉDICTE DE BOURBON-CONDÉ, ducesă du (Paris, 1676–Paris, 1753). Nepoată a marelui Condé, căsătorită cu Louis Auguste de Bourbon, duce du Maine, fiul lui Ludovic al XIV-lea și al doamnei de Montespan. Celebră pentru întrunirile politice ținute în castelul Sceaux; l-a antrenat pe soțul său în conspirația lui Cellamare, care avea drept scop trecerea regenței din mâinile lui Filip de Orléans — în timpul minoratului lui Ludovic al XV-lea — în mâinile lui Filip al V-lea al Spaniei. Acțiunea ducesei este o reacție împotriva lui Filip de Orléans, care, printr-o lovitură de stat, îl elimină pe ducele du Maine din Consiliul de regență, ignorând prescripțiile testamentare lăsate de Ludovic al XIV-lea. Dar complotul a fost descoperit, iar participanții exilați.

MAINTENON, FRANÇOISE D'AUBIGNÉ, marchiză de (Niort, 1635–Saint-Cyr, 1719). Nepoată a lui Agrippa d'Aubigné. Se căsătorește cu poetul Scarron, care o lasă văduvă la 25 de ani. Este educatoare a copiilor lui Ludovic al XIV-lea. Are un puternic ascendent asupra regelui, astfel că, după moartea reginei, acesta se căsătorește cu ea în secret. Institutoare înnăscută, creează Saint-Cyr, unde puteau fi educate fetele din familiile nobile în mod gratuit.

• MARAT, JEAN-PAUL (Boudry, Elveția, 1743–Paris, 1793). Om politic revoluționar. Înainte de Revoluție, medic în garda contelui d'Artois (1777); ca revoluționar, este dintre cei mai radicali; funcționează ca redactor-șef la ziarul preferat al sanculoților, *Prietenul poporului* (1789–1793). Membru activ al clubului Cordelierilor alături de Danton, Desmoulins și Hébert. Exilat de două ori, se întoarce în Franța în 1792 și devine, după 10 august, unul dintre cei mai înverșunați demagogi ai Revoluției, inspirator al masacrelor din septembrie, iacobin, a dezlănțuit o luptă fără cruțare împotriva girondinilor, pe care a reușit să-i elimine la 2 iunie 1793, pentru ca, la câteva săptămâni după aceea, ca răzbunare, să fie asasinat de Charlotte Corday. Portretul pe care i-l face Brissot este anterior activității sale revoluționare, iar faptele relatate se încheie nu multă vreme după apariția *Prietenului poporului*, la al cărui stil violent se referă portretistul.

• • MARMONTEL, JEAN-FRANÇOIS (Bort-les-Orgues, 1723–Habloville, 1799). Scriitor. Fiul unui croitor, studiază la iezuiți și devine profesor de filozofie la Toulouse; Voltaire îi descoperă vocația literară și îl invită la Paris, unde are un succes efemer cu câteva tragedii și unde publică *Povestiri morale*; dobândește însă o celebritate europeană cu romanul *Belizarie* (1767), cenzurat de Sorbona ca urmare a poziției tolerante a scriitorului, ostil fanatismului religios, și cu poemul în proză *Incașii sau Destrămarea imperiului peruvian* (1777), rechizitoriu împotriva sclaviei; colaborează la *Enciclopedie* cu articole privind literatura. Se impune posterității mai ales prin *Amintirile unui tată pentru a sluji instruirii copiilor săi*, publicată postum (1804), carte de memorii valoroasă pentru evocarea copilăriei provinciale, a saloanelor pariziene pe care le-a cunoscut îndeaproape, precum și pentru interesul istorico-documentar al ultimelor sale opt cărți consacrate Revoluției.

METTERNICH-WINNEBURG, KLEMENS WENZEL NEPOMUK LOTHAR, prinț de (Koblenz, 1773–Viena, 1859). Om de stat austriac. Ambasador la Paris între 1806 și 1809, apoi ministru de externe, negociază căsătoria lui Napoleon I cu Maria Luiza de Austria (1810). În 1813 a alăturat Austria coaliției împotriva Franței, pentru a fi apoi spiritul diriguitor al Congresului de la Viena (1814–1815), care a reorganizat Europa după căderea lui Napoleon, restaurînd echilibrul european și puterea austriacă în Germania și Italia. Grație Împătritei alianțe (1815) și sistemului congreselor europene, a putut interveni peste tot unde ordinea stabilită era amenințată de liberalism. Cancelar începînd din 1821, a fost destituit de Revoluția din martie 1848.

• MIRABEAU, HONORÉ GABRIEL RIQUETI, conte de (Le Bignon, 1749–Paris, 1791). Om politic, orator, epistolier. Urmaș al unei familii florentine stabilite încă din secolul al XIII-lea în sudul Franței, a avut o tinerețe furtunoasă; încarcerat de mai multe ori, evadează, se refugiază în Olanda, unde fugise cu soția bătrînului marchiz de Mounier. Este depistat și arestat la Amsterdam și închis pentru patru ani (1777–1780) la Vincennes, de unde îi scrie iubitei, aflată acum într-o mînăstire, niște scrisori de dragoste publicate postum sub titlul *Scrisori către Sophie*. În 1789, respins de nobilime pentru moravurile sale, este ales deputat al Stării a treia din Aix și apoi președinte al Adunării Constituante și devine cel mai important orator al ei. Ca om politic, scopul său a fost instituirea monarhiei constituționale și, în acest sens, a jucat un rol important în primii doi ani ai Revoluției, stîrnind neîncrederea deputaților și situîndu-se pe poziția de sfetnic neascultat al regelui, în a cărui soldă se pare că intrase. Dar apropierea lui de monarhie nu este doar venală: a simțit din vreme primejdiile radicalismului revoluționar. A murit înainte de declanșarea marilor represiuni din 1792–1794.

MONSIEUR = PHILIPPE, duce de ORLÉANS (Saint-Germain-en-Laye, 1640–Saint-Cloud, 1701). La curtea regală a Franței, *Monsieur* este titlul care se dădea fratelui regelui, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Aici Monsieur este fiul lui Ludovic al XIII-lea și al Anei de Austria și fratele mai mic al lui Ludovic al XIV-lea. Căsătorit întîi cu Henriette de Anglia (1661), iar după moartea acesteia cu Charlotte Elisabeth de Bavaria, avîndu-l drept fiu pe regent (1671).

MONTESSON, CHARLOTTE JEANNE BÉRAUD DE LA HAYE DE RIOU, marchiză de (1738–1806). Soția marchizului Jean-Baptiste de Montesson; văduvă în 1769, se căsătorește în secret cu ducele de Orléans, nepotul regelui. Mai tîrziu, devine una dintre figurile principale ale curții lui Napoleon, ca prietenă a împărătesei Joséphine; și-a lăsat averea nepoatei sale, fiica Doamnei de Genlis. În afară de tragediile menționate în text, a mai rămas de la ea traducerea, publicată în 1766, a romanului *Vicarul din Wakefield* de Oliver Goldsmith.

MONTMORENCY. Străveche familie, cunoscută încă din secolul al XII-lea, care a dat Franței un număr mare de conetabili și de mareșali. Prin alianță, o ramură a familiei a luat titlul de Montmorency Laval; François a fost, în secolul al XVII-lea, primul episcop al Canadei, Mathieu, care o frecventa și pe Doamna de Staël, este doar Montmorency; Adrien și Henry — tată și fiu, sunt și Laval, primul dintre ei chiar duce de Laval.

NECKER, JACQUES (Geneva, 1732–Coppet, 1804). Economist și om politic de origine elvețiană. Bancher la Paris (1762), director general al finanțelor statului în 1777, a provocat opoziția Parlamentului și a Curții pentru că instituise adunări provinciale cu sarcina de a stabili impozitele și pentru că recursese la împrumuturi de stat; a dezvăluit amploarea datoriei publice și a cheltuielilor celor privilegiați și, ca urmare, a fost silit să demisioneze în 1781, după ce își crease o popularitate în rîndurile stării a treia (burghezia, meșteșugarii și muncitorii, țăranii). După demiterea lui Brienne, Ludovic al XVI-lea este nevoit să-l recheme pe Necker (25 august 1788), care a oprit temporar falimentul și care l-a determinat pe rege să accepte „dubla reprezentare a stării a treia", precum și alte importante măsuri în sensul liberalizării. Este demis, din nou, la 11 iulie 1799, în plină criză politică (peste trei zile avea să cadă Bastilia) și obligat să se expatrieze. În 16 iulie este rechemat, dar, neputînd stăpîni evenimentele, părăsește țara. Este tatăl Doamnei de Stäel.

• ORLÉANS, LOUIS PHILIPPE JOSEPH, duce de (Saint-Cloud, 1747–Paris, 1793). Strănepot al regentului, duce de Orléans din 1785; deputat în Statele Generale (1789), deschis ideilor noi, a ajuns deputat în Convenție (Adunarea Constituantă, primul parlament republican, 1792–1795), unde, sub numele de Philippe Égalité, a votat abolirea monarhiei — 21 septembrie 1792 — și condamnarea la moarte a regelui — 20 ianuarie 1793. După declanșarea Terorii, o dată cu votarea legii suspecților, la 17 septembrie 1793, a fost el însuși judecat de Tribunalul Revoluționar și executat. Este tatăl lui Ludovic Filip, ultimul rege al Franței (1830–1848).

• • PRADT, abatele DOMINIQUE, baron de (Allanche, 1759–Paris, 1837). Ambasador în Marele ducat al Varșoviei, sub Napoleon I Bonaparte, care îl destituie, făcându-l responsabil de eșecul campaniei din Rusia (1812).

RASPAIL, FRANÇOIS-VINCENT (Carpentras, 1794–Arcueil, 1878). Chimist, medic și om politic. Face parte dintre intelectualii idealiști cîștigați, sub Restaurație, de ideile republicane și hotărîți să le pună în aplicare; membru al organizației revoluționare „Societatea drepturilor omului", a participat la Revoluția din 1830; adeziunea la societățile secrete sub Ludovic Filip îl duce la închisoare, de unde iese ca să înființeze ziarul republican *Prietenul poporului*. După 15 mai 1848, ziua eșuatei lovituri republicane — despre care vorbește Tocqueville — este din nou încarcerat și pleacă în exil la Bruxelles (1856–1863). Reîntors, este ales deputat în 1869, închis din nou în 1874 și reales deputat republican în 1876.

• RÉCAMIER, JEANNE FRANÇOISE JULIE ADÉLAÏDE BERNARD, doamna (Lyon, 1777–Paris, 1849). Căsătorită cu bancherul Récamier în timpul Restaurației; între 1819 și 1849 a reunit, în salonul din rue de Sèvres (în clădirea mînăstirii L'Abbaye-aux-Bois), elita intelectuală și socială a timpului. În 1848 se face acolo, în fața unui auditoriu format din prieteni și critici, printre care Sainte-Beuve, citirea unor fragmente din *Memorii de dincolo de mormînt* de Chateaubriand. În 1802, François Gérard îi face un portret, devenit celebru; în 1815 Benjamin Constant, care are pentru ea o mare pasiune, îi redactează *Memoriile*. Este prietenă apropiată a Doamnei de Staël și a lui Chateaubriand, de care va fi foarte atașată în ultimii douăzeci de ani ai vieții. În 1864 Louise Colet începe să publice *Scrisorile lui Benjamin Constant către Doamna Récamier*, o enormă corespondență a cărei tipărire avea să se încheie abia în 1967.

• REGENTUL = PHILIPPE, DUCE DE ORLÉANS (Saint-Cloud, 1674–Versailles, 1723). Este fiul lui Monsieur, așadar nepotul de frate al lui Ludovic al XIV-lea, al cărui ginere devine căsătorindu-se cu Domnișoara de Blois, fiica nelegitimă a regelui cu Doamna de Montespan. La moartea unchiului său (1715), din cauză că urmașul legitim la tron era încă nevîrstnic, este desemnat regent, calitate pe care a deținut-o pînă la moartea sa (1723). Din 1717 se sprijină în guvernare pe cardinalul Dubois, numit în 1722 prim-ministru. Regența s-a caracterizat printr-o relaxare generală a moravurilor ca reacție la austeritatea regimului precedent. Miniștrii au fost înlocuiți prin cîte un consilier. Și pe plan extern politica regentului a fost opusă celei a lui Ludovic al XIV-lea, ceea ce a dus la grave tensiuni cu Spania lui Filip al V-lea; la 2 august 1718 Franța semnează Împătrita Alianță cu Anglia, Provinciile Unite și Austria, care întărește politica de restrîngere a rolului Spaniei în Europa. În *Memoriile* lui Saint-Simon, portretul Regentului este zugrăvit astfel: în ultimele luni de viață lumea l-a văzut pe „principe reluînd cîrma treburilor cu aceleași înzestrări care îi fuseseră admirate înainte", ca și cînd ar fi scăpat de o vrajă rea. „După moartea lui — spune Saint-Simon — trecerea anilor i-a luminat încetul cu încetul pe cei care nu văzuseră și a făcut ca Domnul duce de Orléans să fie regretat de toți și să i se acorde în sfîrșit dreptatea care i s-a datorat întotdeauna."

• • RÉMUSAT, CHARLES FRANÇOIS MARIE, conte de (Paris, 1797–Paris, 1875). Prieten cu Guizot și Thiers, autor de numeroase eseuri politice și filozofice, de articole și studii de critică literară printre care *Abélard* (1844), *Despre filozofia germană* (1845). Postum i-au apărut și două drame istorice.

• • RÉMUSAT, CLAIRE ÉLISABETH GRAVIER DE VERGENNES, contesă de (Paris, 1780–Paris, 1821). Memorialistă. În afara unui *Eseu asupra educației femeilor* și a unei culegeri de *Scrisori*, este autoarea unor *Memorii* (publicate postum, 1879–1880), document plin de farmec asupra vieții și moravurilor din timpul Consulatului și al Imperiului.

• • RIVAROL, ANTOINE, conte de (Bagnols-sur-Cèze, 1753–Berlin, 1801). Scriitor, moralist și ziarist. În timpul Revoluției a fost monarhist, om de mare spirit, extrem de conservator în concepții, lipsit de orice înțelegere a evoluției istorice și, ca atare, precursor al gîndirii de dreapta în cultura franceză, care a avut mai apoi reprezentanți iluștri. Opera lui cea mai importantă este *Discurs asupra universalității limbii franceze*, publicată în 1784 ca răspuns la întrebarea formulată în 1783 de Academia din Berlin: „Ce a făcut ca limba franceză să fie universală?" Înainte de a emigra, a mai publicat *Scrisori către Necker* (1788), *Mic almanah al oamenilor mari* (1788), care i-a atras destule animozități pentru spiritul dușmănos în care a fost scris. Emigrează în 1792 succesiv la Bruxelles, Londra, Hamburg și Berlin.

ROBESPIERRE, MAXIMILIEN MARIE ISIDORE DE (Arras, 1758–Paris, 1794). Avocat, conducător revoluționar. Deputat al Stării a treia din Artois în Statele Generale și apoi în Adunarea Constituantă, unde este unul din rarii deputați democrați; poreclit „Incoruptibilul", impune clubului iacobinilor idealul său politic, inspirat din Rousseau; adversarul aristocraților și al războiului, atitudine care, din 1792, îl opune girondinilor; deputat al Parisului în Convenție, se sprijină pe Comuna din Paris. În Convenție, este unul dintre șefii montaniarzilor, aripa radicală a acelei adunări; contribuie decisiv la eliminarea girondinilor (mai–iunie 1793). În 27 iulie, devine membru al Comitetului Salvării Publice, unde este atotputernic. Gravitatea primejdiilor care amenințau Revoluția și Franța îl determină să promoveze o putere centralizatoare, întemeiată pe virtute și pe teroare; în martie 1794 obține de la Convenție eliminarea extremiștilor (conduși de Hébert) și în aprilie pe cea a moderaților (conduși de Danton); o vreme după aceea este stăpînul absolut al Franței: instaurează Marea Teroare și încearcă să impună cultul Ființei Supreme. În iulie 1794 (9 Termidor) o coaliție a moderaților și a unor compromiși (printre care Fouché) reușește să-l înlăture și este ghilotinat în seara aceleiași zile. Căderea lui Robespierre a adus cu ea sfîrșitul politicii democratice și egalitare și biruința intereselor burgheziei, ale politicienilor și ale afaceriștilor. Între Robespierre și Bonaparte, Revoluția și Franța n-au mai avut un om mare.

• ROLAND DE LA PLATIÈRE, JEANNE MARIE sau MANON PHILIPON, doamna (Paris, 1754–Paris, 1793). Fiica bijutierului parizian Philipon, se căsătorește cu Jean-Marie Roland de la Platière, înainte de Revoluție inspector general al comerțului și manufacturilor, apoi ministru de interne între 1792 și 1793 și prieten al girondinilor, care frecventau salonul literar și politic al Doamnei Roland, femeie de spirit, plină de farmec, devotată idealului eroic antic și tezelor lui Rousseau; după căderea girondinilor ajunge, o dată cu ei, la eșafod, unde — din câte spune Lamartine în *Istoria girondinilor* — rostește cuvintele rămase vestite: „O, libertate, câte crime se comit în numele tău" (8 noiembrie 1793). Girondinii, conduși de deputați ai departamentului Gironde, cu capitala la Bordeaux, ocupau din 1791 dreapta Adunării Legislative; au ajuns la putere în martie 1792, în timpul ministeriatului Domnului Roland, și au pierdut-o la 13 iunie; făcuți responsabili de eșecul militar din 1793, au fost, sub presiunea iacobină, scoși în afara legii la 3 mai și lichidați, prin ghilotinare, în octombrie–noiembrie. Aflînd de moartea soției sale, Roland de la Platière se sinucide. În închisoare, aceasta a scris note-portrete, niște memorii și numeroase scrisori care s-au păstrat și au fost publicate.

• ROUSSEAU, JEAN-JACQUES (Geneva, 1712–Ermenonville, 1778). Gînditor politic și scriitor. Dintr-o familie de ceasornicari din Geneva, începe o viață de vagabondaj, dar, totodată, se cultivă ca autodidact. La 28 de ani, după ce exercitase 14 meserii, inclusiv aceea de lacheu, ajunge la Paris, unde se împrietenește cu Diderot și Condillac, formînd unul dintre primele nuclee ale partidei enciclopediste, și se însoțește cu o lenjereasă cu care a avut cinci copii, toți depuși la Azilul copiilor găsiți. Diderot îi comandă articole despre muzică pentru *Enciclopedie*; în 1750 obține un premiu al Academiei din Dijon; trăiește ca perceptor prin casele celor cu poziții sociale înalte, dar în 1750 se hotărăște să trăiască dintr-o meserie modestă, aceea de copist de note muzicale; urmează 12 ani în care scrie unele dintre cele mai importante cărți ale sale și devine unul dintre intelectualii cei mai importanți ai secolului; după 1762 începe să fie persecutat pentru ideile sale. Principala lui scriere pedagogică, *Emil*, este condamnată să fie arsă, iar autorul urma să fie arestat. Fuge în Elveția, unde este din nou prigonit; dă semne de boală mintală; se ceartă cu Hume, care îl invitase în Anglia (1766); rătăcește prin Normandia și Dauphiné, iar din 1770 este tolerat la Paris, cu condiția să nu publice nimic subversiv. Trăiește copiind piese muzicale, primește puțini prieteni, printre care Bernardin de Saint-Pierre. Reputația lui este însă imensă; în 1778 se retrage pe domeniul unui protector bogat, la Ermenonville, unde moare în același an, la 2 iulie, lăsînd mai multe manuscrise, dintre care trei de amintiri și confesiuni. Principalele scrieri: *Discurs despre științe și arte* (1750), *Discurs despre originea și temeiurile inegalității dintre oameni* (1754), *Scrisoare către D'Alembert despre spectacole* (1758), *Noua Eloiză* (1761), *Contractul social sau Principii de drept politic* (1762), *Emil sau Despre educație*. Postum au apărut: *Confesiunile*, *Reveriile unui solitar* și *Rousseau îl judecă pe Jean-Jacques*. În plin Secol al Luminilor, Rousseau ridică un protest vehement împotriva societății opresive și a instituțiilor arbitrare. Premisa gîndirii sale sociale este că omul natural era bun și fericit, că natura a creat oameni liberi și egali, dar că societatea i-a aruncat în nefericire, vicii și servitute, răul principal fiind proprietatea privată. În *Contractul social* propune fundamentele unui stat drept și legitim, iar în *Emil* pe cele ale religiei naturale. Prin *Noua Eloiză* și prin scrierile de confesiuni, amintiri și introspecție de la sfîrșitul vieții se dovedește un foarte mare și original scriitor, maestrul individualismului romantic, și anunță exprimarea în literatură a forțelor obscure ale ființei umane. Kant vedea în el „un Newton al lumii morale".

• ROYER-COLLARD, PIERRE PAUL (Sompuis, 1763–Châteauvieux, 1845). Om politic, avocat, profesor universitar. În timpul Revoluției, secretar al primei Comune din Paris (1793). Deputat în 1795 în Consiliul celor cinci sute; în 1811 este numit profesor de istorie și filozofie la Sorbona. Sub Restaurație se distinge ca adversar al exceselor extravagante și ca membru al partidului moderat constituțional și ca șef al grupului *doctrinarilor*, din care făcea parte și Guizot, inspirator al guvernului cu tendințe liberale al lui Decazes, ce reprezenta interesele claselor mijlocii.

• • SAINTE-BEUVE, CHARLES AUGUSTIN (Boulogne-sur-Mer, 1804–Paris, 1869). Critic și istoric literar, scriitor, profesor universitar. Aparține unei familii din vechea burghezie provincială atestată din secolul al XVI-lea. După studii clasice strălucite se înscrie în 1823 la medicină, la care renunță pentru activitatea literară. Ajunge profesor la Collège de France și la École Normale Supérieure; senator în 1865, membru al Academiei Franceze, din 1843. A făcut întîi parte din Cenaclul romantic și a publicat două culegeri de poezii și un roman, *Voluptate* (1834). Apoi s-a consacrat exclusiv istoriei și criticii literare, fiind autorul unor scrieri fundamentale: *Critici și portrete literare* (6 vol., 1832–1839), *Port-Royal* (1840–1859), *Portrete de femei* (1844), *Portrete contemporane* (1846), *Convorbirile de luni* (15 vol., 1851–1862). Este promotorul unei critici în esența ei de origine romantică, prin care se urmărește cu toate instrumentele disponibile — psihologice, sociologice, istorice, estetice — determinarea fizionomiilor individuale, a „monadei inexprimabile", ireductibile la vreo formă de determinism. Frumosul este relativizat și esența umană istoricizată. Singurul efort clasificator al lui Sainte-Beuve a fost acela de a circumscrie „familii de spirite" și de a schița o „istorie naturală a spiritelor".

•• **SAINT-SIMON, LOUIS DE ROUVROY**, duce de (Paris, 1675–Paris, 1755). Memorialist, soldat, diplomat și curtean. Tatăl său își datora averea și titlul lui Ludovic al XIII-lea, pe care fiul l-a pomenit toată viața cu melancolie și tandrețe ca „rege al gentilomilor", opunîndu-l lui Ludovic al XIV-lea, rege al burgheziei; cu acesta din urmă a avut tot timpul relații încordate, ducele supunîndu-se greu servituților vieții de Curte, unde a fost prezentat la vîrsta de 17 ani devenind mușchetar; participă la cîteva campanii militare, dar în 1702 își dă demisia, ceea ce îl irită pe monarh. Întors la Curte, se situează pe pozițiile conservatoare ale nobilimii cu ascendență seculară, contestînd cu tenacitate privilegiile celor înnobilați recent și revendicînd respectarea strictă a ierarhiei protocolare. Intră în Consiliul de regență (1715), dar ascensiunea lui politică nu durează și este trimis ambasador în Spania pentru a fi îndepărtat de la Curte. După majoratul lui Ludovic al XV-lea și după moartea regentului, Saint-Simon, căzut în dizgrație, se retrage definitiv la castelul său de la Ferté-Vidame, unde își scrie *Memoriile*; la cinci ani după moartea sa, în 1760, au fost confiscate din ordinul primului-ministru, cardinalul Choiseul, și depuse la Ministerul de Externe, unde n-au putut fi consultate decît de cîțiva privilegiați. Tipărirea lor începe în 1788. Este o operă ciclopică și genială, în care figurează 8 000 de personaje portretizate cu o artă vrednică de Balzac și de Proust. Fraza este nervoasă, amplă, bogată în cotituri neprevăzute, înrobită unei agitații neistovite de gînduri și de patimi.

SCHLEGEL, AUGUST WILHELM VON (Hanovra, 1767–Bonn, 1845). Scriitor german. Membru al primului grup romantic german și autor al unui *Curs de literatură dramatică*, în care condamnă tragedia clasică; a fost un mare traducător din Shakespeare, din marele teatru spaniol, din poezia italiană, spaniolă și portugheză; a avut strînse legături cu Doamna de Staël, pe care a cunoscut-o în 1804, la Berlin; mai tîrziu a fost preceptorul copiilor ei la Coppet; Doamna de Staël îl menționează în *Despre Germania*.

• SIEYÈS, EMMANUEL JOSEPH (Fréjus, 1748–Paris, 1836). Om politic. Prelat, vicar general de Chartres; a publicat, în 1789, o broșură, *Ce este Starea a treia?*, care l-a făcut foarte popular și a dus la alegerea lui ca deputat al Stării a treia în Statele Generale, unde s-a arătat partizanul unei monarhii constituționale, însă, în 1792, ca deputat în Convenție, a votat moartea regelui; în 1795 membru și președinte al Consiliului celor cinci sute, apoi membru în conducerea

Directoratului (mai 1799) și șef al grupului care urmărea revizuirea Constituției anului III. Sieyès, considerat cel mai bun dintre teoreticienii politici, era ascultat ca un oracol. Programul său consta în întărirea puterii executive, dar Bonaparte, după lovitura de stat din noiembrie 1799, îi dă doar rolul de al doilea consul provizoriu. Din 1800 nu a mai jucat decît un rol politic secundar; după zece ani, Revoluția ajungea la dictatură.

• • STAAL-DELAUNEY, MARGUERITE JEANNE CORDIER, baroană de (Paris, 1684–Gennevilliers, 1750). Scriitoare. A fost din 1710 în serviciul ducesei du Maine, ca lector; remarcată pentru agerimea spiritului său de către Fontenelle; a scris comedii ușoare și interesante, *Memorii bizare*, publicate postum, în 1755, și *Scrisori*, documente de preț pentru istoria epocii; a fost numită „un La Bruyère feminin".

•, • • STAËL, ANNE-LOUISE GERMAINE NECKER, baroană de STAËL-HOLSTEIN (Paris, 1766–Paris, 1817). Om de litere. De origine elvețiană, este fiica bancherului Necker, viitor ministru de finanțe al lui Ludovic al XVI-lea. Îi cunoaște încă din copilărie, în salonul celebru al mamei sale, pe Diderot, D'Alembert, Bernardin de Saint-Pierre, Doamna Geoffrin, Doamna du Deffand. În 1786 se căsătorește cu baronul de Staël-Holstein, ambasador al Suediei la Paris, cu 17 ani mai în vîrstă decît ea. Propriul ei salon, din rue de Bal, este frecventat de personalități ca La Fayette, contele de Narbonne, Montmorency, Talleyrand, care în vremea Revoluției practică o politică liberală moderată, favorabilă constituției engleze; publică *Scrisori despre lucrările și caracterul lui J.-J. Rousseau* (1788), primul său eseu critic, remarcabil prin entuziasmul metodic al lecturii; între 1792 și 1795 se refugiază în Elveția, la Coppet, și în Anglia, protejîndu-și prietenii emigranți. Revine la Paris în 1795, însoțită de Benjamin Constant, cu care împărtășește ani de ardentă pasiune și de emulație spirituală (1794–1811). Publică în presă o profesiune de credință republicană și dă la tipar broșura *Reflecții asupra păcii interne*, nedifuzată din cauza evenimentelor. Publică *Eseu asupra ficțiunilor*, tradus de Goethe în 1796 și publicat într-o revistă condusă de Schiller. Este acuzată de complot și exilată în octombrie 1795, cînd se reîntoarce la Coppet, care devine un loc de întîlnire a spiritelor liberale ale epocii: Benjamin Constant, Doamna de Krüdener, Barante, Chateaubriand etc. Publică la Lausanne *Despre influența pasiunilor asupra fericirii indivizilor și a națiunilor* (1796). În 1797 revine la Paris; în aprilie 1800 apare *Despre literatură considerată în relațiile ei cu instituțiile sociale*, operă critică novatoare cu tendințe romantice și moderne. În 1802 publică romanul *Delphine*. Datorită ideilor sale liberal-republicane se situează printre adversarii lui Napoleon, care o exilează de mai multe ori. Îndelung elaborată, cartea sa *Despre Germania* este interzisă de poliția imperială în ajunul publicării și apare abia în 1813. Văduvă din 1802, se căsătorește în secret cu ofițerul elvețian John Rocca. Revine definitiv în Franța în 1815, imediat după reinstalarea monarhiei, dar moare înainte de a putea juca sub Bourboni rolul pe care sconta.

•, •• TALLEYRAND-PÉRIGORD, CHARLES MAURICE DE (Paris, 1754–Paris, 1838). Om politic. Episcop de Autun în 1788, devine deputat în Statele Generale și apoi în Adunarea Constituantă (1789); după ce susține Constituția civilă a clerului, renunță la statutul ecleziastic; între 1792 și 1796 se refugiază în Anglia, apoi în Statele Unite, pentru ca, întors în Franța sub Directorat, să devină ministru de externe, post pe care și-l menține sub Consulat și sub Imperiu pînă în 1807, cînd este revocat pentru că se opusese rupturii cu

Austria, pentru a cădea apoi, în 1809, în dizgrație; în 1814 devine șef al guvernului provizoriu și ministru de externe. A jucat un rol esențial în Congresul de la Viena (1814–1815). Spre sfîrșitul Restaurației trece în opoziția liberală și, după 1830 și urcarea pe tron a lui Ludovic Filip, este numit de acesta ambasador la Londra (1830–1834). Cînd a murit avea 84 de ani și jucase un mare rol în politica europeană. E drept că trădase toate regimurile cărora le jurase credință.

TALMA, FRANÇOIS JOSEPH (Paris, 1763–Paris, 1826). Actor. A fost actorul tragic preferat al lui Napoleon Bonaparte; a urmărit, în costume și în decoruri, adevărul istoric și a făcut dicțiunea scenică mai naturală; roluri din teatrul clasic francez și din tragediile lui Shakespeare; a lăsat și o lucrare teoretică: *Memorii despre Lekain și despre arta dramatică*. Lekain fusese precursorul său și interpretul favorit al lui Voltaire.

• TALMA, JULIE (1763–1820), prima soție a marelui actor Talma.

• • TOCQUEVILLE, CHARLES ALEXIS CLÉREL DE (Paris, 1805–Cannes, 1859). Scriitor și om politic. Urmaș al unei vechi familii de nobili normanzi; în timpul Imperiului își petrece iernile la Paris și verile la castelul din Verneuil. În 1826 este licențiat în drept la Paris și în anul următor e numit judecător stagiar la Versailles. În 1830, cu toate scrupulele pe care le are, depune jurămînt de credință noului regim adus la putere de Revoluția din iulie. În 1835 publică primul volum din *Despre democrație în America*; în 1836 publică un eseu despre *Starea socială și politică în Franța înainte și după 1789*. În 1839 este deputat și, în cadrul activitații sale parlamentare, redactează trei rapoarte importante: *Despre abolirea sclaviei în colonii* (1839), *Despre* *reforma închisorilor* (1843) și *Despre situația din Algeria* (1847). Din 1841 este membru al Academiei Franceze. După Revoluția din februarie 1848 își păstrează mandatul legislativ în Adunarea Constituantă și este ales în comisia pentru elaborarea noii constituții. Între 1850 și 1851 își redactează *Amintirile*. În decembrie 1851 se opune loviturii de stat a lui Ludovic Napoleon, care se proclamă împărat, și se retrage din orice activitate publică. În 1856 îi apare a doua mare carte, *Vechiul Regim și Revoluția*. A lăsat și o amplă *Corespondență*.

VOLTAIRE, FRANÇOIS MARIE AROUET (Paris, 1694–Paris, 1778). Scriitor, gînditor și istoric francez. Prin raționamentul său, prin critica privilegiilor, a fanatismului, a nedreptății și a prejudecăților a întruchipat spiritul luminilor, a fost idolul burgheziei liberale anticlericale și, prin spiritul său, un prinț al întregii lumi cultivate europene; pentru mulți secolul al XVIII-lea este secolul lui Voltaire; iar ca scriitor, a înnoit toate genurile, nu puține, pe care le-a cultivat: tragedii (*Œdip, Semiramida, Zaira, Tancred, Sciții*), epopei (*Henriada, Fecioara din Orléans*), poemul filozofic (*Poem despre dezastrul din Lisabona*) și povestirea filozofică (*Zadig, Candid, Naivul, Prințesa din Babilon*); a elaborat și un *Dicționar filozofic*. Importantă este și opera sa de istoric și de gînditor asupra istoriei: *Secolul lui Ludovic al XVI-lea, Istoria lui Carol al XII-lea, Istoria Rusiei sub Petru cel Mare, Eseu asupra istoriei generale și asupra moravurilor și spiritului națiunilor de la Carol cel Mare pînă în zilele noastre* (1756). La opera aceasta enormă se adaugă o vastă corespondență: 12 000 de scrisori, adresate, printre alții, lui D'Alembert, Condorcet, Helvétius, Frederic al II-lea, împărătesei Ecaterina a II-a a Rusiei, regilor Poloniei, Suediei și Danemarcei.

PETRU CREȚIA

CUPRINS

Nota traducătorului 5
Lămurire 9
Prefaţă 11

Saint-Simon 33
  Ducele de Noailles 35
  Abatele Dubois 39
  Regentul 41

Doamna Staal-Delauney 47
  Ducesa du Maine 49

Grimm 53
  Fontenelle 55

Doamna du Deffand 61
  Marchiza du Châtelet 63
  Ducesa D'Aiguillon 65
  Prinţesa de Talmont 67
  Ducesa de Chaulnes 70

Marmontel 73
  Brienne 75
  Doamna Geoffrin 78

Doamna de Genlis 83
  Jean-Jacques Rousseau 85

Rivarol 91
  Portretul ducelui de Orléans și al doamnei de G... 93
  Mirabeau 95

Étienne Dumont 97
  Mirabeau 99

Brissot 113
  Marat 115

Beugnot 127
  Doamna Roland 129

Ducele de Lévis 135
  Doamna de Montesson. 137

Doamna Vigée Le Brun. 143
  Domnul Le Pelletier de Morfontaine 145
  Contele d'Espinchal 148

Talleyrand 151
  Sieyès 153

Doamna de Staël 157
  Talleyrand 159

Doamna de Rémusat 161
  Talleyrand 163

De Pradt 165
  Napoleon 167

Chateaubriand 171
  Talleyrand 173
  Doamna de Coislin. 179
  Joubert 184

Joubert 187
  Chateaubriand 189

Charles de Rémusat 193
  La Fayette 195

Royer-Collard 198
  Guizot 201
  Benjamin Constant 204

Benjamin Constant 207
  Julie Talma 209

Sainte-Beuve 223
  Doamna Récamier 225

Contesa de Boigne. 237
  Doamna de Staël. 239
  Doamna de Chevreuse 248
  Doamna de Krüdener. 252

Philarète Chasles. 257
  Marchizul de Custine 259
  Domnul de Pradt 262

Marchizul de Custine 265
  Monseniorul de Falloux 267

Tocqueville 269
  Blanqui și Barbès 271
  Ludovic Napoleon 278

Indice biografic 283